

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

.....

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ : «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και
Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

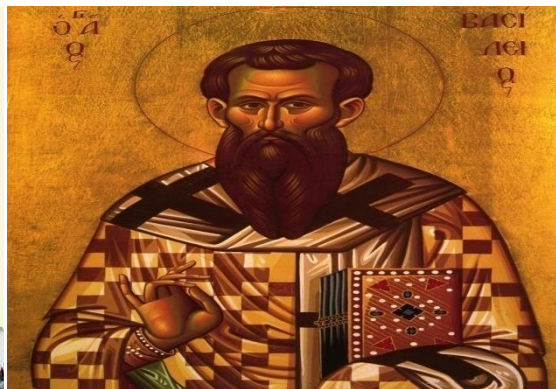
ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

α' επιβλέπων Δρ. Ασπρούλης Νικόλαος

β' επιβλέπων Δρ. Σκλήρης Διονύσης

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

*«Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου και η
σημασία τους για τον 21ο αιώνα»*

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ:

ΟΝΟΜΑ: ΜΠΟΥΓΑ ΜΑΡΙΑ

A.M.:150169

Αφιερώνω τη διατριβή μου

Στην κόρη μου, Κωνσταντίνα Αλεξίου η οποία γεννήθηκε λίγους μήνες πριν
ξεκινήσω τη μελέτη και συγγραφή της εργασίας μου.

Στον παππού μου, Χρυσοστάλη Παναγιώτη που αποδήμησε εις Κύριο κατά τη
διάρκεια σύνθεσης της διπλωματικής μου.

Περίληψη

Στη μελέτη αυτή θα εστιάσουμε στις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου, ενός από τους μεγαλύτερους Πατέρες και παιδαγωγούς της Εκκλησίας. Αφού πρώτα περιγραφεί η εποχή/περιβάλλον μέσα στην οποία έζησε ο μεγάλος αυτός Πατέρας, αλλά και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην εποχή του, στη συνέχεια και μέσα από τη μελέτη βασικών σχετικών έργων του θα διαφανεί ο ηθικοπλαστικός χαρακτήρας της παιδαγωγικής του, η οποία αποσκοπεί στη διαμόρφωση του "τέλειου ανθρώπου", του εν Χριστώ ανθρώπου. Επίσης θα μελετηθούν οι αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου για την ψυχολογία των παιδιών. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι βασικές προκλήσεις της σύγχρονης παιδαγωγικής διαδικασίας, προκειμένου να διερευνηθεί η σπουδαιότητα της παιδαγωγικής του Μεγάλου Βασιλείου για το σήμερα και η αξιοποίησή της από σύγχρονους παιδαγωγούς.

Λέξεις κλειδιά: Παιδαγωγική, Αγωγή, Μέγας Βασίλειος, σύγχρονη εκπαίδευση

Abstract

In this study we will focus on the pedagogical perceptions of the Saint Basil of Caesarea, one of the greatest fathers and educators of the Church. After first describing the era / context in which this great father lived, but also the pedagogical perceptions that prevailed in his time afterwards and through the study of basic relevant works, the ethical character of his pedagogy will be revealed, which aims at the formation of the "perfect human being", the human being in Christ. The understanding of Saint Basil about the child psychology will also be studied. Then the main challenges of the modern pedagogical process will be presented in order to explore the importance and compatibility of Saint Basil's pedagogical model for today and its utilization by modern educators.

Keywords: Pedagogy, Education, Basil the Great, modern education

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	3
Abstract	4
Περιεχόμενα.....	5
Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	8
1. Ο Μέγας Βασίλειος ως θεολόγος και διδάσκαλος της Εκκλησίας	14
1.1. Ο βίος του Μεγάλου Βασιλείου	14
1.1.1 Αντιαρειανική δράση του Μεγάλου Βασιλείου.....	17
1.2. Έργα και κληρονομιά	20
1.3. Επισκόπηση βασικών θεολογικών και φιλοσοφικών απόψεων του Μ. Βασιλείου.....	24
1.3.1. Η διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου περί Τριαδικού Θεού	24
1.3.2. Οι απόψεις του Μ. Βασιλείου περί Δημιουργίας.....	26
1.4. Η συμβολή του Μ. Βασιλείου στην οργάνωση και ανάπτυξη του μοναχισμού	28
2. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις τον 4ο αιώνα	30
2.1. Ιστορικό πλαίσιο	30
2.2. Το πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό γίνεσθαι της εποχής του Μεγάλου Βασιλείου.....	31
2.3. Η παιδεία την εποχή του Μ. Βασιλείου και η καινοτομία του ίδιου.....	34
3. Η έννοια του παιδιού την εποχή του Μεγάλου Βασιλείου σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική σκέψη.....	38
3.1. Η παιδική ηλικία.....	38
3.2. Το παιδί στην αρχαία Ελλάδα και τη σύγχρονη εποχή	40
3.3. Το παιδί στην εποχή του Μ. Βασιλείου	44
4. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου	49

4.1. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μ. Βασιλείου και η συνεισφορά του στους νέους .	49
4.2. Οι αντιλήψεις του για την εκπαιδευτική διαδικασία.....	53
4.3. Η σκιαγράφηση του παιδαγωγού κατά τον Μέγα Βασίλειο	54
4.4. Τα μέσα αγωγής κατά τον Μ. Βασίλειο	57
4.4.1. Οι άξονες αγωγής κατά τον Μ. Βασίλειο	59
5. Ο Μέγας Βασίλειος και η ψυχολογία των παιδιών.....	61
5.1. Ο άνθρωπος ως ενιαίο ψυχοσωματικό όν.....	61
5.2. Η ψυχοσύνθεση και η διάπλαση της ψυχής των παιδιών κατά τον Μ. Βασίλειο..	64
5.3. Σύγκλιση απόψεων του Μ. Βασιλείου με αντιλήψεις της σύγχρονης παιδοψυχολογίας για την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού	67
6. Οι σύγχρονες παιδαγωγικές προκλήσεις.....	70
6.1. Η σύγχρονη παιδεία και οι προκλήσεις της.....	70
6.2. Παιδαγωγική επιστήμη και Ορθοδοξία	76
6.3. Το μάθημα των Θρησκευτικών στις βαθμίδες της σύγχρονης εκπαίδευσης.....	79
6.4. Προτάσεις για την ορθή αξιοποίηση των μηνυμάτων του θρησκευτικού μαθήματος	84
7. Η σπουδαιότητα της παιδαγωγικής του Μεγάλου Βασιλείου για την εποχή μας	89
7.1. Η σημαντικότητα του έργου του Μ. Βασιλείου στη σημερινή αγωγή.....	89
7.2. Η αληθινή εκπαίδευση κατά τον Μ. Βασίλειο	92
7.3. Πτυχές της παιδαγωγικής του Μ. Βασιλείου στη σημερινή εκπαίδευση.....	95
Συμπεράσματα	104
Βιβλιογραφία.....	111

Πρόλογος

Ο Μέγας Βασίλειος υπήρξε σπουδαίος θεολόγος και παιδαγωγός ενώ όλα τα έργα του έχουν παιδαγωγική χροιά. Ο σοφός Ιεράρχης άφησε πολύτιμη κληρονομιά μέσω του έργου του, ενώ οι παιδαγωγικές του απόψεις έχουν παγκόσμιο και διαχρονικό βεληνεκές. Επιχείρησε να διαμορφώσει την αγωγή των νέων ανθρώπων που αποτελούν μέλη της χριστιανικής κοινότητας και οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις βασίζονται στην πίστη στον Θεό και την αγάπη προς τον άλλον. Οι μέθοδοι διδασκαλίας που προτείνει, καθώς και τα μοντέλα παιδαγωγικής του συμβάλλουν ώστε η παιδεία να μην είναι κυνήγι αποστήθισης και στείρας γνώσης αλλά συνολική καλλιέργεια του ανθρώπου και ωφέλιμη αγωγή για την ψυχή του.

Μέσω της ανά χείρας εργασίας αυτής επιχειρείται να παρουσιαστούν με τη χρήση της ιστορικό-συστηματικής μεθόδου οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις αλλά και η επιρροή που αυτές ασκούν στην εκπαιδευτική διαδικασία και στα μοντέλα μάθησης του 21^{ου} αιώνα, προσθέτοντας ένα ακόμη λιθαράκι στη σχετική με το θέμα αυτό βιβλιογραφία.

Στο ταξίδι αυτό υπήρξαν δυσκολίες σε προσωπικό επίπεδο. Με τη φώτιση όμως του Θεού και τη στήριξη του οικογενειακού μου περιβάλλοντος κατάφερα να φτάσω στο τέλος του ταξιδιού μου, ολοκληρώνοντας τη συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας.

Θεωρώ ως υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω το σύνολο των καθηγητών που είχα κατά τη διάρκεια ολοκλήρωσης του μεταπτυχιακού μου προγράμματος στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και κυρίως τον καθηγητή και συνοδοιπόρο μου στο ταξίδι συγγραφής της παρούσας διπλωματικής μου εργασίας, τον κύριο Ασπρούλη Νικόλαο ο οποίος στάθηκε κάθε στιγμή στο πλευρό μου όταν ζητούσα τη βοήθειά του. Εκφράζω τη βαθιά ευγνωμοσύνη μου γι' αυτόν αλλά και για το ψυχολογικό κλίμα που μου δημιούργησε, βοηθώντας με να κατορθώσω να ολοκληρώσω τη εργασία μου. Στο σημείο αυτό εκφράζω τις ευχαριστίες μου και για τον συνεπιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας κύριο Διονύσιο Σκλήρη για το ενδιαφέρον και τις πολύτιμες νουθεσίες του.

Αιδηψός, 31 Μαΐου 2022

Μπούγα Μαρία

Εισαγωγή

Στη μελέτη αυτή μελετώνται οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου, ενός από τους σημαντικότερους Πατέρες και παιδαγωγούς της Εκκλησίας και η επιρροή που αυτές έχουν ή θα μπορούσαν να έχουν στη σύγχρονη εκπαίδευση. Το θέμα της παρούσας εργασίας σχετίζεται άμεσα με τα προσωπικά μου ενδιαφέροντα, διότι ως παιδαγωγός που διακονώ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, θεωρώ χρέος μου να εμφυσήσω στα παιδιά τη σωστή παιδαγωγική αντλώντας στοιχεία από τη σοφία του Μεγάλου Πατέρα της Εκκλησίας. Η παρούσα έρευνα αποτελεί ανασκόπηση των παιδαγωγικών έργων του Μ. Βασιλείου αποσκοπώντας να μελετήσει τη συμβολή της παιδαγωγικής του ίδιου και την επιρροή της στη σύγχρονη εκπαιδευτική πράξη. Η ερευνήτρια άντλησε πληροφορίες από έργα του Μ. Βασιλείου καθώς επίσης και από βιβλιογραφικές πηγές που προσπαθούν να δώσουν απάντηση στο ζήτημα αυτό, βασιζόμενη στην ιστορικό-συστηματική μέθοδο.

Δεδομένου ότι το έργο του Μέγα Βασιλείου είναι όχι μόνον παιδαγωγικό αλλά συνάμα και ηθικοπλαστικό αφού αποβλέπει στην βαθύτερη καλλιέργεια και διαμόρφωση της ψυχής του ανθρώπου, θα επιχειρηθεί να δειχθεί πόσο χρήσιμο και παράλληλα σημαντικό μπορεί να είναι για έναν σύγχρονο εκπαιδευτικό, ο οποίος έχει να αντιμετωπίσει σήμερα πολλές και συχνά διαφορετικές προκλήσεις.

Ο Μέγας Βασίλειος γεννήθηκε από διακεκριμένη οικογένεια της Καισάρειας, της πρωτεύουσας της Καππαδοκίας, η οποία ήταν μια επαρχία της Μικράς Ασίας με ιδιαίτερη γεωπολιτική σημασία τον 4ο αιώνα λόγω της θέσης της μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Αντιόχειας. Η οικογένεια του ήταν χριστιανική από την εποχή των διωγμών των χριστιανών, που έληξαν στις αρχές του 4ου αιώνα. Γεννήθηκε το 329 μ.Χ., στην Καισάρεια Μαζάκα, στην Καππαδοκία και πέθανε την 1η Ιανουαρίου 379 στην Καισάρεια. Ήταν ο πρώτος Πατέρας της Εκκλησίας που υπερασπίστηκε την ορθόδοξη πίστη ενάντια στις παραφυάδες της αίρεσης του αρειανισμού.¹

¹Χαράνη, Β., Δ., *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, Τόμος Α, Εισαγωγή-Κείμενα Α-Δ, εκδόσεις: «Το Βυζάντιον», Αθήνα, 2002, σσ.13-20.

Η οικογένειά του ήταν εύπορη και μερίμνησε για τη μόρφωση όλων των παιδιών της. Ο ίδιος σπούδασε στις σχολές της Αθήνας οι οποίες είχαν μεγάλη παράδοση στην ποιότητα των σπουδών για έναν νέο εκείνη την εποχή, διευρύνοντας τον ανθρώπινο νου. Διδάχθηκε την ελληνική παιδεία και χρησιμοποίησε την ελληνική φιλοσοφία για να εκφράσει τις ιδέες του στα παιδαγωγικά του έργα.²

Παρά το γεγονός ότι λαμβάνει τον τίτλο του παιδαγωγού τόσο ως διδασκάλου προς τα παιδιά όσο και ως κήρυκα και ποιμένα της χριστιανικής αλήθειας θα επικεντρωθούμε στην παρούσα εργασία μόνο στο ρόλο του ως παιδαγωγό.

Χάρη στην εκκλησιαστική του δράση αλλά και στη συγγραφική του παραγωγή αποτελεί μαζί με τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό και τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο έναν από τους Τρεις Ιεράρχες που γιορτάζει και υμνεί η Εκκλησία μας στις 30 Ιανουαρίου και λαμβάνει τον τίτλο του Ουρανοφάντωρ αφού εκπέμπει λάμψη και φως αλλά και μας αποκαλύπτει τα μυστήρια του ουρανού.³

Τα βασικότερα και εξέχοντα έργα του είναι τρία:

- 1) Ο «Πρὸς τοὺς νέους» λόγος του, «ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»
- 2) Η ομιλία του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν»
- 3) Το Ασκητικό έργο του «ὄροι κατὰ πλάτος»

Στην εργασία αυτή επιχειρείται να σκιαγραφηθεί το περιβάλλον μέσα στο οποίο έζησε και ανέλαβε δράση ο Μέγας Βασίλειος, εστιάζοντας συγκεκριμένα στις παιδαγωγικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην εποχή του προκειμένου στη συνέχεια να αναδειχθεί ο χαρακτήρας της παιδαγωγικής που ο ίδιος προτείνει. Κατά τον ίδιο, βασικός σκοπός της αληθινής παιδείας είναι η διάπλαση ανθρώπων με ήθος, και καλλιέργεια ψυχής.

Το θέμα που εξετάζεται στην παρούσα εργασία αποτελεί μείζονος σημασίας αφού οι εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης και της ραγδαίας επέκτασης της τεχνολογίας και των επιστημών έχουν ασκήσει επιρροές και στον χώρο της παιδαγωγικής. Σύγχρονα ζητήματα όπως είναι η αρμονική ανάπτυξη του παιδιού, οι υγιείς σχέσεις μαθητών και εκπαιδευτικών και η μάθηση μέσα σε ένα υγιές περιβάλλον με βάση την εξατομικευμένη προσέγγιση αποτελούν κοινά στοιχεία που συναντάμε και στην

² Β., Δ., Χαρώνη, *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, σ.15-24.

³ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος, Βίος Και Θεολογία*, Αθήνα: Ιδιωτική, 1981, σσ. 16-23.

παιδαγωγική του σοφού Ιεράρχη. Ωστόσο, παρά τα κοινά στοιχεία που εντοπίζονται, διαπιστώνεται πως στις μέρες μας παρά το γεγονός πως ζούμε στη μετανεωτερική εποχή όπου δεσπόζει ο πλουραλισμός και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του άλλου, το σχολείο φαίνεται να αναπαράγει τις φυλετικές ανισότητες και να περιθωριοποιεί κάθε διαφορετικό στοιχείο. Η παιδεία για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων που δίνουν έμφαση στις οικονομικές αξίες, προωθεί τις στεγνές γνώσεις και δίνει έμφαση στην επαγγελματική αποκατάσταση προωθώντας τη βαθμοθηρία και τη χρησιμοθηρική απόκτηση γνώσεων αγνοώντας για την ηθική διάπλαση της ψυχής. Εξετάζεται έτσι μέσω της παρούσας εργασίας η δυναμική που έχουν οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Βασιλείου και πώς ενστερνίζονται ή μπορούν να υιοθετηθούν στη σύγχρονη εκπαίδευση.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από επιμέρους κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μνεία στα βιογραφικά του στοιχεία και ακολουθεί αναφορά στα συγγραφικά του έργα. Ταυτόχρονα γίνεται επισκόπηση των βασικότερων φιλοσοφικών και θεολογικών του απόψεων.

Συγκεκριμένα, αναλύονται οι απόψεις του περί Δημιουργίας αλλά και περί Τριαδικού Θεού. Σύμφωνα με τον σοφό Ιεράρχη, η Δημιουργία πλάστηκε από την απόλυτη ανυπαρξία από τον Θεό ενώ ταυτόχρονα κάνει μνεία στη Δημιουργία του ανθρώπου, του ανώτερου από τα υπόλοιπα έμβια όντα.⁴ Αναφορικά με τις απόψεις του περί Τριαδικού Θεού αξίζει να τονιστεί πως θεμελίωσε τη θεολογία της μιας ουσίας και των τριών υποστάσεων εξαίροντας τη διάκριση τους και την ταυτότητα της μιας ουσίας τους.⁵

Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με τη συμβολή του Μεγάλου Βασιλείου στον μοναχισμό όπου κατά τον ίδιο, το έργο των μοναχών είναι λαμπρότερο από κάθε άλλο έργο διότι αποσκοπεί στη σωτηρία της ψυχής και στην κατάκτηση των πνευματικών αγαθών.⁶

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να αναλυθούν οι παιδαγωγικές αντιλήψεις που επικρατούσαν την εποχή δράσης του που έζησε τον 4^ο αιώνα μ.Χ. Παράλληλα

⁴ J., Wortley, «An unpublished Legend of an unworthy Priest and Saint Basil the Great» (BHG 1449p). *Analecta Bollandiana*, 97(3-4), 1979, 363-371.

⁵ Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π. σσ.102-110.

⁶ Β., Δ., Χαρόνη, όπ.π., σσ.108-113.

αναλύεται το κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι της εποχής του που χαρακτηρίζεται από την κοινωνική ανισότητα στην οποία απάντησε ο ίδιος μέσω της ίδρυσης της Βασιλειάδας ενός φιλανθρωπικού ιδρύματος για τους άπορους.⁷ Ακόμη, παρατηρείται την εποχή αυτή και ο διαλεκτικός συγκερασμός του ελληνισμού και του χριστιανισμού. Κατά τον Βασίλειο οι νέοι οφείλουν να προπαιδευτούν στη θύραθεν παιδεία ώστε να είναι ικανοί να υπερασπίζονται τα μηνύματα του ορθόδοξου δόγματος.⁸

Αναλύεται ακόμη η παιδεία που επικρατούσε την εποχή του Βασιλείου και η καινοτομία που αυτός προσέφερε μέσα από τη δράση του. Ο ίδιος προέβη στη σύζευξη της χριστιανικής με την ελληνική παιδεία με γνώμονα τα ευαγγελικά μηνύματα.⁹

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο της εργασίας αναλύεται η έννοια του παιδιού την εποχή του Μεγάλου Βασιλείου που τοποθετείται στη βυζαντινή περίοδο σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική σκέψη. Το παιδί την εποχή εκείνη εμφανίζεται να έχει ελάχιστα έως μηδαμινά δικαιώματα ενώ παρουσιάζεται ως μινιατούρα των γονιών του.¹⁰ Ακολουθούν οι απόψεις του για το παιδί και επισημαίνεται πως το παιδί κατά την παιδική ηλικία είναι άδολο και δε γνωρίζει κακία ενώ υποστηρίζει πως η αγωγή του πρέπει να ξεκινά ήδη από τα πρώτα χρόνια της ζωής του.¹¹

Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται οι παιδαγωγικές απόψεις του και η συνεισφορά του στους νέους καθώς επίσης σκιαγραφείται ο αυθεντικός χαρακτήρας του παιδαγωγού ενώ συνάμα γίνεται λόγος για τις μορφές και τους άξονες αγωγής κατά τον ίδιο. Πιστεύει ότι η μελέτη της θύραθεν παιδείας αποτελεί προπαρασκευαστική βαθμίδα για την κατανόηση των μηνυμάτων της Αγίας Γραφής και του Ευαγγελίου.¹² Οι μορφές αγωγής που ο ίδιος προτείνει είναι τρεις και δεν είναι άλλοι από την

⁷ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος, Βίος και Θεολογία*, όπ.π. σ.64.

⁸ Εμμ., Ν., Τζιράκη, *Μέγας Βασίλειος και Ελληνισμός, Κατά την πραγματεία του Μ. Βασιλείου «Προς τον Νέον»* Κεφ. Β, (Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη), 2007, σσ. 65-74.

⁹ Ι., Σιδηρά, *Ο Μέγας Βασίλειος ως γεφυροποιός αρχαιοελληνικής και χριστιανικής παιδείας* (<https://www.dogma.gr/dialogos/o-megas-vasileios-os-gefyropoios-archaiοellinikis-kai-christianikis-paideias-3/115015/>) (15/01/22).

¹⁰ J., Kroll, «The concept of childhood in the Middle Ages». *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13(4), 1977, 384-393.

¹¹ Μεγάλου Βασιλείου, Έρμην. εις Α ψαλμ, 5, ΕΠΕ 5, 28-30-ΒΕΠ 52, 16-PG 29, 221.

¹² Εμμ., Ν., Τζιράκη, *Μέγας Βασίλειος και Ελληνισμός*, σσ. 55-75.

οικογένεια, το σχολείο και την Εκκλησία.¹³ Οι δε άξονες αγωγής κατά τον σοφό Ιεράρχη είναι σύμφωνα με τον ίδιο ο θεοκεντρικός και ο κοσμοκεντρικός.¹⁴

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται οι αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου για την ψυχολογία των παιδιών ενώ ταυτόχρονα γίνεται σύγκλιση αυτών με τις απόψεις της σύγχρονης παιδοψυχολογίας αναφορικά με την αναπτυξιακή εξέλιξη του παιδιού. Φαίνεται με διαύγεια η σημασία που ο ίδιος προσέδιδε στην επίδραση τόσο του περιβάλλοντος όσο και της κληρονομικότητας στην ψυχική ανάπτυξη του παιδιού.¹⁵ Ακόμη, ο Βασίλειος τονίζει πως κάθε παιδί αποτελεί μια ξεχωριστή προσωπικότητα και πως πρέπει να λαμβάνει για τον λόγο αυτό μια ιδιαίτερη κατά περίπτωση αγωγή με βάση τις προσωπικές του ανάγκες και δυνατότητες.¹⁶

Στο έκτο κεφάλαιο αναφέρονται οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει η σύγχρονη παιδαγωγική διαδικασία μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της μετανεωτερικότητας που γεννούν τις φυλετικές ανισότητες και τον θρησκευτικό πλουραλισμό και πώς το σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα καλείται να τις διαχειριστεί.¹⁷ Είναι σημαντικό έτσι να καταπολεμηθεί ο ρατσισμός και να διασφαλιστεί η ενσωμάτωση όλων των παιδιών ανεξαρτήτως θρησκευτικού ή πολιτισμικού υποβάθρου ενώ συνάμα να υπάρχουν εκπαιδευτικοί πρόθυμοι να ανταποκριθούν στις δυσκολίες αυτές.¹⁸

Επιπρόσθετα, τονίζεται η διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών στις σύγχρονες βαθμίδες εκπαίδευσης αλλά και διατυπώνονται προτάσεις για μια ορθή αξιοποίηση των μηνυμάτων του μέσα από τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης.¹⁹

¹³ Α., Ιωσηφίδου, *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας, Παιδαγωγικό τμήμα νηπιαγωγών, 2017, 52-53.

¹⁴ Ν., Ι., Ζέρβη, *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, όπ.π., σσ.217-218.

¹⁵ Γ., Π., Σωτηρίου, *Παιδαγωγικά μηνύματα των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα, 1974.

¹⁶ Ν., Ι., Ζέρβη, όπ.π., σ.136.

¹⁷ Ε., Διερωνίτου, Κ., Ιωαννίδου, «Ο Ρόλος της εκπαίδευσης στη σχέση Δημοκρατίας και Παγκοσμιοποίησης» *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 58, Αθήνα, 2014, 27-38.

¹⁸ Α., Θ., Ζάχου, «Η Παιδαγωγική Απέναντι στις Προκλήσεις της Σύγχρονης Εκπαίδευσης», όπ.π. σ.3493.

¹⁹ Α., Κόπτση, «Το νέο πρόγραμμα σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης», *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τ. 1, Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, 2017, 2-5.

Τέλος, στο τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό μέρος της εργασίας επικεντρωνόμαστε στη σπουδαιότητα της παιδαγωγικής του Μεγάλου Βασιλείου και στην αναγκαιότητα αξιοποίησής της από τους σύγχρονους παιδαγωγούς και επιστήμονες με σκοπό την ύπαρξη μιας παιδείας που θα συμβάλλει στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων εμπλουτισμένων με τις αρχές της ισότητας, του σεβασμού και της αλληλεγγύης.²⁰

²⁰ Α., Ιωσηφίδου, όπ.π., σ.55.

1. Ο Μέγας Βασίλειος ως θεολόγος και διδάσκαλος της Εκκλησίας

1.1. Ο βίος του Μεγάλου Βασιλείου

Ο Μέγας Βασίλειος υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους Πατέρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας του 4ου αιώνα(περίπου 330 – 1η Ιανουαρίου 379) και ήταν επίσκοπος Καισαρείας και γνωστός ιδιαίτερα για το φιλανθρωπικό του έργο. Η Εκκλησία τον αναγνωρίζει ως Άγιο ενώ ανήκει στη χορεία των Τριών Ιεραρχών, μαζί με τους Αγίους Γρηγόριο τον Θεολόγο (Γρηγόριο Ναζιανζηνό) και Ιωάννη τον Χρυσόστομο. Ο Βασίλειος, ο Γρηγόριος ο Θεολόγος και ο αδελφός του Βασιλείου Άγιος Γρηγόριος Νύσσης ονομάζονται Καππαδόκες Πατέρες.²¹

Ο Μέγας Βασίλειος γεννήθηκε από αγίους γονείς το 330 μ.Χ. στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Ο πατέρας του ήταν καθηγητής ρητορικής και η μητέρα του απόγονος οικογένειας Ρωμαίων αξιωματούχων. Ο Μ. Βασίλειος είχε άλλα οκτώ αδέρφια, ανάμεσα στα οποία ήταν και ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, ο άγιος Ναυκράτιος, η Οσία Μακρίνα και ο Άγιος Πέτρος, επίσκοπος Σεβαστείας. Διδάχτηκε τα πρώτα του γράμματα δίπλα στον πατέρα του που ήταν μορφωμένος και έπειτα στα σχολεία της Καισαρείας της Καππαδοκίας.²²

Πρόθυμος να σπουδάσει, πήγε στην Κωνσταντινούπολη και πέρασε πέντε χρόνια εκεί και στην Αθήνα, όπου είχε για συμφοιτητή τον μελλοντικό αυτοκράτορα Ιουλιανό και έγινε φίλος με τον Γρηγόριο τον Θεολόγο. Ο λόγος για τον οποίο επέλεξε τις πόλεις αυτές για τις σπουδές του είναι η μεγάλη τους παράδοση και η καλή φήμη σε ό, τι αφορά την ποιότητα των σπουδών και την ποικιλία των παιδαγωγικών ερεθισμάτων για έναν νέο, όπως ήταν τότε ο Βασίλειος. Η παιδεία εκεί αντιπροσώπευε ό, τι καλύτερο μπορούσε να προσφέρει το ανθρώπινο πνεύμα. Σημειώνεται δε πως οι σχολές των Αθηνών ήταν οι καλύτερες της εποχής εκείνης.²³

Γνώριζε άριστα την ελληνική παιδεία και εκτιμούσε τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική φιλοσοφία αφού χρησιμοποίησε έννοιες και μεθόδους της στα παιδαγωγικά του κείμενα. Τα πρώτα βήματα της χριστιανικής του μόρφωσης τα έλαβε από τη

²¹ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος, Βίος Και Θεολογία*, Αθήνα: Ιδιωτική, 1981, σσ. 16-23.

²² Β., Δ., Χαρώνη, *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, Τόμος Α, Εισαγωγή-Κείμενα Α-Δ, εκδόσεις: «Το Βυζάντιον», Αθήνα, 2002, σσ.13-19.

²³Β., Δ., Χαρώνη, όπ.π. σ.15-24.

μητέρα του Εμμέλεια και από τη γιαγιά του Μακρίνα. Η οικογένειά του ήταν πλούσια και φρόντισε να μορφώσει όλα τα παιδιά της οικογένειας. Ο ίδιος θεωρείται ένας από τους καλύτερους επιστολογράφους του κόσμου. Γι' αυτό και οι επιστολές του έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Ακόμη, ήταν και επιστήμονας αφού είχε διαπρέψει σε όλες τις επιστήμες της εποχής του.²⁴

Όταν επέστρεψε στην πατρίδα του ξεκίνησε μια κοσμική σταδιοδρομία, αλλά η ευσεβής αδερφή του Μακρίνα, αργότερα μοναχή, άσκησε επιρροή σ' αυτόν επιβεβαιώνοντας έτσι την κλίση του προς τον ασκητικό βίο. Μαζί με καλούς του φίλους ίδρυσε ένα μοναστικό οικισμό σε κτήμα στην Άννη του Πόντου.²⁵

Το 362 ο επίσκοπος Αντιοχείας Μελέτιος τον χειροτόνησε διάκονο και παρέμεινε για τρία χρόνια μέχρι την χειροτονία του σε ιερέα από τον Ευσέβιο Καισαρείας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η διαμάχη των Αρειανών θα μαίνονταν και ο Βασίλειος θα εμπλεκόταν πολύ.

Λίγο πριν το θάνατο του Διανίου (362), ο Βασίλειος συμφιλιώθηκε μαζί του και πιο μετά χειροτονήθηκε ώστε να βοηθήσει τον διάδοχο του Διανίου, τον νεοπροσήλυτο Ευσέβιο. Οι ικανότητες του Βασιλείου, καθώς και η αντιπάθεια του Ευσέβιου για τον ασκητισμό, προκάλεσαν ένταση μεταξύ τους και ο Βασίλειος αποσύρθηκε στην Άννη.²⁶

Το 365 επέστρεψε στην Καισάρεια, όταν η Εκκλησία απειλήθηκε από τον Αρειανό αυτοκράτορα Ουάλη. Ο Ουάλης ήταν Ρωμαίος αυτοκράτορας (364 – 378). Έλαβε το ανατολικό μισό της αυτοκρατορίας από τον αδελφό του, Ουαλεντινιανό Α'. Ο Ουάλης ηττήθηκε και σκοτώθηκε στη μάχη της Αδριανούπολης, από όπου και ξεκίνησε η αρχή της παρακμής της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Χειροτονήθηκε πρεσβύτερος της Εκκλησίας στην Καισάρεια το 365 και η χειροτονία του ήταν αποτέλεσμα των παρακλήσεων των εκκλησιαστικών προϊσταμένων του, οι οποίοι ήθελαν να χρησιμοποιήσουν το ταλέντο του εναντίον των Αρειανών, που ήταν

²⁴ Οπ.π., σσ.13-19.

²⁵ E., Albanidis, A., Kasabalis, & V., Kassaris, «Saint Basil the Great: Athletic and Agonistic References in his Teaching and his Position on Physical Education». *Stadion*, 37(1), 2011, 1-14.

²⁶ A., Dinan, «Manual labor in the life and thought of St. Basil the great». *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 12(4), 2009, 133-157.

πολυάριθμοι σε αυτό το μέρος της χώρας και ενοούνταν από τον Αρειανό αυτοκράτορα, Ουάλη, που βασίλευε τότε στην Κωνσταντινούπολη.²⁷

Ο Μ. Βασίλειος ανήκει στα καινοτόμα πνεύματα της ιστορίας αφού θεμελίωσε την καππαδοκική θεολογία που ολοκληρώθηκε από τον Γρηγόριο Θεολόγο και τον Γρηγόριο Νύσσης.²⁸

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο Βασίλειος μερικές φορές αναφέρεται ως «Ουρανοφάντωρα» («αποκαλυπτής των ουράνιων μυστηρίων»). Ίσως, η μεγαλύτερη αποκάλυψη που μπορούμε να λάβουμε από τον Βασίλειο είναι ότι το να είμαστε αληθινά «εν Χριστώ» σημαίνει απαραίτητα ότι πρέπει να δείχνουμε εμπιστοσύνη στο θέλημά Του και να ελπίζουμε διάγοντας μια ζωή ευχαριστίας που θα μας ελευθερώσει και θα μας προμηθεύσει.²⁹

Υπήρξε μεγάλος θεολόγος, σπουδαίος συγγραφέας και μεγάλος πατήρ της Ορθόδοξης Εκκλησίας.³⁰ Η μνήμη του Βασιλείου εορτάζεται την 1η Ιανουαρίου ενώ μνημονεύεται και στις 30 Ιανουαρίου με τους Τρεις Αγίους Ιεράρχες.³¹

²⁷ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τ.Β, Ο Τέταρτος Αιώνας (*Ανατολή και Δύση*) (Αθήνα: Εκδόσεις: Παρουσία, 1990), σσ.355-356.

²⁸ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, όπ.π., σσ.354-356.

²⁹ V., C., Pora, «Some Interests of Saint Basil the Great in the Old Testament». *Teologia*, 57 (4), 2013, 97-106.

³⁰ Β., Δ., Χαρόνη, όπ.π., σσ.13-19.

³¹ Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π., σ.164.

1.1.1 Αντιαρειανική δράση του Μεγάλου Βασιλείου

Ο Βασίλειος ήταν επίσκοπος Καισαρείας και διαποίμανε κυρίως στις περιοχές της ανατολικής Καππαδοκίας, στις οποίες όπως φαίνεται τον βοηθούσαν αρκετοί «επίσκοποι της χώρας». Την εποχή που έδρασε ο Βασίλειος, η Εκκλησία βαλλόταν από πολλές αρειανικές ομάδες όπως είναι οι όμοιοι, οι ανόμοιοι και οι ομοοουσιανοί που οδηγούσαν στη διάσπασή της.³²

Ο Αρειανισμός, στον Χριστιανισμό, αποτελεί τη χριστολογική αίρεση σύμφωνα με την οποία ο Ιησούς, ο Υιός του Θεού, δημιουργήθηκε από τον Θεό. Προτάθηκε στις αρχές του 4ου αιώνα από τον Αλεξανδρινό πρεσβύτερο Άρειο, ο οποίος υποστήριζε ότι εφόσον ο Ιησούς Χριστός δημιουργήθηκε από το τίποτα, τότε δεν μπορούσε να είναι ίσος με τον Θεό. Οι απόψεις του Άρειου καταδικάστηκαν από τον επίσκοπό του, αλλά η αίρεση έγινε ένα ισχυρό κίνημα που υποστηρίχθηκε από αρκετούς αυτοκράτορες.³³

Ο Αρειανισμός θεωρείται συχνά μια μορφή ενωτικής θεολογίας καθώς τονίζει την ενότητα του Θεού σε βάρος της έννοιας της Αγίας Τριάδας, του δόγματος ότι τρία διαφορετικά πρόσωπα είναι ενωμένα σε μια θεότητα. Η βασική θέση του Άρειου ήταν η μοναδικότητα του Θεού, ο οποίος είναι μόνος αυθύπαρκτος και αμετάβλητος. Ο Υιός, που δεν είναι αυθύπαρκτος, δε δύναται να είναι ο ένας και αμετάβλητος Θεός. Επιπλέον, ο Υιός, ο οποίος είναι μεταβλητός, πρέπει, να θεωρείται πλάσμα που έχει δημιουργηθεί από τον Θεό. Ακόμη, ο Υιός δεν μπορεί να έχει άμεση γνώση του Πατέρα, αφού είναι πεπερασμένος και διαφορετικής ουσίας.

Σύμφωνα με τους αντιπάλους της, ιδιαίτερα τον επίσκοπο Άγιο Αθανάσιο, η διδασκαλία του Άρειου υποβίβασε τον Υιό σε ημίθεο, επανέφερε τον πολυθεϊσμό και υπονόμειυσε τη χριστιανική αντίληψη της λύτρωσης, αφού μόνον αυτός που ήταν αληθινά Θεός μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμφιλίωσε την ανθρωπότητα με τη Θεότητα. Ο Αθανάσιος με τα θεολογικά του κείμενα θεμελίωσε την ορθόδοξη τριαδολογία και ανέτρεψε τα επιχειρήματα του αρειανισμού.

³² Οπ.π. σσ. 133-157.

³³ M., Wiles, *Archetypal Heresy: Arianism Through the Centuries*, Oxford New York, 1995, σ127-129.

Τότε εμφανίστηκε ο Ευνόμιος που εκπροσωπούσε τον νεοαρειανισμό και του έδωσε νέα πνοή. Έτσι, ο Αθανάσιος που γερνούσε, άνοιξε τον δρόμο της δράσης για τον Βασίλειο προκειμένου να καταργήσει τον νεοαρειανισμό του Ευνομίου και να προβάλλει το ορθόδοξο ανάστημα. Ο Ευνόμιος ταύτιζε την ουσία και την υπόσταση και κατέληγε στην ταύτιση ουσίας και τριών προσώπων της Αγίας Τριάδας. Επιπλέον πίστευε πως ο Υιός είναι το πρώτο κτίσμα του Πατρός και πως το Άγιο Πνεύμα επήλθε από τη δημιουργική ενέργεια του Υιού το οποίο υποτάσσεται και στον Πατέρα και στον Υιό και δεν είναι ισάξιο με τα άλλα πρόσωπα. Ο Βασίλειος, ήταν επίμονος πολέμιος του Αρειανισμού, και για τον σκοπό αυτό, συμμετείχε στη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 360 μ.Χ. και έγραψε το έργο «Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου», το οποίο ουσιαστικά έβλαπτε τη φήμη του Ευνόμιου.³⁴

Ο Μέγας Βασίλειος κινήθηκε ενάντια στις αιρέσεις του Αρειανισμού που έθεταν σε αμφιβολία την Αγία Τριάδα. Πιο συγκεκριμένα, εναντιώθηκε στην αίρεση των πνευματομάχων που δε θεωρούσαν το Άγιο Πνεύμα Θεό αλλά κτίσμα και μάλιστα το κορυφαίο από τα δημιουργήματα, αρνούμενοι έτσι τη συμπερίληψή του στην Αγία Τριάδα.³⁵ Έδωσε μάχη για την περιφρούρηση της αλήθειας του Ευαγγελίου που απειλούταν από την πνευματομαχική διδασκαλία. Έτσι, προσπάθησε ως χριστιανός ποιμένας να ανατρέψει τις αντιαρειανικές πεποιθήσεις ότι το Άγιο Πνεύμα είναι κτίσμα του Υιού και δεν είναι ισάξιο με τον Πατέρα.³⁶

Μια άλλη παράταξη του Αρειανισμού ήταν οι όμοιοι οι οποίοι παραδέχονταν ότι ο Πατέρας είναι όμοιος με τον Υιό κατά τη βούληση και τις ενέργειες. Ο ίδιος αντιμετώπισε ακόμη τους ομοιουσιανούς που θεωρούσαν ότι ο Υιός είναι όμοιος σε όλα με τον Πατέρα και άρα και κατά την ουσία ενώ προσπαθούσαν να μην γεννούν αντιθέσεις. Όμως, διαφωνούσαν με την αποδοχή του όρου «ομοούσιος» (σύμφωνα με την οποία τα τριαδικά πρόσωπα μετέχουν στην ίδια ουσία από κοινού και δεν μοιράζονται μέρος της) που προτάθηκε στο σύμβολο της Νίκαιας με τη δικαιολογία

³⁴Γ., Τσαμπή, *Η παιδεία εις το Βυζάντιον, Αι περί αγωγής αντιλήψεις των Βυζαντινών*, Μυτιλήνη, 1963, σσ.53-57.

³⁵ Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π. σσ.42-51.

³⁶ Κ., Π., *Ο Μέγας Βασίλειος, Βίος και Πολιτεία, Συγγράμματα, θεολογική σκέψις*, Πατριαρχικό Ιδρυμα Πατερικών Μελετών, 1979, σ. 155-157.

ότι δεν αναφερόταν στην Αγία Γραφή και πως γεννούσε σαβελλιανικές ερμηνείες αναφορικά με τη σχέση Πατρός και Υιού. Ο Βασίλειος αγωνίστηκε για τη σύμπραξη των Ορθόδοξων με τους Ομοιουσιανούς προκειμένου να αποδυναμωθεί η αρειανική παράταξη και να αποκατασταθεί η ενότητα του σώματος της Εκκλησίας.³⁷

Από την άλλη πλευρά, αντιμετώπισε την αίρεση των Ανομοίων. Οι Ανόμοιοι υποστήριζαν τις ακραίες θέσεις του Αρείου και ερμήνευαν τη σχέση του αγέννητου Πατρός και του γεννητού Υιού για να αποδείξουν ότι ο Υιός είναι διαφορετικής ουσίας από αυτή του Πατέρα.³⁸

Το 325 συγκλήθηκε η Σύνοδος της Νίκαιας για να διευθετήσει τη διαμάχη. Η σύνοδος καταδίκασε τον Άρειο ως αιρετικό και εξέδωσε ένα δόγμα για να διαφυλάξει την «ορθόδοξη» χριστιανική πίστη. Το δόγμα δηλώνει ότι ο Υιός είναι ομοούσιος του Πατέρα δηλαδή «μιας ουσίας με τον Πατέρα». Στην πραγματικότητα, όμως, αυτή ήταν μόνον η αρχή μιας μακροχρόνιας διαμάχης. Ο Μέγας Βασίλειος ήταν ιδιαίτερα αυστηρός με όσους απέκλιναν από τη σύνοδο της Νίκαιας και καταδίκασε τις θέσεις των υπερμάχων της καθολικής Εκκλησίας. Συγκεκριμένα ο ίδιος ο Μ. Βασίλειος προέβαλλε τη διατύπωση «περί των τριών υποστάσεων» με τον όρο «μία ουσία-τρεις υποστάσεις», η οποία θεμελιώθηκε από τους Πατέρες και έγινε δεκτή από την Εκκλησία κατά τη Β΄ Οικουμενική σύνοδο (381). Τέλος, ο Βασίλειος έκανε τη σύνδεση ανάμεσα στον όρο «υπόσταση» και τον όρο «πρόσωπο», διακρίνοντάς τα από τον όρο «ουσία»³⁹.

Ο Μέγας Βασίλειος απάντησε στις παραπάνω αιρέσεις μέσω των έργων του. Αποτύπωσε έτσι τη χριστιανική πίστη με φιλοσοφικούς όρους προκειμένου να απαντήσει με τα ίδια όπλα στις διάφορες αιρέσεις που κλόνιζαν την Ορθοδοξία και την ενότητα της Εκκλησίας. Τα φιλοσοφικά του επιχειρήματα όμως, στηρίζονταν στον λόγο της Αγίας Γραφής.⁴⁰

³⁷W., L., Lowther Clarke, *St Basil the Great: A Study in Monasticism*. Cambridge University Press, 2013.

³⁸Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π., σσ.69-72.

³⁹W., K., Lowther Clarke, όπ.π. σσ.156-172.

⁴⁰Όπ.π. σ.154-171.

1.2. Έργα και κληρονομιά

Τα πολυάριθμα και θεμελιώδους σημασίας έργα του Βασιλείου προέρχονται από τις ανησυχίες που είχε ο ίδιος ως μοναχός και ποιμένας της Εκκλησίας. Τα έργα και τα ασκητικά του συγγράμματα καταδεικνύουν με σαφήνεια την εμπειρία του ίδιου, ο οποίος άρχισε το ταξίδι του από την Άννη και αργότερα συνέχισε με την πορεία του σε μοναστήρια της Καππαδοκίας.⁴¹

Έγραψε μια σπουδαία πραγματεία την «Περί του Αγίου Πνεύματος» κατά το 375 μ. Χ. ώστε να αποδείξει τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος και τη θέση του στην Αγία Τριάδα. Διασφαλίζει έτσι την ομοτιμία του Αγίου Πνεύματος μέσα από την Αγία Γραφή και την Παράδοση που μαρτυρείται με τον τύπο «εις τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».⁴²

Προσπάθησε ακόμη να αναιρέσει την αιρετική διδασκαλία του Ευνομίου που υπήρξε ο κυριότερος εκπρόσωπος του αρειανισμού. Έτσι, έγραψε το έργο «Ανατρεπτικός του απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου» όπου κινείται ενάντια στην αρειανική διδασκαλία του Ευνομίου. Επίσης, αναφέρει πως αν όλοι οι χριστιανοί βασιζόνταν στην αποστολική παράδοση και την απλότητα της διδασκαλίας της Αγίας Γραφής δε θα υπήρχε ανάγκη για θεολογική συζήτηση.⁴³ Ο Βασίλειος προχώρησε στην αναίρεση της διδασκαλίας του Ευνομίου με τη διάκριση «ουσίας» και «υπόστασης» και τόνισε πως τα οι χαρακτηρισμοί Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα δηλώνουν τη διαφορετικότητα των ιδιωμάτων των τριών προσώπων και όχι την ουσία.⁴⁴

Στο έργο του «Εξαήμερος», το οποίο περιλαμβάνει εννέα κηρύγματα κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής για τις έξι ημέρες τις ημέρες της Δημιουργίας, όπως περιγράφονται στο βιβλίο της *Γένεσης*, ο Βασίλειος αναφέρεται στην ομορφιά του κόσμου αφού αντικατοπτρίζει τη λαμπρότητα και το μεγαλείο του Θεού.

⁴¹ A., Dinan, «Manual labor in the life and thought of St. Basil the great». *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 12(4), 2009, 133-157.

⁴² M. Βασιλείου, «Όμιλία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», P.G., 31, 1.429 -1.437.

⁴³ M. Βασιλείου, «Κατά Εὐνομίου», Λόγοι Έ, PG 29, 497A-502AB.

⁴⁴ Οπ.π., PG 29, 504-505.

Ένα επίσης εύρημα που δίνει πολλά στοιχεία για τον Μ. Βασίλειο είναι οι επιστολές του, από τις οποίες σώζονται περισσότερες από 300. Πρόκειται για σύντομες πραγματείες για τη θεολογία και την ηθική⁴⁵.

Υπάρχουν διάσπαρτες παιδαγωγικές σκέψεις σε όλο του το έργο. Τρία βασικά παιδαγωγικά του έργα είναι ο «Προς του νέους» λόγος του, «όπως αν εξ' ελληνικών ωφελοίντο λόγων», η ομιλία του «εις την αρχήν των Παροιμιών» και το έργο «Όροι κατά πλάτος»⁴⁶.

Το έργο του «Προς τους νέους, όπως αν εξ' ελληνικών ωφελοίντο λόγων» καταπιάνεται με την αξία της θύραθεν παιδείας και τη σύνδεσή της με τη χριστιανική παιδεία.⁴⁷

Σ' αυτό διαφαίνονται οι παιδαγωγικές του απόψεις. Υποστηρίζει πως οι νέοι δε θα πρέπει να υιοθετούν άκριτα ό, τι εντοπίζουν στους αρχαίους Έλληνες αλλά να αποδέχονται αυτά που θεωρούν χρήσιμα. Χρησιμοποιεί για να τονίσει αυτήν την άποψή του μια παροιμία για τον καρπό και το φύλλωμα του δέντρου⁴⁸. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο καρπός που είναι η χριστιανική παιδεία είναι το πιο σημαντικό ενώ το φύλλωμα των δέντρων που είναι οι έξωθεν λόγοι είναι απλά αισθητικοί παράγοντες. Επίσης, χρησιμοποιεί την παρομοίωση με τις μέλισσες που παίρνουν από τα άνθη αυτά που χρειάζονται μόνο. Έτσι πρέπει να λειτουργούν και οι νέοι μελετώντας τη θύραθεν παιδεία με σκοπό την ανεύρεση της αλήθειας⁴⁹.

Όπως λοιπόν κάθε δέντρο που καρποφορεί έχει σκοπό να παράγει καρπούς την κατάλληλη εποχή, έτσι συμβαίνει και με την ψυχή του ανθρώπου ο οποίος θα ανακαλύψει την αλήθεια με τη βοήθεια της θύραθεν σοφίας. Ο δρόμος που οδηγεί στον έσχατο στόχο του ανθρώπου αποτελεί η ζωή εν Χριστώ και σ' αυτό βοηθά η ελληνική παιδεία ως μέσο.⁵⁰

⁴⁵R., Gryson, «Word and Spirit. A Monastic Review. T. I: In honor of Saint Basil the Great», *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 59 (1), 1981, 205-205.

⁴⁶N., I., Ζέρβη, *Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001.

⁴⁷Οπ.π. σσ. 23-56.

⁴⁸A., Ιωσηφίδου, *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, 2017.

⁴⁹Οπ.π. σσ. 32

⁵⁰N., Εμμ., Τζιράκη, *όπ.π.*, σ.65-73.

Το έργο «Όροι κατά πλάτος» περιλαμβάνει παιδαγωγικές σκέψεις για την πνευματική καλλιέργεια των μαθητών των μοναστηριακών σχολείων. Αναφέρεται σε ζητήματα σχετικά με τη χριστοκεντρική παιδεία και την αγωγή των μαθητών. Η έννοια του χριστοκεντρικού μοντέλου στον Μέγα Βασίλειο αφορά την εμφάνιση της πίστης και της πνευματικής ζωής που δε νοείται δίχως τη θεμελιώδη σχέση με τον Χριστό. Βάση της ζωής του ανθρώπου είναι ο Χριστός «Το Α και το Ω, η αρχή και το τέλος». Κατά τον Μέγα Βασίλειο η μίμηση του Χριστού δεν είναι εξωτερική μίμηση αλλά βίωση του μυστηρίου της σωτηρίας και συμμετοχή στον θάνατο και την ανάσταση του Χριστού.⁵¹ Ορφανά παιδιά ή προερχόμενα από οικογένειες που βίωναν άσχημες συνθήκες διαβίωσης έβρισκαν θαλπωρή στα μοναστήρια τα οποία τους πρόσφεραν χριστιανική παιδεία και στοργή. Έτσι, δημιουργήθηκε ένας νέος τύπος χριστιανικών σχολείων που ονομάστηκαν μοναστηριακά σχολεία και παρείχαν στοιχειώδη εκπαίδευση⁵².

Επιπλέον, ορισμένες από τις ιδιωτικές επιστολές του Βασιλείου παραπέμπουν σε κριτική επειδή πολλοί αμφισβήτησαν την ορθοδοξία του, λόγω του ότι ήταν μεγάλος θαυμαστής του Πλάτωνα. Δεν απέρριψε εντελώς ορισμένες από τις ιδέες του παγανισμού, όπως φαίνεται από την πραγματεία του «Πρὸς τοὺς νέους», σχετικά με το πώς θα μπορούσαν να αντλήσουν κέρδος από την παγανιστική λογοτεχνία.⁵³

Με την πραγματεία του «Πρὸς τοὺς νέους» ο Μ. Βασίλειος συνδέει τον ελληνικό και χριστιανικό κόσμο ως προς τη βασική τους επιδίωξη που δεν είναι άλλη από τη λύτρωση του ανθρώπου. Οι νέοι όπως αναφέρει ο ίδιος, δεν πρέπει να παραδίδουν το τιμόνι της διάνοιάς τους στους αρχαίους χωρίς να κρίνουν τις οδηγίες τους, όπως αντίστοιχα συμβαίνει με το πλοίο το οποίο κινείται με βάση την πορεία που έχει χαράξει ο κυβερνήτης του.⁵⁴

Στο έργο του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν Θεοῦ» μιλάει για την αγάπη του για τον άνθρωπο ως δημιούργημά Του ενώ διακρίνει την ωφέλιμη από τη βλαβερή παιδεία. Η

⁵¹ Η., Μουτσούλας, ο Μέγας Βασίλειος ως παιδαγωγός.

<https://www.pemptousia.gr/2012/01/o-megas-vasilios-os-pedagogos> (26/03/22).

⁵² Γ., Παπαγεωργίου, & Μ., Χανιώτη, «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής». *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10, 11, 12 Οκτωβρίου, 2014.

⁵³ Α., G., Holder, «Saint Basil the great on secular education and Christian virtue». *Religious Education*, 87 (3), 1992, 395-415.

⁵⁴ Ν., Εμμ., Τζιράκη, *όπ.π.*, σ.65-74.

αληθινή παιδεία γι' αυτόν παρατηρεί ότι είναι ««πολλῶν χρημάτων ἐστὶ τοῖς ὀρθῶς λογιζομένοις τιμιωτέρα»»⁵⁵, δηλαδή σημαντικότερη από όλα τα χρήματα. Θεωρεί ότι έχουμε φυσικό κριτήριο να παρατηρούμε και να διακρίνουμε τα πονηρά από τα αγαθά.⁵⁶

Ὡς ἐπίσκοπος μερίμνησε ιδιαίτερα για τους φτωχούς δημιουργώντας τη Βασιλειάδα, ένα σπουδαίο ίδρυμα που ίδρυσε και το οποίο λειτουργούσε ως πτωχοκομείο, νοσοκομείο και ξενοδοχείο για τους αστέγους.⁵⁷

Ὁ Μέγας Βασίλειος εἶχε ἐμβαθύνει στη μοναστική ζωή, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ προσέγγισή του στην υψηλή ακαδημαϊκή θεολογία δεν παραμένει απλῶς θεωρητική. Στη σφαῖρα της λειτουργικής θεολογίας, ὁ Βασίλειος τιμάται με πολλές προσευχές στις τελετουργίες τόσο της Ανατολῆς ὅσο και της Δύσης. Πιο ἀξιοσημείωτα ὁμως εἶναι δύο που ξεχωρίζουν πάνω ἀπὸ τα υπόλοιπα και μας ἐρχονται μέσα ἀπὸ τη βυζαντινὴ λειτουργικὴ παράδοση: ἡ Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου και οἱ «Παρακλήσεις» στον Ἑσπερινό της Πεντηκοστῆς.⁵⁸

Ὁ Μέγας Βασίλειος, ὅπως θα φανεί και στα ἐπόμενα κεφάλαια μελέτης του ἔργου του, ἔχει ἀφήσει τεράστια κληρονομιά στη σύνθεση λειτουργικῶν προσευχῶν και ὑμνογραφίας. Σε ὅλα αὐτά τα ἔργα, εἶναι ἐμφανῆς ἡ βαθιὰ ἀνησυχία του Βασιλείου για τους ἀρρώστους, τους πάσχοντες, τους φτωχοὺς, τους μειονεκτούντες και τους καταπιεσμένους. Μόνον οἱ ἀσκητικές, θεολογικές και λειτουργικές συνεισφορές του Βασιλείου του εἶχαν εξασφαλίσει μια θέση στο ἐκκλησιαστικὸ γίνεσθαι. Ὡστόσο, συνεισέφερε ἐπίσης, στα τελευταία χρόνια της ζωῆς του στην ἱστορία της Ἐκκλησίας ὡς κληρικός.⁵⁹

⁵⁵ Μεγάλου Βασιλείου, «εις την ἀρχὴν των Παροιμιῶν» Ομιλία Γ' Β.Π.Γ., 31, 118-120.

⁵⁶ Η., Δ., Μουτσούλα, *Ἡ σάρκωσις του Λόγου και ἡ θέωσις του ἀνθρώπου: κατὰ την διδασκαλία Γρηγορίου του Νύσσης*, Ἀθήνα, 1965.

⁵⁷ Ε., Albanidis, Α., Kasabalis, & V., Kassaris, «Saint Basil the Great: Athletic and Agonistic References in his Teaching and his Position on Physical Education». *Stadion*, 37(1), 2011, 1-14.

⁵⁸ Ε., Albanidis, Α., Kasabalis, & V., Kassaris, ὄπ.π. σ.1-14.

⁵⁹ Α., Guillaumont, GL Prestige. «Saint Basil the Great and Apollinaris of Laodicea». *Revue de l'histoire des religions*, 155(1), 1959, 97-98.

1.3. Επισκόπηση βασικών θεολογικών και φιλοσοφικών απόψεων του Μ. Βασιλείου

1.3.1. Η διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου περί Τριαδικού Θεού

Για την καλύτερη κατανόηση των θεολογικών και φιλοσοφικών απόψεων του Αγίου Βασιλείου, ένα καλό σημείο για να εκκινήσουμε τη μελέτη είναι η άποψή του για την αρχή του ανθρώπινου γένους και το ίδιο το θεμέλιο του κόσμου που δημιουργήθηκε με την πρωτοβουλία του Τριαδικού Θεού.

Ο Μέγας Βασίλειος διεκήρυξε την ενότητα της Αγίας Τριάδας ως προς την ουσία ενώ προχώρησε στον υποστατικό διαχωρισμό των προσώπων της. Κάθε πρόσωπο της Αγίας Τριάδος διακρίνεται από τα άλλα έχοντας τα μεμονωμένα υποστατικά ιδιώματα του. Ο Πατέρας είναι αγέννητος, ο Υιός γεννητός και το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται από τον Πατέρα.⁶⁰

Η σημαντικότητα της Τριαδικής Θεολογίας, όπως θεμελιώθηκε από τους Καππαδόκες Πατέρες αναφορικά με την ανάδειξη της προσωπικής ετερότητας στην ύπαρξη της Αγίας Τριάδος, τονίζει τον απαραίτητο όρο ύπαρξης της Εκκλησίας λόγω της βούλησης του Πατρός.⁶¹ Συνεπώς, τόνισε ότι τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας έχουν κοινή ουσία.⁶²

Στη σκέψη του Αγίου Βασιλείου, ο Θεός αποτελεί κοινωνία προσώπων ενώ ταυτόχρονα βρίσκεται έξω από τον κόσμο ο οποίος είναι δημιούργημά Του. Η Εκκλησία, ως ανθρώπινη κοινότητα, ανήκει σε αυτόν τον κόσμο. Μέσα από τα έργα του ο Άγιος Βασίλειος δείχνει και υπερασπίζεται τον Τριαδικό τρόπο δημιουργίας και αντιλαμβάνεται τον Θεό Πατέρα ως «την αρχική αιτία όλων των πραγμάτων».⁶³

Ισχυρίζεται επίσης ότι «το Άγιο Πνεύμα συμμετείχε ενεργά στη δημιουργία του κόσμου» και ότι μέσω του Χριστού δημιουργήθηκαν τα πάντα: «Πρέπει λοιπόν να αντιληφθείτε τα εξής, τον Κύριο που δίνει την εντολή, τον Λόγο που δημιουργεί και

⁶⁰ Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π. σσ.102-110.

⁶¹ Ν., Ασπρούλη, *Δημιουργία, Ιστορία, Έσχατα στη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογική ερμηνευτική: από τον Γεώργιο Φλωρόφσκυ στον Ιωάννη Ζηζιούλα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάτρα, 2016, σ.294.

⁶² Όπ.π.

⁶³ Ε., Θεοδώρου, *Μαθήματα Κατηχητικής ή Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, 1978, σσ.45-68.

το Πνεύμα που επιβεβαιώνει». ⁶⁴ Τη θεολογία των υποστάσεων εισάγει λοιπόν πρώτος ο Μέγας Βασίλειος. Ο ίδιος υπογράμμισε την ισότητα των τριών υποστάσεων ώστε να αποκλείεται κάθε χρονική ιεράρχησή τους. Έτσι, διασφάλισε τη διάκριση των τριών υποστάσεων και την ταυτότητα της ουσίας τους. ⁶⁵

Ο Μέγας Βασίλειος συνέδεε τον όρο «υπόσταση» με τον όρο «πρόσωπο» διακρίνοντας το από τον όρο «ουσία». Η θεολογική ορολογία «μία υπόσταση, τρεις υποστάσεις» αντιμαχόταν τις αιρετικές απόψεις των Αρειανών και των Πνευματομάχων. ⁶⁶

Ο Μέγας Βασίλειος χρησιμοποιούσε αριστοτελική ορολογία όμως πορευόταν πάντοτε με τα δεδομένα των Γραφών. Έτσι, θεωρούσε πως οι λέξεις «αγεννησία» «γέννημα» δηλώνουν ιδιότητα και όχι τη φύση του υποκειμένου (Πατέρα και Υιού). Το ιδίωμα δηλώνει την ετερότητα εκείνων που έχουν την ίδια ουσία. Με τη θεολογία της μιας ουσίας και των τριών υποστάσεων που θεμελίωσε ο Βασίλειος έκλεισε το τριαδικό δόγμα. ⁶⁷

Συμπερασματικά, ο Βασίλειος αναφορικά με την τριαδική θεολογία τονίζει ότι ο Θεός είναι κοινωνία τριών θείων προσώπων που κοινωνούν με τον Κόσμο μέσω των ενεργειών Του και που φανερώνονται τόσο κατά τη Δημιουργία όσο και κατά την Πρόνοιά Του. Ο Ιεράρχης τονίζει ότι τα πρόσωπα στην Αγία Τριάδα έχουν ενότητα ως προς την ουσία και ως προς την ενέργειά τους. Στο σχέδιο της Θείας Οικονομίας, ο Πατήρ στέλνει τον Υιό, ο Υιός φανερώνει το Άγιο Πνεύμα και το άγιο Πνεύμα αγιάζει. ⁶⁸

⁶⁴ I., Vicovan, «The Philanthropical Theology of Saint Basil the Great Reflected in His Letters». *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza «din Iași. Teologie Ortodoxă*, (2), 2009, 23-43.

⁶⁵ Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π. σσ.102-110.

⁶⁶ Όπ.π, σσ. 102-109.

⁶⁷ Όπ.π. σ.107.

⁶⁸ Γ., Μαρτζέλου, *Ουσία και Ένέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τόν Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εἰς τήν ἱστοριοδογματικήν διερεύνησιν τῆς περὶ οὐσίας καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 90.

1.3.2. Οι απόψεις του Μ. Βασιλείου περί Δημιουργίας

Η κατανόηση του Αγίου Βασιλείου για τη Δημιουργία έχει να κάνει με το δόγμα και με την πρακτική εφαρμογή στη ζωή των πιστών.⁶⁹ Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνει στο βαθύτερο νόημα της χριστιανικής παιδαγωγικής που βασίζεται στην καλλιέργεια της ψυχής και γι' αυτό χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως « άγωγή τις ωφέλιμος τῆ ψυχῆ»⁷⁰.

Σύμφωνα με τον Άγιο Βασίλειο, ο κτιστός κόσμος «πήρε την καταγωγή του από τον Θεό» και γι' αυτό διακρίνεται από καλοσύνη. Αναφέρει έτσι: «άλλ' έποίησεν ως αγαθός τὸ χρήσιμον, ως σοφός, τὸ κάλλιστον, ως δυνατός, τὸ μέγιστον.»⁷¹ Με την «Εξαήμερον» ο Μέγας Βασίλειος πρόβαλε την εικόνα του κόσμου. Πίστευε πως υπάρχει προσωπική δημιουργική ενέργεια του Θεού που δημιούργησε τα πάντα εκ του μηδενός και ότι όλα ήταν καλά λίαν. Σύμφωνα με τον Βασίλειο ολόκληρος ο κόσμος είναι του Θεού με τον οποίο βρίσκεται σε απόλυτη σύνδεση και καθετί στον κόσμο είναι αποτέλεσμα αυτής της σχέσης.⁷²

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο βασικός λόγος για την ύπαρξη της Δημιουργίας είναι η αγάπη. Σύμφωνα με τον Bulgakov ο Θεός χρειάζεται τον κόσμο για τον ίδιο τον κόσμο και όχι για τον εαυτό Του. Έτσι, ο τρόπος ύπαρξης του Θεού πηγάζει από την «αναγκαιότητα της αγάπης». Ο Θεός αφού είναι αγάπη, δημιουργεί τον κόσμο για να αγαπά όχι μόνο τον εαυτό του αλλά και τη Δημιουργία.⁷³

Ο σοφός Ιεράρχης ολοκληρώνει τις ομιλίες του στην *Εξαήμερο* με απλή αναφορά στη δημιουργία του ανθρώπου, του τελειότερου από όλα τα δημιουργήματα που πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού.⁷⁴ Δυστυχώς όμως, λόγω του θανάτου του δεν ανέπτυξε τα σχετικά με τη δημιουργία του ανθρώπου. Το κενό αυτό κάλυψε ο Γρηγόριος Νύσσης με το

⁶⁹ Γ., Κρουσταλάκη, Για μια ορθόδοξη Χριστιανική Παιδαγωγική, «Ορθοδοξία Έλληνισμός», πορεία στην Τρίτη χιλιετία, τόμ. Β', εκδ. Ι. Μ. Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος, 1996, σσ. 199-209.

⁷⁰ Α., Β., Νικολαΐδη, *Παιδεία Και Εκπαίδευση Κατά Τους Τρεις Ιεράρχες*, εκδόσεις, Γρηγόρη, Αθήνα, 2016.

⁷¹ Μεγάλου Βασιλείου, Ομιλία εις την Εξαήμερον, ομιλία Α, PG 29.

⁷² Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π., σσ.98-100.

⁷³ Ν., Ασπρούλη, «Σοφιολογία vs Νεοπατερική σύνθεση. Σχόλιο για τη σχέση κτιστού και Ακτίστου και τη Δημιουργία στους Bulgakov και Φλωρόφσκυ και το μεθοδολογικό ερώτημα στην θεολογία» στο Συλλογικό Τόμο: Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία» Τόμος Α, Πάτρα, 2010, σ.319-320.

⁷⁴ Μεγάλου Βασιλείου, «Ομιλία εις την Εξαήμερον», ομιλία Έ, PG 29.

έργο «Περί κατασκευής του ανθρώπου». ⁷⁵ Αν και ο Άγιος Βασίλειος διατηρεί την ιδέα της ετερότητας μεταξύ του Θεού και του κόσμου, πιστεύει ότι ο Θεός εμπλέκεται σ' αυτήν και φροντίζει για τη Δημιουργία του. ⁷⁶ Ο Άγιος Βασίλειος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τίποτα δεν έχει τις ίδιες τιμές με τον Θεό που είναι «ο Δημιουργός του κόσμου». Μόνο η σοφία και η δύναμή Του συνέδεσαν όλα τα διαφορετικά μέρη του σύμπαντος. ⁷⁷

Η δημιουργία του πρώτου άνδρα και της γυναίκας συζητείται στην Ομιλία του «Εις τον Α' ψαλμόν» δημιουργώντας την πρώτη ανθρώπινη κοινότητα της οποίας τα μέλη ήταν ίσα σε τιμή. ⁷⁸ Αυτός ο άνδρας και η γυναίκα διακρίνονταν από τα ζώα και από την υπόλοιπη Δημιουργία, επειδή, καταλήγει ο Βασίλειος, ο Θεός «τους θεώρησε άξιους γνώσης του εαυτού Του, τους εξόπλισε με λογική πέρα από όλα τα άλλα πλάσματα, τους έκανε κυρίαρχους όλων των γήινων πραγμάτων». ⁷⁹

Όλες αυτές οι ενέργειες χαρακτηρίζουν την ικανότητα της ανθρωπότητας να έχουν σχέση με τον Θεό, την Τριάδα. Από την αρχή, λέει ο Βασίλειος, υπήρχε η ευκαιρία για τους ανθρώπους να έχουν «στενή κοινωνία» με τον Θεό που θα μπορούσε να οδηγήσει στη «μίμηση του Χριστού» και στην τελειότητα της ζωής. ⁸⁰

Ο Άγιος Βασίλειος πιστεύει ότι υπάρχει μια έμφυτη τάση στα ανθρώπινα όντα να έχουν κοινωνία μεταξύ τους. Αυτό το είδος συναναστροφής υποδηλώνει το πνεύμα της αμοιβαίας αγάπης. ⁸¹

⁷⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου* 4, P.G. 44, 123-256.

⁷⁶ Ε., Θεοδώρου, *Μαθήματα Κατηχητικής ή Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, 1978, σσ.32-39.

⁷⁷ T., Mada, «The political and religious context during the episcopacy of Saint Basil the Great». *AltarulReîntregirii*, 18(Suppl_2), 2013, 231-244.

⁷⁸ I., Vicovan, *όπ.π.* σσ. 23-43.

⁷⁹ J., Wortley, «An unpublished Legend of an unworthy Priest and Saint Basil the Great» (BHG 1449p). *AnalectaBollandiana*, 97(3-4), 1979, 363-371.

⁸⁰ Ε., Θεοδώρου, *Μαθήματα Κατηχητικής ή Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, 1978, σσ.32-39.

⁸¹ T., Mada, «The political and religious context during the episcopacy of Saint Basil the Great». *AltarulReîntregirii*, 18(Suppl_2), 2013, 231-244.

1.4. Η συμβολή του Μ. Βασιλείου στην οργάνωση και ανάπτυξη του μοναχισμού

Ο Άγιος Βασίλειος πήρε τον αυστηρό μοναχισμό που υπήρχε στην εποχή του και άλλαξε τη δομή του φέρνοντάς τον κάτω από την εξάρτηση των κοινωνικών ευθυνών της Εκκλησίας. Κατά τον Μέγα Βασίλειο μια μοναστική κοινότητα αποτελεί ένα στάδιο, όπου ασκούνται αθλητές με βασικό ενδιαφέρον τις εντολές του Θεού όπου το τέλος του είναι η δόξα Του. Οι μοναχοί, πίστευε ότι πρέπει να μετέχουν στην εκπαίδευση των παιδιών, την φροντίδα των αρρώστων και των άπορων. Έβλεπε τη κοινοβιακή ζωή ως μια μικρογραφία της Εκκλησίας.⁸²

Ο Μεγάλος Πατέρας της Εκκλησίας πίστευε πως ο κοινοβιακός μοναχισμός είναι ο πιο αρμοστός στην ανθρώπινη φύση. Ακολουθώντας την ελληνική φιλοσοφία θεωρούσε πως η φύση του ανθρώπου είναι κοινωνική και όχι μοναχική. Στον μοναχισμό του επικράτησε η κοινοκτημοσύνη, ενώ υποστήριζε πως λαμβάνοντας κάποιος το μοναχικό σχήμα έπρεπε να διαθέσει όλη την περιουσία του στη φιλανθρωπία.⁸³

Ο Βασίλειος προώθησε τον κοινοβιακό μοναχισμό, δηλαδή ότι οι μοναχοί πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στη ζωή της κοινότητας, βοηθώντας τους άπορους και διαδίδοντας τον λόγο του Θεού.⁸⁴

Ο Βασίλειος τόνισε επίσης πως τα μοναστήρια πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι μοναχοί τους συνεργάζονται για κοινούς στόχους και ότι το μοναστήρι επιτυγχάνει οικονομική αυτάρκεια καλλιεργώντας τη γη του. Ο Βενέδικτος της Νουρσίας, ο διάσημος ασκητής, λέγεται ότι εμπνεύστηκε από τα γραπτά του Βασιλείου για αυτά τα θέματα και ο βυζαντινός μοναχισμός, γενικά, οφείλει μεγάλο χρέος στον Βασίλειο. Εκτός από τα θεολογικά του έργα, πολλές από τις επιστολές που έγραψε ο Βασίλειος

⁸² Σ., Ντρέκου, Η πορεία και η ιστορία του Μοναχισμού κατά τον Μέγα Βασίλειο- π. Γεώργιος Φλορόφσκι. (<https://www.sophia-ntrekou.gr/2014/02/istoria-monaxismoy-agios-vasilios-kai-monaxismos.html>) (16/01/22)

⁸³ Κ., Κόττη, Ο Κοινοβιακός Μοναχισμός του Μεγάλου Βασιλείου (<https://www.pemptousia.gr/2019/01/o-kinoviakos-monachismos-tou-megalou-vasiliou/>) σσ.2-10, (16/01/22)

⁸⁴ L., Petcua, *Saint Basil the Great on Confessing Sins and the Severity of Penitence*, 2016.

σε φίλους και αξιωματούχους σώζονται και αποτελούν μια ανεκτίμητη εικόνα της γενικής ιστορίας της περιόδου.⁸⁵

Ο Μέγας Βασίλειος γνώρισε από κοντά τον μοναχικό βίο αφού επισκέφτηκε τα μοναστήρια της Συρίας και της Αιγύπτου. Μόνασε και ο ίδιος στον Πόντο μαζί με τον φίλο του, Γρηγόριο το Θεολόγο. Επιπλέον έγραψε σπουδαία έργα για τους κανόνες του μοναχικού βίου. Ο Βασίλειος γράφει ότι κανένας άλλος τρόπος ζωής δεν είναι φωτεινότερος από τον τρόπο ζωής του μοναχού, που αποσκοπεί στη σωτηρία της ψυχής. Οι αληθινοί ασκητές επιδιώκουν όχι τα υλικά αγαθά αλλά τα ουράνια και παρουσιάζουν την ενάρετη ζωή που επικρατεί στους ουρανούς. Θεωρούσε πως όπως εκείνοι που μπαίνουν στο λουτρό να λουστούν γυμνώνονται από κάθε ένδυμα έτσι κι εκείνοι που προσέρχονται στην ασκητική ζωή αφού απαλλαγούν από κάθε κοσμικό φρόνημα πρέπει να ακολουθήσουν την πνευματική ζωή. Κατά τον Μ. Βασίλειο ο μοναχός διακονεί τον λαό και γι' αυτό πρέπει να καταστεί εργαλείο δυνατό σε όλα τα πνευματικά κατορθώματα που αποβλέπουν στα αγαθά έργα.⁸⁶

Η επιρροή του Αγίου Βασιλείου στον μοναχισμό, καθίσταται αδιαμφισβήτητη και εξακολουθεί να στέκεται ως μία από τις σημαντικότερες μορφές του μεσαιωνικού Χριστιανισμού και της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

⁸⁵ V., C., Ροπα, όπ.π., σσ.97-106.

⁸⁶ B., Δ., Χαρόνη, όπ.π., σσ.108-113.

2. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις τον 4ο αιώνα

2.1. Ιστορικό πλαίσιο

Η εποχή του 4^{ου} αιώνα θεωρείται πολύ σημαντική για τη θεολογία της Εκκλησίας. Υπήρξε μια εποχή ζυμώσεων θεολογικού τύπου και μια ταραχώδης περίοδος για την Εκκλησία όπου αυτοκράτορας ήταν ο Κωνσταντίνος ο οποίος υποστήριζε τους αρειανούς, καταδιώκοντας τους ορθοδόξους. Ο αιώνας αυτός χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην οποία κατοικούσαν άνθρωποι από διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο. Υπήρχε έτσι, έντονη ανισότητα πλούτου μεταξύ πλουσίων και φτωχών ενώ η ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν σε οικονομική κρίση ήδη από τον προηγούμενο αιώνα. Η διδασκαλία των Καππαδοκών Πατέρων την εποχή εκείνη αποτέλεσε κινητήρια δύναμη για την εμφάνιση μιας νέας κοινωνικής πολιτικής.⁸⁷

Αρκετά γεγονότα από τον 4ο έως τον 6ο αιώνα σηματοδοτούν τη μεταβατική περίοδο κατά την οποία η ελληνική Ανατολή και η Λατινική Δύση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διαφοροποιήθηκαν. Ο Κωνσταντίνος Α' (σ. 324–337) αναδιάρθρωσε την αυτοκρατορία, και κατέστησε την Κωνσταντινούπολη νέα πρωτεύουσα προβάλλοντας τον χριστιανισμό. Επί Θεοδοσίου Α' (σ. 379–395), ο Χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία του κράτους και άλλες θρησκευτικές πρακτικές απαγορεύτηκαν. Κατά τη βασιλεία του Ηράκλειου (σ.σ. 610–641), ο στρατός και η διοίκηση της αυτοκρατορίας αναδιοργανώθηκαν και η ελληνική γλώσσα υιοθετήθηκε επίσημα στη θέση των λατινικών.⁸⁸

⁸⁷Τ., Mada, όπ.π., 231-244.

⁸⁸ A., G., Holder, «Saint Basil the great on secular education and Christian virtue». *Religious Education*, 87(3), 1992, 395-415.

2.2. Το πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό γίγνεσθαι της εποχής του Μεγάλου Βασιλείου

Σ' αυτή την ενότητα στόχος είναι να παρουσιαστούν βασικά σημεία της εποχής που αφορούν το πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό πλαίσιο όπου έζησε ο Μέγας Βασίλειος. Το πολιτικό σύστημα του 4^{ου} αιώνα σμιλεύεται από τη συνθήκη των ιδεών του ελληνισμού και των μηνυμάτων του χριστιανισμού. Ο πνευματικός πολιτισμός ανασυντίθεται με συνθετικό την αλήθεια της χριστιανικής διδασκαλίας.⁸⁹

Η κοινωνία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (4^{ος} αιώνας) κυριαρχούνταν από την αυτοκρατορική οικογένεια και την ανδρική αριστοκρατία, αλλά υπήρχαν ευκαιρίες για κοινωνική ανέλιξη χάρη στους πολέμους και τις μετακινήσεις πληθυσμών.⁹⁰

Στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες πόλεις, ξένοι έμποροι, πρόσφυγες, ταξιδιώτες και προσκυνητές περνούσαν διαρκώς ή εγκαθίσταντο μόνιμα μέσα στην αυτοκρατορία, έτσι ώστε το Βυζάντιο έγινε κοσμοπολίτικο. Η βυζαντινή κοινωνία είχε παραδοσιακά χωριστεί σε δύο μεγάλες ομάδες πολιτών: τους έντιμους (οι «προνομιούχοι») και τους ταπεινούς. Οι δύο αυτοί όροι εφαρμόζονταν στο δίκαιο της Ρώμης σε όλη την αρχαιότητα.⁹¹

Υπήρχε μια γενική προκατάληψη έναντι αυτών που είχαν χαμηλότερη κοινωνική θέση και ένας μεγαλύτερος σεβασμός και εμπιστοσύνη για όσους είχαν τίτλους, πλούτο και θέσεις εξουσίας.⁹²

Οι κατώτερες τάξεις της βυζαντινής κοινωνίας εργάζονταν για να ζήσουν σε όλες τις βιομηχανίες της εποχής με τους πιο επιτυχημένους να έχουν τις δικές τους μικρές επιχειρήσεις. Υπήρχαν, στην κορυφή, αυτοί που είχαν αποκτήσει συγκεκριμένες

⁸⁹ Ν., Ι., Ζέρβη, όπ.π. σσ.31.

⁹⁰ Σ., Κ., Λαμπάκη, Σ., Ν., Τρωιάνο, Ε., Γ., Σαράντη, Τ., Κ., Λουγγή, Β., Ν., Βλυσίδου, Α., Γ., Κ., Σαββίδη, *Η κοινωνία από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα, Βυζαντινό κράτος και κοινωνία: Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*. Ηρόδοτος, 2003.

⁹¹ Όπ.π. σσ.12-56

⁹² Όπ.π. σσ.13-48.

γνώσεις μέσω της εκπαίδευσης, όπως δικηγόροι, λογιστές, γραμματείς, ανήλικοι αξιωματούχοι και διπλωμάτες, που ήταν όλοι απαραίτητοι για την αποτελεσματική λειτουργία του κράτους⁹³.

Οι σκλάβοι ήταν πάντοτε παρόντες στη βυζαντινή κοινωνία και προέρχονταν από κατακτημένους λαούς, αιχμαλώτους πολέμου και από σκλαβοπάζαρα. Εισήχθησαν στην αυτοκρατορία σε μεγάλους αριθμούς, ειδικά από τη Βαλκανική χερσόνησο και γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα, αλλά ποτέ δεν ξεπέρασαν αριθμητικά την ελεύθερη αγροτική εργασία στις αγροτικές περιοχές.⁹⁴

Ο Μέγας Βασίλειος απάντησε στη συνθήκη αυτή της κοινωνικής ανισότητας που υπήρχε στην εποχή του με το φιλανθρωπικό του έργο. Έτσι, συμβάλλει μέσω της ίδρυσης της Βασιλειάδας στην απαλλαγή των ιερέων από τη φορολογία, μεριμνά για τα συμφέροντα των εργαζομένων, ενώ φροντίζει για τους αδικημένους, τις χήρες και τα ορφανά αλλά και για τους συμπατριώτες του.⁹⁵

Παράλληλα, ο Ιεράρχης συνέβαλε στην αρμονική σύμπραξη ελληνισμού και χριστιανισμού. Η διαλεκτική σύνδεση τους είναι έκδηλη στα παιδαγωγικά έργα του Μεγάλου Βασιλείου. Ο ίδιος τονίζει ότι επιβάλλεται να προετοιμαστούν οι νέοι με τους θύραθεν δασκάλους ώστε να υπερασπιστούν με επιχειρήματα τα μηνύματα του ορθόδοξου δόγματος. Συνιστά να δίνουν οι νέοι προσοχή στους λόγους των φιλοσόφων διότι αυτοί συμβάλλουν στην οικειότητα με την αρετή. Ταυτόχρονα, προβάλλει την επιλογή ελληνικών κειμένων που κρίνονται ωφέλιμα όταν αναδεικνύουν την αρετή και κατακεραυνώνουν την κακία.⁹⁶

Την εποχή του 4^{ου} αιώνα είχαν δημιουργηθεί δύο τάσεις στην Εκκλησία. Η μία περιφρονούσε τη θύραθεν παιδεία και η άλλη την υπερτιμούσε, γεγονός που δημιουργούσε σύγχυση στους κόλπους της. Ο Μέγας Βασίλειος κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων γνώρισε τον αυτοκράτορα Ιουλιανό (361-362) στην Αθήνα. Ο Ιουλιανός έθετε μέσω του εκπαιδευτικού του νόμου όλους τους χριστιανούς διδασκάλους της εποχής στο περιθώριο αφαιρώντας τους το δικαίωμα να διδάσκουν

⁹³ Σ., Πατούρα, «Η διάδοση του Χριστιανισμού στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντινού κράτους» (4ος-5ος αι.). *Σύμμεικτα*, 7, 1987, 215-236.

⁹⁴ Τ., Λουγγή, *Η κοινωνία από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα*, 2003.

⁹⁵ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος*, όπ.π. σ.64.

⁹⁶ Ν., Εμμ., Τζιράκη, *Μέγας Βασίλειος και Ελληνισμός*, όπ.π. σσ.65-74.

ενώ στερούσε τη δυνατότητα στους χριστιανούς μαθητές να παρακολουθούν μαθήματα στις σχολές προσπαθώντας έτσι να αποδυναμώσει τη χριστιανική θρησκεία. Ο Μέγας Βασίλειος μέσα από τα παιδαγωγικά του έργα δίνει απάντηση στο πώς πρέπει να δομηθεί η αλήθεια και προσπαθεί να καταλύσει αυτή τη σύγχυση.⁹⁷

Έτσι, στο έργο του «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» δέχεται τη φιλοσοφία ως εκγύμναση του ορθόδοξου δόγματος. Ωστόσο, δε θεωρεί τον χριστιανισμό υπόλογο στη φιλοσοφία αλλά τονίζει την ανάγκη υπέρβασής της. Μέσω των ελληνικών γραμμάτων και της θύραθεν σκέψης ο χριστιανισμός κατάλαβε τον εαυτό του.⁹⁸ Κατά τον Βασίλειο η σχέση του χριστιανού με την ελληνική παιδεία δεν είναι μόνο επιλεκτική αλλά και χρησιμοθηρική.⁹⁹

⁹⁷ Μ., Δ., Στασινόπουλου, *Μορφές από τον τέταρτο αιώνα π.Χ. Ιστορική εισαγωγή στον «Λόγο προς τους Νέους» του Μεγάλου Βασιλείου*, Ψυχικό, 1972, σσ.84-87.

⁹⁸ Στ., Παπαδόπουλου, *Πατρολογία Β* (Αθήνα: Εκδόσεις Παρουσία, 1990), σ.36.

⁹⁹ Ε., Γαζή, *Ο Δεύτερος βίος των Τριών Ιεραρχών. Μια γενεαλογία του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»* (Αθήνα: εκδόσεις Νεφέλη, 2004), σσ.197-198.

2.3. Η παιδεία την εποχή του Μ. Βασιλείου και η καινοτομία του ίδιου

Μέσα στην πολυεθνική βυζαντινή αυτοκρατορία το ελληνικό έθνος συνέβαλε στη συνέχιση της ελληνικής παιδείας. Ο ελληνισμός με την παιδεία και τη γλώσσα του, βοήθησε το Βυζάντιο να ενώσει τα πολιτιστικά στοιχεία των λαών της αυτοκρατορίας.¹⁰⁰

Πριν από τον 4^ο αιώνα αν και η παιδεία διανύει μια άνθηση, ωστόσο λειτουργεί σε μια περίοδο σύγχυσης και απαιτεί επαναπροσδιορισμό. Η ελληνική παιδεία θεωρήθηκε από τους Πατέρες του 4^{ου} αιώνα μ. Χ. ως η πλέον απαραίτητη προπαιδεία για την κατανόηση της χριστιανικής διδασκαλίας. Οι κοσμογονικές αυτές διαφοροποιήσεις δεν είχαν εισέλθει ακόμη στην παιδεία και στο γενικό σύστημα της αγωγής. Η χριστιανική παιδεία δεν είχε οργανωθεί ακόμη και δεν υπήρχαν «χριστιανικά» σχολεία. Η παιδεία έτσι, την εποχή εκείνη δεν έχει χριστιανικό χαρακτήρα. Στο ανατολικό μέρος της Αυτοκρατορίας του 4^{ου} αιώνα η παιδεία δεν αποστασιοποιείται από την ανάλογη της κλασικής αρχαιότητας. Οι σωματικές ποινές, οι διδακτικές μέθοδοι και η απομνημόνευση δε διαφοροποιούνταν ενώ η γυμναστική και η μουσική εξαφανίστηκαν από τα σχολικά προγράμματα.¹⁰¹

Βασικός σκοπός της αγωγής του 4^{ου} αιώνα είναι η ηθική εξέλιξη του ατόμου και οι παιδαγωγοί έπλεκαν εγκώμιο της αρετής. Πίστευαν πως η ψυχή αποτελεί το σημαντικό μέρος του ατόμου και είναι ανώτερη του σώματος. Η αθανασία της ψυχής ήταν αποδεκτή από τους παιδαγωγούς της περιόδου αυτής. Η εκπαίδευση τον 4^ο αιώνα παύει να συνιστά προνόμιο των λίγων και απευθύνεται σε όλους όσους διψούν για μάθηση. Έτσι, όλοι οι σπουδαστές μπορούν να εισέλθουν στην εκπαίδευση. Ο χαρακτήρας της είναι ακόμη ελληνικός. Η βασική εκπαίδευση ήταν ιδιωτική ενώ η ηλικία εισόδου του παιδιού στο σχολείο ήταν το 7^ο έτος της ηλικίας. Στον 4^ο αιώνα η Μέση και η Ανώτερη εκπαίδευση παρουσίαζε μεγάλη άνθηση. Ο ρόλος του

¹⁰⁰ Ν., Γ., Κωνσταντινίδη, *Η Εκπαίδευση Στο Βυζάντιο, Από την πρόιμη περίοδο έως τον 11^ο αιώνα*. Εκδόσεις: Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2011, σ13.

¹⁰¹ Όπ.π. σσ.33-36.

δασκάλου την εποχή εκείνη αναβαθμίζεται αφού δεν είναι ένα αγράμματο πρόσωπο αλλά εμπνέει τον σεβασμό των ανθρώπων και συμβάλλει στην ηθική διαπαιδαγώγηση του νέου.¹⁰²

Η παιδεία των Βυζαντινών βασιζόταν στον ελληνικό πολιτισμό και στη χριστιανική διδασκαλία. Οι μορφωμένοι Βυζαντινοί θεωρούσαν την αγωγή ως ιδανικό κάθε Βυζαντινού ενώ τους αμαθείς τους χλεύαζαν συνέχεια. Οι κατώτερες τάξεις των Βυζαντινών ήταν ολιγογράμματες. Οι Βυζαντινοί παιδαγωγοί εμπλούτισαν την αγωγή με χριστιανικές αξίες. Εξαίρεται κυρίως η αρχή της χριστιανικής αγάπης που συντελεί στον σεβασμό της ανθρώπινης προσωπικότητας.¹⁰³

Η χριστιανική αγωγή έπρεπε να είναι ο σκοπός της αγωγής. Ο σκοπός αυτός ήταν καθολικός για όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από κοινωνικό υπόβαθρο σε αντίθεση με την αρχαιότητα όπου το ελληνικό ιδεώδες αφορούσε τους ελεύθερους πολίτες που είχαν το δικαίωμα μόρφωσης. Η μόρφωση πρέπει να σημειωθεί πως δεν ήταν κτήμα όλων των Βυζαντινών εξαιτίας της φτώχειας. Αλλά, το ιδανικό του «καλού χριστιανού» μπορούσε να αποκτηθεί από οποιονδήποτε αρκεί να είχε το κατάλληλο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.¹⁰⁴

Η εκπαίδευση των Βυζαντινών ήταν διαρθρωμένη σε τρεις κύκλους: η στοιχειώδης, εγκύκλια και ανώτατη εκπαίδευση. Κατά την περίοδο του Βυζαντίου δεν υπήρχε ενιαίο σχολικό πρόγραμμα. Η ανάπτυξη ή η παρακμή της παιδείας συμβάδιζε με την πορεία του κράτους. Τα κατώτερα σχολεία ήταν κλειστά για τους κοσμικούς και απευθύνονταν μόνο σε νέους που εκδήλωναν ενδιαφέρον για τον χριστιανικό βίο. Για τη στοιχειώδη μόρφωση των παιδιών μεριμνούσαν κυρίως τα μοναστήρια. Ο μαθητής, μετά το τέλος της φοίτησής του στα σχολεία αυτά πήγαινε, εφόσον το επιθυμούσε στα σχολεία της εγκύκλιου παιδείας. Εκεί όφειλε να διδαχτεί ποίηση, ρητορική, φιλοσοφία, αριθμητική, γεωμετρία και αστρονομία. Βασικά μαθήματα αποτελούσαν τα έργα του Ομήρου. Στα ανώτερα σχολεία μπορούσαν να πάνε οι μαθητές που είχαν αποπερατώσει την εγκύκλιο παιδεία. Τα ίδια ήταν μόνο κρατικά και σκοπός τους ήταν να μορφώσουν τους ανώτερους υπαλλήλους του κράτους ενώ ο

¹⁰² Όπ.π. σσ.38-39.

¹⁰³ Γ., Ν., Κωνσταντινίδη, *Η Εκπαίδευση στο Βυζάντιο, -Από την πρώτη περίοδο έως τον 11^ο αιώνα.* Εκδόσεις: Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2011, σσ.59-63.

¹⁰⁴ Όπ.π. σσ.64-65.

αυτοκράτορας είχε την εποπτεία τους. Εκεί διδάσκονταν τη ρητορική, τη φιλοσοφία, την ιατρική και τη νομική.¹⁰⁵

Στο Βυζάντιο η φοίτηση στο σχολείο ήταν προαιρετική. Τα σχολεία δεν ήταν μεικτά ενώ τα κορίτσια δεν λάμβαναν την ίδια εκπαίδευση με τα αγόρια. Ωστόσο, τα κορίτσια πλουσίων οικογενειών διδάσκονταν στο σπίτι. Οι γυναίκες δεν είχαν τη δυνατότητα να πάνε στα πανεπιστήμια αν και πολλές διακρίθηκαν για την πνευματική τους καλλιέργεια όπως η περίφημη φιλόσοφος Υπατία και η αγία Πουλχερία.¹⁰⁶

Ο Μέγας Βασίλειος ήταν γεφυροποιός της ελληνικής και χριστιανικής παιδείας. Η σύνδεση της θύραθεν παιδείας με τη χριστιανική παιδεία επιτεύχθηκε από τους Καππαδόκες Πατέρες μεταξύ των οποίων είναι ο Μέγας Βασίλειος. Χρησιμοποίησε τη διάνοια του αρχαιοελληνικού κόσμου για να εκφράσει τη σωτηριολογική οντολογία της χριστιανικής πίστης.¹⁰⁷

Η διδασκαλία του ευφυέστατου Βασιλείου καταδεικνύει ότι ο ίδιος συντέλεσε σε αυτή τη γεφύρωση. Ο Βασίλειος υποστήριζε ότι καθετί της κλασικής παιδείας συμβάλλει στην ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων απορρίπτοντας οτιδήποτε επιβλαβές αλλά αποδεχόμενος τα θετικά στοιχεία αυτής. Θεωρεί ότι η θύραθεν παιδεία είναι το προπαιδευτικό στάδιο για να γίνουν οι νέοι μέτοχοι της κατά Θεόν σοφίας. Ο ιερός Πατήρ έτσι οδηγείται στη σύζευξη της ελληνικής με τη χριστιανική παιδεία κάτω από το πρίσμα των αρχών του Ευαγγελίου και τονίζει την υπεροχή της κατά Θεόν σοφίας έναντι της κοσμικής γνώσης.¹⁰⁸

Ο σοφός Ιεράρχης χρησιμοποιώντας τη φιλοσοφική ορολογία εγκατέλειπε το περιεχόμενό της όταν ερχόταν σε αντίθεση με την αλήθεια. Ο ίδιος πραγματοποιεί μεγάλο άλμα αφού δεν μιλά για κακό σώμα αλλά για σαρκικό άνθρωπο. Αυτό σημαίνει πως πίστευε ότι ο άνθρωπος είναι καλός και έχει τη δυνατότητα να

¹⁰⁵ Όπ.π. σσ.59-81.

¹⁰⁶ Λ., Ν., Λυμπέρη, «Η εκπαίδευση στα Βυζαντινά χρόνια. Ο συνδετικός κρίκος του αρχαίου με το νεότερο Ελληνισμό», *Τα εκπαιδευτικά*, τ.107-108, σ131-141.

¹⁰⁷ Ι., Σιδηρά, Ο Μέγας Βασίλειος ως γεφυροποιός αρχαιοελληνικής και χριστιανικής παιδείας, όπ.π.

¹⁰⁸ Α., Β., Νικολαΐδη, *Παιδεία Και Εκπαίδευση Κατά τους Τρεις Ιεράρχες*, Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 2016, σσ.24-32.

απαλλαγεί από το κακό φρόνημα και να θεωθεί. Η δράση του Μεγάλου Βασιλείου υπήρξε απάντηση στις προκλήσεις της εποχής του. Ό, τι έπραξε το έκανε για να επουλώσει πληγές πνευματικές και υλικές. Συνέβαλε θεολογικά στην αντιμετώπιση των κρίσεων της Εκκλησίας. Ο ίδιος προσέδωσε στην παιδεία ηθικοπλαστική και πνευματική χροιά η οποία αποσκοπούσε στην ενθάρρυνση του αγώνα του ανθρώπου για την κατάκτηση αρετών. Σύμφωνα με τη χριστοκεντρική προοπτική του Μεγάλου Βασιλείου η αγωγή στοχεύει στην ηθική καλλιέργεια και την πνευματική ανέλιξη του ανθρώπου. Η παιδεία λοιπόν κατά τον σοφό Ιεράρχη είχε πρωτίστως ως σκοπό τη σωτηρία της ψυχής και έπειτα την κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Μέγας Βασίλειος, Βίος και Θεολογία*, όπ.π, σ.100.

3. Η έννοια του παιδιού την εποχή του Μεγάλου Βασιλείου σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική σκέψη

3.1. Η παιδική ηλικία

Η παιδική ηλικία θεωρείται γενικά ένα φυσικό βιολογικό στάδιο ανάπτυξης. Οι θεωρίες της παιδικής ηλικίας ασχολούνται με το τι είναι ένα παιδί, τη φύση της παιδικής ηλικίας και πώς χρησιμοποιείται η έννοια του παιδιού στην κοινωνία.¹¹⁰

Οι θεωρίες για το παιδί ως έννοια δείχνουν την εξέλιξη με το πέρασμα του χρόνου της ψυχολογικής ή συναισθηματικής σημασίας της παιδικής ηλικίας όπως φανερώνεται από την κατάσταση της ενηλικίωσης. Έως και τη δεκαετία του 1990, οι θεωρίες της παιδικής ηλικίας καθορίζονταν με μια προσέγγιση «από πάνω προς τα κάτω».¹¹¹

Ωστόσο, «η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού» (1989) δημιούργησε ένα κλίμα για επανεξέταση αυτής της τάσης και επακόλουθη εστίαση στην ακρόαση των απόψεων του παιδιού και στα δικαιώματα του στην έκφραση.

Αυτό οδήγησε ορισμένους μελετητές να διερευνήσουν την εμπειρία της παιδικής ηλικίας από τα παιδιά μέσα από δημοκρατικά πλαίσια και δίχως αποκλεισμούς. Η σημασία μιας κατάστασης ύπαρξης μετά το τέλος της βρεφικής ηλικίας, που βιώνουν όλοι οι άνθρωποι σε όλες τις κοινωνίες, έχει δημιουργήσει μερικές φορές αντιφατικές θεωρίες από φιλοσοφικές, θρησκευτικές και επιστημονικές σχολές σκέψης.¹¹²

Ο όρος παιδική ηλικία δεν είναι ακριβής και μπορεί να υποδηλώνει μια ποικιλία ετών στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Αναφέρεται στην περίοδο μεταξύ της βρεφικής ηλικίας και της ενηλικίωσης.¹¹³

Με τους κοινούς όρους, η παιδική ηλικία θεωρείται ότι ξεκινά από τη γέννηση και ως έννοια παιχνιδιού και αθωότητας, τελειώνει στην εφηβεία. Σε πολλές χώρες, υπάρχει

¹¹⁰A., Classen, *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: the results of a paradigm shift in the history of mentality*, Walter de Gruyter, 2005.

¹¹¹ P., Ariès, *Centuries of childhood* (p. 411). Harmondsworth: Penguin, 1962.

¹¹²J., Kroll, «The concept of childhood in the Middle Ages». *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13(4), 1977, 384-393.

¹¹³ P., Ariès, *Centuries of childhood* (p. 411). Harmondsworth: Penguin, 1962.

επίσημα καθορισμένη ηλικία κατά την οποία τελειώνει η παιδική ηλικία και ένα άτομο γίνεται νόμιμα ενήλικος.¹¹⁴

Σύμφωνα με την τρέχουσα βιβλιογραφία υπάρχουν λίγες προοπτικές που προσπαθούν να αποκαλύψουν τη σημασία της παιδικής ηλικίας. Υποστηρίζεται ότι η παιδική ηλικία αποτελεί στοιχείο της ανθρώπινης εξέλιξης που έχει σχεδιαστεί για τη διασφάλιση της επιβίωσης και της ανάπτυξης του είδους. Αυτή η προοπτική είναι επίσης γνωστή ως «η βιοκοινωνική και εξελικτική προσέγγιση».¹¹⁵ Υποδηλώνει μάλιστα ότι η παράξενα γρήγορη ανάπτυξη του εγκεφάλου και η ανωριμότητα της οδοντοφυΐας και του πεπτικού χαρακτηριστικού των πρώιμων σταδίων της ανθρώπινης ζωής έχουν εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου για να στηρίζουν την ανθρώπινη κοινωνία.¹¹⁶

Άλλοι έχουν αναγνωρίσει ότι οι κοινωνικές συνθήκες και η οικολογία παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της παιδικής ηλικίας. Η προοπτική της εξελικτικής ψυχολογίας έφτασε να θεωρεί την παιδική ηλικία ως άμεσα συνδεδεμένη με την εξέλιξη της ψυχολογίας του «Parenting»¹¹⁷.

Ο DeMause και οι συνεργάτες του έχουν αναπτύξει μια μοναδική θεωρία της παιδικής ηλικίας. Αυτή η θέση αποδεικνύει από εμπειρικές ενδείξεις ότι η παιδική ηλικία ήταν για την πλειοψηφία των παιδιών μια εποχή καταπίεσης και κακοποίησης.¹¹⁸

Για τον Sigmund Freud (1856-1939) και τους ψυχοθεραπευτές που τον ακολούθησαν όπως η Alice Miller, η παιδική ηλικία ήταν καθοριστικής σημασίας για τον συντονισμό του ατόμου στην ώριμη ευημερία. Ο Sigmund Freud ανέπτυξε τις θεωρίες του για το υποσυνείδητο λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η μνήμη της πρώιμης παιδικής ηλικίας χάνεται. Δεδομένου ότι η παιδική ηλικία θεωρήθηκε ως το βασικό στάδιο στην επιτυχή ή αποτυχημένη ανάπτυξη του εγώ, η ψυχολογική ευεξία

¹¹⁴ A., B., Hanawalt, «Medievalists and the Study of Childhood». *Speculum*, 77(2), 2002, 440-460.

¹¹⁵ Α., Ράλλη. Εξελικτική Ψυχολογία, Αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της προσχολικής ηλικίας II. Αθήνα, 2015. (<http://opencourses.uoa.gr/courses/PPPI>) (1/04/22)

¹¹⁶ R., S., Feldman, *Εξελικτική Ψυχολογία, Δια Βίου Ανάπτυξη*, επιστημονική επιμέλεια: Η., Γ., Μπεζεβέγκης, τόμ.Α, Gutenberg, Αθήνα, 2009, σσ.308-384.

¹¹⁷ Όπ.π. σσ. 312-385.

¹¹⁸ A., B., Hanawalt, «Medievalists and the Study of Childhood». *Speculum*, 77(2), 2002, 440-460.

στην ενήλικη ζωή εξαρτάται από αυτή τη χρονική περίοδο και η θεραπεία μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ανάκλησης της απωθημένης παιδικής εμπειρίας¹¹⁹.

3.2. Το παιδί στην αρχαία Ελλάδα και τη σύγχρονη εποχή

Οι ερευνητές στην ιστορία της παιδικής ηλικίας και της εκπαίδευσης επιχείρησαν να θέσουν σε κατηγορίες τις πληροφορίες που εντοπίστηκαν με γνώμονα την περιοχή πειθαρχίας τους. Ο Smith, ερευνητής στην Κοινωνιολογία, εξηγεί ότι για αιώνες οι κυβερνήσεις ευνοούσαν το διονυσιακό μοντέλο για να κυβερνούν αποτελεσματικά την κοινωνία, ορίζοντας το παιδί ως κακό ή όπως δηλώνει ο Smith, εμποτισμένοι με «προπατορικό αμάρτημα», να παράγουν υποτακτικά και παραγωγικά άτομα¹²⁰.

Η μελέτη των παιδιών στην αρχαία Ελλάδα αναπτύχθηκε την τελευταία εικοσαετία. Πριν από τον Μεσαίωνα δεν υπήρχε η ιδέα της παιδικής ηλικίας. Αυτό οδήγησε πολλούς μελετητές να ασχοληθούν γενικά με την παιδική ηλικία αλλά μόνο με τον ερχομό του 21^{ου} αιώνα ασχολήθηκαν ειδικότερα με τη σημασία που είχαν τα παιδιά στην κάθε κοινωνία στο παρελθόν.¹²¹

Σύγχρονες μελέτες αναφέρουν πως δεν ισχύει ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν ανέπτυξαν συναισθηματικούς δεσμούς με τα παιδιά τους για να μην πληγωθούν δεδομένου ότι υπήρχε μεγάλο ποσοστό θανάτου. Διαπιστώνεται από πηγές πως οι ενήλικες επένδυναν στα τέκνα τους παρέχοντας τους θαλπωρή καθώς τα θεωρούσαν σημαντικό μέρος της οικογένειάς τους. Οι περισσότερες πληροφορίες που έχουμε αφορούν την πόλη της Αθήνας αλλά αυτά τα στοιχεία ίσχυαν και για άλλες πόλεις της Ελλάδας.

¹¹⁹ P., Ariès, *Centuries of childhood* (p. 411). Harmondsworth: Penguin, 1962.

¹²⁰ A., Cohen, & J., B., Rutter, (Eds.), *Constructions of childhood in ancient Greece and Italy* (41). ASCSA, 2007.

¹²¹ O., Bobou, *Children in the Hellenistic World: Statues and Representation*. Oxford: Oxford University Press, 2015, σ.8.

Εξαίρεση συνιστούσε η Σπάρτη που φημίζεται για τη σκληρή εκπαίδευση και τη συμμετοχή των γυναικών σε αυτήν.¹²²

Αρχικά, ας αναλύσουμε τη θέση του παιδιού στην οικογένεια και η μόρφωση του στην Αρχαία Ελλάδα. Τα παιδιά με βάση τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, θεωρούνταν στο ίδιο επίπεδο με τους σκλάβους, τις γυναίκες και τα ζώα και λογίζονταν ως κατώτερα από τους άντρες. Θεωρούνταν επιρρεπή στα πάθη και πως δεν μπορούσαν να πειθαρχήσουν.¹²³

Η αγωγή στόχευε στην απόκτηση των βασικών αρετών για την ηθική βελτίωση των νέων και για τη μόρφωση του αγαθού πολίτη. Η οικογένεια δεν είχε την ίδια μορφή με αυτήν που έχουμε σήμερα. Στη γέννηση ενός παιδιού αυτός που είχε τον κυρίαρχο λόγο ήταν ο πατέρας. Αν το παιδί ήταν αγόρι, το πιο πιθανό ήταν να το κρατήσει ενώ αν ήταν κορίτσι πολύ συχνά δεν το δεχόταν. Τα κορίτσια ήταν δαπανηρά και προορίζονταν να φύγουν με τον γάμο τους παίρνοντας προίκα από τον πατέρα. Μέχρι την ηλικία των έξι ετών, τα παιδιά παρέμεναν με τη μητέρα τους στον γυναικωνίτη. Τους τραγουδούσαν νανουρίσματα και αργότερα τους αφηγούνταν μύθους από τα ομηρικά έπη.¹²⁴

Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης θεωρούσαν ότι τα παιδιά πρέπει να παίζουν ελεύθερα μέχρι τα έξι τους χρόνια. Μετά από την ηλικία αυτή, τα αγόρια διαφοροποιούνταν από τα κορίτσια τα οποία έμεναν στον γυναικωνίτη για να μάθουν να υφαίνουν και να εξοικειώνονται με τις οικιακές εργασίες. Τα αγόρια στα επτά τους έτη αποχωρίζονταν τη μητέρα τους και ξεκινούσαν την εκπαίδευσή τους. Κάθε Αθηναίος πατέρας πίστευε πως η μόρφωση του παιδιού του ήταν ηθικό του καθήκον προς την πόλη. Η επιλογή του παιδαγωγού ήταν βαρυσήμαντη για την αγωγή του παιδιού. Ο Πλούταρχος στο «Περί Παίδων αγωγής» τονίζει πως οι δάσκαλοι θα έπρεπε να έχουν άψογη συμπεριφορά και άριστη μόρφωση. Ο γραμματιστής μάθαινε στα παιδιά

¹²² E., M., Μανακίδου, Ενοίκωκαιενδήμω. Αθήνα: ΣύνδεσμοςΕλληνικώνΑκαδημαϊκώνΒιβλιοθηκών. Ανάκτηση από Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και βοηθήματα <http://ikee.lib.auth.gr/record/285811?ln=el>, 2015.

¹²³ E., Μηνδρινού «Η θέση και τα δικαιώματα του παιδιού στην αρχαία Ελλάδα μέσα από γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου», Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγική σχολή-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη, 2017, σ.18.

¹²⁴ Όπ.π. σσ.19-20.

ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Μελετούσαν κυρίως την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*, τα ομηρικά έπη. Σημαντικό επίσης μάθημα της εκπαίδευσης ήταν η μουσική.

Το παιδί στην Αρχαία Ελλάδα ήταν κοινωνικό όν. Το αρσενικό παιδί ήταν αναγκαίο να γραφτεί στους καταλόγους της φατρίας του πατέρα του. Η θρησκεία ήταν ο κρίκος σύνδεσης των μελών του οίκου με το κοινωνικό γίνεσθαι. Η συμμετοχή του σε λατρευτικές εκδηλώσεις ήταν απαραίτητη. Τα δικαιώματα του παιδιού αφορούσαν κυρίως τα αγόρια. Ο πατέρας από τη στιγμή που αναγνώριζε το παιδί του είχε την ηθική υποχρέωση να το αναθρέψει και αργότερα να διασφαλίσει τη μόρφωση του από δασκάλους. Όσοι καταπιάνονταν με την ανατροφή του μπορούσαν να του ασκούν σωματική βία. Η βέργα ήταν στα χέρια του δασκάλου και φυσικά του πατέρα. Όπως η μητέρα μάθαινε στα κορίτσια πράγματα χρήσιμα για τη ζωή τους, έτσι και ο πατέρας εισήγαγε τα αγόρια στα καθήκοντα των αντρών μαθαίνοντας όλα τα απαραίτητα για το επάγγελμά τους.¹²⁵

Στην αρχαία Σπάρτη τα αγόρια εκπαιδεύονταν από τους πατεράδες τους μέσω συζητήσεων σε πολιτικά ζητήματα ενώ τα κορίτσια παρέμεναν στον οίκο με τη μητέρα τους. Τα αγόρια μετά τα δεκατέσσερά τους χρόνια εκπαιδεύονταν από έναν παιδονόμο.¹²⁶

Σύμφωνα με τον Philippe Aries, οι αρχαίες κοινωνίες δεν είχαν σαφή νοητική αναπαράσταση του παιδιού. Η βρεφική ηλικία θεωρήθηκε κυρίως ως μια περίοδος που το παιδί δεν μπορούσε να φροντίσει τον εαυτό του. Μόλις μπορούσε να καταλάβει το περιβάλλον του, το παιδί συμπεριλήφθηκε γρήγορα στους κύκλους των ενηλίκων.¹²⁷

Αχρεία γλώσσα, σεξουαλικές πράξεις, θάνατος και ούτω καθεξής επιτρέπονταν δυστυχώς κανονικά και αντιμετωπίζονταν ως κάτι φυσιολογικό και αναμενόμενο.

¹²⁵ Όπ.π σσ.20-28.

¹²⁶ Π., Τούτουζα, Παιδες Ελλήνων, Η εκπαίδευση στην Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο. <https://www.pemptousia.gr/2019/07/pedes-ellinon-i-ekpedefsi-stin-archa/> (07/01/22)

¹²⁷ A., Cohen, & J., B., Rutter, (Eds.), *Constructions of childhood in ancient Greece and Italy* (Vol. 41). ASCSA, 2007.

Υπήρχε η πρακτική του διαχωρισμού του παιδιού από τους γονείς του από νεαρή ηλικία και της εισαγωγής του στην ομάδα νέων ενηλίκων.¹²⁸

Η οικογένεια δεν χαρακτηριζόταν από συναισθηματική λειτουργία αν και αυτό δεν σήμαινε ότι απουσίαζε η αγάπη. Το συναίσθημα δεν αποτελούσε στοιχείο ζωτικής σημασίας αλλά μέριμνα της οικογένειας, ήταν η επιβίωση. Για τον λόγο αυτό, οι συναισθηματικές σχέσεις και η κοινωνική επικοινωνία διευρύνθηκαν έξω από τον οικογενειακό κύκλο, σ' έναν ισχυρό και στοργικό κοινωνικό κύκλο που αποτελείται από γείτονες, αφέντες και υπηρέτες, παιδιά και ηλικιωμένους, άνδρες και γυναίκες.¹²⁹

Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε την αντίθεση ανάμεσα στην αρχαιότητα και την περίοδο από τον Μ. Βασίλειο και μετά αναφορικά με το ζήτημα της παιδικής ηλικίας. Τα παιδικά χρόνια ωστόσο δεν περιορίζονταν μόνο στην εκμάθηση των απαραίτητων για τη ζωή αλλά τα παιδιά είχαν χρόνο για παιχνίδι και διασκέδαση. Χαρακτηριστικό είναι ότι υπήρχε μια μεγάλη γκάμα παιχνιδιών που παίζονταν στους δρόμους της αρχαίας Ελλάδας.¹³⁰

Αυτά περιλαμβάνουν άλογα παιχνιδιών με ρόδες, που τα τραβάει μια χορδή, ραβδιά, αγκάθια, παιχνίδια με μπάλα, παιχνίδια μίμησης, παιχνίδια αγώνων, παιχνίδια με κρίκουσ, παιχνίδια με δύο αντίπαλες πλευρές, παιχνίδια κυνηγιού, παιχνίδια σύλληψης, πέτρες, ακροβατικά¹³¹.

Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την διαφορετικότητα στην αντίληψη. Τα επόμενα χρόνια φαίνεται πως υπάρχει μια εξέλιξη της σκέψης η οποία είναι πιο σκληρή για τα παιδιά και την αντίληψη της παιδικής ηλικίας. Αυτή η σκέψη εξελίσσεται μέχρι που φτάνει στο αποκορύφωμά της τα χρόνια του Μεσαίωνα. Στην πορεία αρχίζει και αλλάζει ξανά για να φτάσει τον 19^ο αιώνα να προσομοιάζει περισσότερο στη σύγχρονη και επικρατούσα σκέψη για την παιδική ηλικία¹³².

¹²⁸ L., Maurice, *The Reception of Ancient Greece and Rome in Children's Literature: Heroes and Eagles*. Brill, 2015.

¹²⁹ J., L., Angel, «The length of life in ancient Greece». *Journal of Gerontology*, 2(1), 1947, 18-24.

¹³⁰ E., Andreu-Cabrera, M., C., González, F., J., R., Rojas Ruiz & J., J., Chinchilla-Mira, Play and childhood in ancient greece. *Journal of Human Sport and Exercise*, 5(3), 2010, 339-347.

¹³¹ Π., Τούτουζα, «Παίδες Ελλήνων, Η εκπαίδευση στην Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο», όπ.π.

¹³² Όπ.π. σσ. 36-67.

Η παιδαγωγική θεωρία ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σκιαγραφεί το παιδί με δύο μορφές. Από τη μια πλευρά το παιδί χαρακτηρίζεται ως αδύναμο και εύπλαστο και από την άλλη με το κίνημα της Νέας Αγωγής περιγράφεται γεμάτο περιέργεια και αυθορμητισμό. Αυτές οι κατηγορίες έχουν αντίκτυπο στην εκπαιδευτική πραγματικότητα διαμορφώνοντάς τη ριζικά.¹³³

3.3. Το παιδί στην εποχή του Μ. Βασιλείου

Η έννοια της παιδικής ηλικίας είναι μια σύνθετη έννοια με ποικίλες ερμηνείες που αλλάζει διαρκώς. Θεωρούμενη σε σχέση με πρακτικές ανατροφής παιδιών, η «παιδική ηλικία» είναι μια κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή για ενήλικες, που αναδύθηκε στον δυτικό κόσμο.¹³⁴

Στη δυτική κοινωνία τα παιδιά θεωρούνταν μινιατούρες εκδοχές ενηλίκων. Αν κοιτάξουμε πίνακες πριν τον 15^ο αιώνα, θα παρατηρήσουμε ότι τα παιδιά που απεικονίζονται σε οικογενειακά πορτρέτα μοιάζουν με τηλεσκοπικά αντίγραφα των γονιών τους. Τα ρούχα τους και οι σωματικές τους αναλογίες είναι ίδια με αυτά των ενηλίκων¹³⁵.

Ωστόσο, την περίοδο του Μ. Βασιλείου και μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Η ιδέα ότι τα παιδιά αξίζουν ειδικής προστασίας και μεταχείρισης δεν υπήρχε εκείνη την εποχή. Τα παιδιά συχνά τιμωρούνταν, για κοινωνική ανυπακοή. Στον Μεσαίωνα τα νοσήματα ήταν κυρίαρχα και τα ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας ήταν ιδιαίτερα υψηλά. Οι άνθρωποι πίστευαν, ότι αν επιθυμούσαν μόνο λίγα παιδιά, θα έπρεπε να έχουν πολλά περισσότερα. Οι γονείς δεν επέτρεπαν στους εαυτούς τους να δεθούν συναισθηματικά με κάτι που θεωρούνταν ενδεχόμενη απώλεια.

¹³³ Β., Α., Φούκα, «Παιδική ηλικία και παιδαγωγική θεωρία στην Ελλάδα (18^{ος} αι.-Μεσοπόλεμος): από τη θεωρία του «μικρού ενήλικα» στη διδασκαλία της «ψυχολογίας του παιδιού» *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 2014, 43-58.

¹³⁴ L., Maurice, *The Reception of Ancient Greece and Rome in Children's Literature: Heroes and Eagles*. Brill, 2015.

¹³⁵ J., Kroll, «The concept of childhood in the Middle Ages». *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13(4), 1977, 384-393.

Εκείνη την περίοδο, ο θάνατος ενός μωρού μάλλον δεν ήταν η συναισθηματική τραγωδία που είναι σήμερα. Γι' αυτό και πριν από τον 16ο αιώνα δεν φαίνεται να υπήρχε αντίληψη για την παιδική ηλικία ως μοναδική ή ξεχωριστή περίοδο ζωής. Τα παιδιά λαμβάνονταν υπόψη σε κοινωνικό επίπεδο ως ιδιοκτησία των γονιών τους. Δε λογίζονταν ως ανθρώπινα όντα με δικά τους δικαιώματα αλλά προσωπική ιδιοκτησία ή προεκτάσεις των γονιών τους με λίγα ή καθόλου νομικά δικαιώματα. Στους πατέρες, δόθηκε απεριόριστη εξουσία πάνω τους και τους επιτράπη να τους συμπεριφέρονται όπως ήθελαν. Η σωματική ποινή ήταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου καθολική και έγινε αποδεκτή ως αρμόζουσα. Έτσι, είχαν τη δυνατότητα να τα τιμωρούν, να τα αναγκάζουν να εργάζονται και να τα πουλούν.¹³⁶

Οι γονείς δεν αναμενόταν να έχουν στενές σχέσεις με τα παιδιά ενώ πολλά ήταν ανεπιθύμητα και οι αρνητικές σχέσεις γονέα-παιδιού οδήγησαν σε σοβαρή κακοποίηση και παραμέληση. Η κακή κατάσταση των παιδιών στην κοινωνία δημιούργησε μια κατάσταση, στην οποία παραμελήθηκαν, κακοποιήθηκαν και ήταν αόρατα στα μάτια της κοινωνίας. Λίγα ήταν τα παιδιά και κυρίως τα αγόρια που οι γονείς τους είχαν την οικονομική ευχέρεια να τα στέλνουν στο σχολείο. Οι χώροι όπου έπαιζαν τα παιδιά και κυρίως μόνο τα αγόρια ήταν οι αυλές. Παιχνίδια με τα οποία διασκέδαζαν ήταν η σφυρίχτρα, τα πήλινα σχήματα, ο τροχός και τα πεντόβολα. Αντίθετα, τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι και έπαιζαν με γύψινες ή πήλινες κούκλες αλλά και ασχολούνταν με δουλειές του σπιτιού.¹³⁷

Οι χριστιανοί παιδαγωγοί της περιόδου αυτής στην Ανατολή, δημιούργησαν έναν νέο πνευματικό πολιτισμό στηριζόμενο στην κλασική αρχαιότητα των Ελλήνων αλλά και στις παραδοχές του χριστιανισμού. Το παιδί μέσα από αυτούς παρουσιάζεται ως ένα αυτοτελές ον που εξελίσσεται συνεχώς και δεν συνιστά μικρογραφία του ενήλικα. Αναγνώριζαν ακόμη την επίδραση της κληρονομικότητας αλλά και του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού. Μίλησαν επίσης για τα προσόντα που πρέπει να έχει ο καλός παιδαγωγός που όφειλε να είναι άριστα καταρτισμένος και να αγαπά τους μαθητές του. Τόνισαν την αυτενέργεια του παιδιού στη μαθησιακή

¹³⁶ M., Golden, *Children and childhood in classical Athens*. JHU Press, 2015, σσ.122-272.

¹³⁷ Οπ.π.σσ.122-272.

διαδικασία και τη σημασία που έχει η οργάνωση της διδασκαλίας μέσα από εποπτικά μέσα με βάση τις ανάγκες κάθε μαθητή.¹³⁸

Ωστόσο, οι συμβουλές των χριστιανών παιδαγωγών δεν εισακούγονταν αφού το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν δασκαλοκεντρικό. Τρωτό σημείο για τη διδασκαλία τους ήταν η επιβολή βίας στους μικρούς μαθητές. Τα παιδιά φοβόντουσαν τον δάσκαλό τους και οι γονείς συμφωνούσαν με αυτήν την τακτική αφού και οι ίδιοι φέρονταν έτσι στα παιδιά τους για να τα σωφρονίσουν. Οι χριστιανοί παιδαγωγοί όμως, μίλησαν για τη μόρφωση εν Χριστώ και όχι την εξουθένωση του μαθητή. Μέσα από τις διδαχές των χριστιανών παιδαγωγών τα παιδιά στην Ανατολή ζούσαν σε έναν πιο ανθρώπινο κόσμο σε σχέση με αυτόν στον δυτικό μεσαίωνα. Ο βυζαντινός κόσμος δε διαφέρει πολύ από τον δικό μας στον οποίο οι συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών δεν τηρούνται με επάρκεια και πολλά παιδιά κακοποιούνται καθημερινά.¹³⁹

3.4. Απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου για το παιδί

Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο, η ψυχή του παιδιού στη νεαρή ηλικία είναι εύπλαστη και απλή με αποτέλεσμα ό, τι διδάγματα λαμβάνει από τους πνευματικούς της δασκάλους να χαράζονται ανεξίτηλα σ' αυτήν. Αναφέρει έτσι χαρακτηριστικά στην ομιλία του «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»: «ἐπεὶ περ ἀμετάστατα πέφυκεν εἶναι τὰ τῶν τοιούτων μαθήματα, δι' ἀπαλότητα τῶν ψυχῶν εἰς βάθος ἐνσημαινόμενα».¹⁴⁰

Τονίζει επίσης, πως όσα πρώτα μαθήματα λαμβάνει σε νεαρή ηλικία θα μπορέσει αργότερα να βρει τον δρόμο της αφού η λογική θα της υπαγορεύει το ωφέλιμο ενώ η συνήθεια θα καταστήσει εύκολη την επιτυχία. «τοῦ μὲν λόγου τὸ χρήσιμον ὑποβάλλοντος, τοῦ δὲ ἔθους εὐμάρειαν πρὸς τὸ κατορθοῦν ἐμποιοῦντος».¹⁴¹

¹³⁸ Γ., Μ., Νεοφωτίστου, *Η κοινωνική θέση του παιδιού στη βυζαντινή κοινωνία κατά τη Μέση και Υστερή Βυζαντινή περίοδο (οικογένεια-εκπαίδευση-νομοθεσία)*, διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1998, 85-90.

¹³⁹ Όπ.π σσ.85-90.

¹⁴⁰ Μεγάλου Βασιλείου, «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», P.G. 31, 564-589.

¹⁴¹ Μεγάλου Βασιλείου «ὄροι κατὰ πλάτος» ἐρώτ. ΙΕ, 4 ΕΠΕ 8, 258-ΒΕΠ 53, 169-170-PG 31, 956.

Σύμφωνα με τον σοφό Ιεράρχη, τα παιδιά απλά και άδολα όπως είναι αδέξια στο να πουν ψέματα, εξομολογούνται εύκολα τα μυστικά τους. Αυτό διαφαίνεται μέσα από το έργο του «Όροι κατά πλάτος» όπου σημειώνει: «Τὸ γὰρ ἄπλοῦν τῆς ἡλικίας καὶ ἄδολον, καὶ πρὸς τὸ ψεῦδος ἀνεπιτήδειον, ἐξαγορεύει μὲν εὐκόλως τὰ ἀπόρρητα τῆς ψυχῆς».¹⁴²

Τα ίδια θεωρούν τους γύρω τους ισότιμους μ' αυτά και δεν κάνουν διακρίσεις γιατί δε συνήθισαν ακόμη στην κακία που υπάρχει στους ανθρώπους. Δε γνωρίζουν την υπερηφάνεια, την υποουλότητα και τη ραδιουργία. Μιμούνται ασυναίσθητα τους μεγάλους και ιδίως τους γονεὶς τους με τους οποίους συνδέονται συναισθηματικά. Δεν ἔχουν συνειδητοποιήσει ακόμη τι είναι καλό και τι κακό και ἔτσι εύκολα τροποποιούν τη συμπεριφορά τους. Ἐτσι, στην ομιλία του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» αναφέρει: «Οἷον ὁ παῖς οὐκ οἶδεν ὑπερηφανίαν, οὐκ οἶδε δόλον καὶ ῥαδιουργίαν. Πάλιν εἰσὶ τινες τῶν τὴν ἀγροικίαν οἰκούντων, οὐκ εἰδότες τὰς ἐμπορικὰς κακουργίας, οὐδὲ τὰς ἐν δικαστηρίῳ διαπλοκάς».¹⁴³ Προσθέτει ακόμη, πως ὅσο καιρὸ εἴμαστε στην παιδικὴ ἡλικία δεν ἔχουμε οὔτε κακία οὔτε ἀρετὴ γιατί η ἡλικία αὐτὴ δε δέχεται τὴ συνήθεια οὔτε τῆς ἀρετῆς οὔτε τῆς κακίας. «Ἔτι ἐπὶ τῆς πρώτης ἡλικίας ὄντες οἱ ἄνθρωποι, οὔτε ἐν κακίᾳ ἐσμὲν, οὔτε ἐν ἀρετῇ ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ ἡλικία τῆς ἔξωθεν ἑκατέρας».¹⁴⁴

Κατὰ τον ἴδιο βασικὲς ἀλλαγὲς συμβαίνουν στο σῶμα μας κάθε επτὰ χρόνια μέχρι το 21^ο ἔτος τῆς ἡλικίας. Η νηπιακὴ ἡλικία εἶναι ἡ πρώτη επταετία τῆς ζωῆς του και ἔχει ως γνώρισμα τὴν οδοντοφυΐα και τὴν ἀπώλεια δοντιῶν. Η παιδικὴ ἡλικία φτάνει ως το 14^ο ἔτος τῆς ἡλικίας ὅπου το παιδί μπορεί να μάθει γράμματα και η εφηβεία εκτείνεται μέχρι το 21^ο ἔτος τῆς ἡλικίας ἐνῶ μετὰ ἀρχίζει ἡ ἀνδρική ἡλικία.¹⁴⁵

Παράλληλα, ὁ Μέγας Βασίλειος θεωρεῖ στην ομιλία του «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» πως η ἔξωθεν παιδεία προέρχεται ἀπὸ το σπίτι και δύναται να προσφέρει στο παιδί τὴ σωστὴ ἀγωγή που θα ἔχει το παιδί και ἀργότερα

¹⁴² Μεγάλου Βασιλείου «ὄροι κατὰ πλάτος» ἐρώτ. ΓΕ, 3 ΕΠΕ 8, 256-258-ΒΕΠ 53, 169-PG., 31,956.

¹⁴³ Μεγάλου Βασιλείου, «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» Ομιλία ΓΒ, 11, ΕΠΕ 7, 394-ΒΕΠ 54, 126-P.G.,31, 408.

¹⁴⁴ Μεγάλου Βασιλείου, Ἑρμην. εἰς Α ψαλμ, 5, ΕΠΕ 5, 28-30-ΒΕΠ 52, 16-PG 29, 221.

¹⁴⁵ Β., Δ., Χαρόνη, *Παιδαγωγικὴ ἀνθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, Τόμος Α, Εἰσαγωγή-Κείμενα Α-Δ, ἐκδόσεις: «Το Βυζάντιον», Αθήνα, 2002, σσ.120-121.

στη μετέπειτα πορεία του. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως: «οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τὰ ἔξωθεν».¹⁴⁶

Επιπρόσθετα, εκτιμά πως οι γονεῖς πρέπει να σέβονται την ελευθερία και την προσωπικότητα των παιδιών αλλά και τα παιδιά τους γονεῖς τους. Ἐτσι, στην ἴθ μιλία του «εἰς Ἑξαήμερον» σημειώνει τα εξής: «Τὰ τέκνα, ἀγαπᾶτε τοὺς πατέρας. Οἱ γονεῖς, μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα. Μὴ καὶ ἡ φύσις ταῦτα οὐ λέγει; Οὐδὲν καινὸν παραινεῖ Παῦλος, ἀλλὰ τὰ δεσμὰ τῆς φύσεως ἐπισφίγγει».¹⁴⁷

Αξίζει τέλος να σημειωθεί πως συμβουλεύει τα παιδιά να μαθαίνουν από νεαρή ηλικία τα ιερά γράμματα και να ανατρέφονται με την εν Χριστῷ παιδεία. Αναφέρει ἔτσι: «Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς μὲ, καὶ τοῦ Ἀποστόλου ἐπαινοῦντος τὸν ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερά γράμματα μεμαθηκότα, καὶ πάλιν παραγγέλλοντος ἐκτρέφειν τὰ τέκνα ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου, πάντα καιρὸν, καὶ τὸν τῆς πρώτης ἡλικίας εὐθετον εἶναι πρὸς τὴν τῶν προσιόντων παραδοχὴν δοκιμάζομεν».¹⁴⁸

¹⁴⁶ Μεγάλου Βασιλείου, «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», P.G. 31, 564-589.

¹⁴⁷ Μεγάλου Βασιλείου, «Ομιλία εἰς τὴν ἑξαήμερον» P.G. 29, § 4. BEΠ 51, 267.

¹⁴⁸ Μεγάλου Βασιλείου, «ᾠροι κατὰ πλάτος» ἐρώτ. ΙΕ, P.G., 31, 956.

4. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου

4.1. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μ. Βασιλείου και η συνεισφορά του στους νέους

Ο Μ. Βασίλειος δεν αρκείται μόνο στο επιφανειακό κομμάτι της κλασικής παιδείας αλλά εισέρχεται στη βαθύτερη ουσία της. Συνεισφέρει στους νέους υποστηρίζοντας πως δε θα πρέπει να παραδίδουν τη διάνοιά τους στους αρχαίους έχοντας απόλυτη εμπιστοσύνη αλλά τους συμβουλεύει να αντλούν από τα αρχαία κείμενα μόνον αυτά που είναι χρήσιμα. Η εκγύμνασή τους μπορεί να γίνει μέσω των κλασικών ελληνικών κειμένων προκειμένου οι νέοι να δεχθούν στην πορεία τον θείο λόγο. Ο Μ. Βασίλειος δέχεται τον προπαιδευτικό ρόλο της θύραθεν παιδείας για την είσοδο των χριστιανών στη θαυμαστή διδασκαλία των μυστηρίων της χριστιανικής πίστης. Επιμένει ότι η σχέση του χριστιανού με τα ελληνικά γράμματα είναι αυστηρά επιλεκτική όπως επιλεκτικές είναι και οι μέλισσες. Αυτές παίρνουν από τα άνθη μόνο ό, τι χρειάζονται στη δουλειά τους και εγκαταλείπουν το υπόλοιπο. Έτσι, και ο χριστιανός μπορεί να πάρει από τα ελληνικά γράμματα μόνο ό, τι είναι ωφέλιμο γι' αυτόν και συγγενεύει με την αλήθεια.¹⁴⁹

Έτσι, στον λόγο του «Πρὸς τοὺς νέους», αναφέρει χαρακτηριστικά: «Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφῆκαν· ἡμεῖς τε, ἦν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον».¹⁵⁰

Όσο ανεκτίμητης αξίας θεωρείται η ψυχή από το σώμα τόσο μεγαλύτερη είναι η διαφοροποίηση της επίγειας ζωής από τη μεταθανάτια. Στη μετά θάνατον ζωή μας οδηγούν οι ιεροί λόγοι μ' έναν μυστικό τρόπο. Γι' αυτό πρέπει να προπαιδεύονται οι

¹⁴⁹ Εμμ., Ν., Τζιράκη, όπ.π., σσ. 55-75.

¹⁵⁰ Μεγάλου Βασιλείου, ««πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» P.G. 31, κεφ.4. 564-589.

νέοι στη μελέτη των έργων των ποιητών όταν πρόκειται να ωφεληθεί η ψυχή τους. Η εξιστόρηση των λόγων για ενάρετους άνδρες είναι άξια θαυμασμού και μίμησης. Όταν όμως, παρουσιάζονται πονηροί άνδρες πρέπει να αποφεύγονται όπως ο Οδυσσεύς έκλεισε τα αυτιά του στα τραγούδια των Σειρήνων. Επίσης, οι μοιχείες των θεών και οι σαρκικές σχέσεις πρέπει να αφήνονται πίσω ενώ τα έργα που επαινούν την αρετή είναι προτιμότερο να μελετώνται. Τα υλικά αγαθά αλλάζουν χέρια συνεχώς όπως συμβαίνει με τα ζάρια αλλά μόνο η αρετή παραμένει στον κάτοχό της είτε είναι ζωντανός είτε πεθαμένος.¹⁵¹

Το έργο του Μ. Βασιλείου χαρακτηρίζεται ως ηθικοπλαστικό αφού ενδιαφέρεται για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων. Η μεταφορά που χρησιμοποιεί για τα φύλλα των δέντρων τα οποία προφυλάσσουν τον καρπό αφορά τη γενική παιδεία που μπορούν να προσφέρουν τα ελληνικά γράμματα. Επομένως, η μελέτη των ελληνικών γραμμάτων αποτελεί προπαρασκευαστικό στάδιο για την εμπέδωση σε βάθος των συμβολισμών του χριστιανισμού και επίσης βελτιώνει τη γλωσσική ευχέρεια του χριστιανού ο οποίος δύναται να εκφράσει πειστικά και όμορφα τα δόγματα της πίστης του.¹⁵²

Μεγάλη σημασία δίνει στην άσκηση ψυχής και σώματος θεωρώντας πως στο σώμα πρέπει να δίνει κανείς μόνο τα απαραίτητα, διαφορετικά γεννιούνται τα πάθη. Ο λόγος του καθίσταται επίκαιρος αφού παροτρύνει τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς να ενθαρρύνουν τα παιδιά να καταπιαστούν με την κλίση τους, όπως αυτά που έχουν για παράδειγμα, ενδιαφέρον για την τέχνη. Ακόμη, μεριμνά για την τροφή και την ξεκούραση των νέων στοιχεία που συμβάλλουν στην επίδοσή τους.¹⁵³

Ο νους σύμφωνα με τον ίδιο συνιστά θεμέλιο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η κίνηση του νου άλλοτε κινείται προς το φανταστικό λόγω πλάνης και άλλοτε προσανατολίζεται προς την αλήθεια. Προκειμένου να ανακαλύψει ο νους την αλήθεια

¹⁵¹ Όπ.π. σσ. 129-135.

¹⁵² Δ., Μόσχου, Σ., Ράγκου, *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά, Οι Πρώτες Ιστορικές Καταβολές της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Τόμος, Α, Πάτρα, 2002, σσ.118-119.

¹⁵³ Ν., Σ., Κόλλια., «Ο παιδαγωγικός λόγος του Μεγάλου Βασιλείου. Η αξιοποίησή του στη σύγχρονη αγωγή», σσ.15-24.

είναι σημαντική η ύπαρξη ησυχίας που νοείται ως η κάθαρση του νου από πάθη. Έτσι, ο νους αποκτά αυτογνωσία και ανεβαίνει στον Θεό.¹⁵⁴

Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο η θρησκευτική παιδεία στοχεύει κατά τον ίδιο όχι μόνο στη μόρφωση αλλά και στη μεταμόρφωση του νέου και συνιστά ένα έργο που ο άνθρωπος δύναται να φέρει εις πέρας μέσω του Αγίου Πνεύματος. Δεν αρκεί μόνο η κατανόηση των γνώσεων που διδάσκονται αλλά και η εφαρμογή τους που συνεπάγεται τη μετάπλαση της ψυχής.¹⁵⁵

Οι παιδαγωγικές ιδέες του εμπλουτίζονται από πίστη στον Θεό και αγάπη προς τον άνθρωπο ως δημιουργήμα του Θεού. Υποστηρίζει ότι μόνο ο άνθρωπος πλάστηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού. Δίνει μεγάλη σημασία στη χριστιανική παιδεία και στη σύνδεση δόγματος και ζωής. Η ανθρωπολογία του έχει ως βάση τη θεολογία η οποία τη διασφαλίζει. Ο άνθρωπος είναι συνάφεια σώματος και ψυχής που μαζί δημιουργούν μια ψυχοσωματική οντότητα. Ο άνθρωπος δημιουργημένος κατ' εικόνα Θεού καλείται να ξετυλίξει τα σπέρματα αρετής που έχει στη φύση του φτάνοντας στη θέωση. Η σωτηρία επομένως πρέπει να έχει σημείο αναφοράς τη χριστιανική ανθρωπολογία. Η θεολογία πρέπει να είναι προϋπόθεση της παιδαγωγικής αν και αυτό αμφισβητείται από σύγχρονους παιδαγωγούς. Ανθρωπολογία και θεολογία είναι άρρηκτα συνδεδεμένες.¹⁵⁶

Ο Μέγας Ιεράρχης υποδεικνύει στους νέους τον δρόμο που είναι τραχύς, κακοτράχαλος και απαιτεί ιδρώτα αλλά όταν φτάσει κανείς στο τέρμα του, δηλαδή στην τελείωση απολαμβάνει την ευφροσύνη. Ο τίτλος του παιδαγωγού αρμόζει κυρίως στον Μέγα Βασίλειο σε σχέση με τους άλλους Καππαδόκες διότι ο ίδιος ήταν πρακτικότερος των άλλων.¹⁵⁷

Η αναγωγή της θεωρίας στην πράξη είναι γνώρισμα της παιδαγωγικής του. Στο έργο του Μεγάλου Βασιλείου η εργασία με τη μορφή δύναμης έχει κυρίαρχη θέση. Ο άνθρωπος ως σωματικό και πνευματικό όν οφείλει να συνδέει την ατομική με την κοινωνική εργασία. Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί ότι ο άνθρωπος από έμβρυο μέχρι την πορεία προς τα έσχατα είναι μια μοναδική ψυχοσωματική προσωπική ύπαρξη.

¹⁵⁴ Γ., Κωτσάκη, *Παιδαγωγικές Ιδέες Στις Επιστολές του Μ. Βασιλείου*, Παιδαγωγικά, 2017, σσ. 1-5.

¹⁵⁵ Ι., Ν., Ζέρβη, *όπ.π.*, σσ.74-76.

¹⁵⁶ *Όπ.π.* σσ.96-216.

¹⁵⁷ *Όπ.π.* σ.79.

Υποστηρίζει δε ότι το παιδί είναι ένας εξελισσόμενος οργανισμός με νέες ανάγκες και ικανότητες.¹⁵⁸

Παράλληλα, ο χαρακτήρας της παιδαγωγικής του είναι ταυτόχρονα ελκτικός και δυναμικός. Δίνεται δηλαδή μεγάλη σημασία στα ενδιαφέροντα του παιδιού και η δυναμική διάσταση αφορά την προσπάθεια του μαθητή και τη διαχείριση προβλημάτων παιδείας που καλείται να αντιμετωπίσει ο δάσκαλος.¹⁵⁹

Ο ίδιος μιλώντας για την αγάπη αναφέρει πως ο Κύριος μας έδωσε τους σπόρους αγάπης και απαιτεί από εμάς τους καρπούς ενώ ταυτόχρονα συμβουλεύει τους νέους να αγαπούν με όλη τους την ψυχή το πλησίον. Τονίζει στους νέους ότι πραγματικά αγαθά δεν είναι ούτε η φήμη ούτε η δύναμη του σώματος αλλά ούτε τα ανθρώπινα μεγαλεία αλλά μόνον όσα μας προετοιμάζουν για την αιώνια ζωή.¹⁶⁰

Τέλος, ο σοφός Ιεράρχης διακρίνει την κοσμική παιδεία από την κατά Θεό παιδεία. Η πρώτη ασχολείται με μάταια πράγματα και παραμελεί τη γνώση του Θεού. Θεωρεί έτσι αναγκαία τη σε βάθος γνώση της αυθεντικής παιδείας η οποία βοηθά τον νέο να διαλέξει την ωφέλιμη κατά Θεό παιδεία που καθαρίζει την ψυχή από κηλίδες κακίας. Σημειώνει έτσι στον λόγο του «Πρὸς τοὺς νέους», «ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» το εξής: «Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα».¹⁶¹

¹⁵⁸ Ὁπ.π. σ.σ221-227.

¹⁵⁹ Ὁπ.π. σ.σ 222-228.

¹⁶⁰ Β., Δ., Χαρόνη, *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, Τόμος Α, Εισαγωγή-Κείμενα Α-Δ, εκδόσεις: «Το Βυζάντιον», Αθήνα, 2002, σσ.30-75.

¹⁶¹ Μεγάλου Βασιλείου, ««Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»P.G. 31, κεφ.4.564-589.

4.2. Οι αντιλήψεις του για την εκπαιδευτική διαδικασία

Ο Μέγας Βασίλειος, καταξιωμένος και εκλεπτυσμένος θεολόγος της εποχής του, ασχολήθηκε, τόσο ως επίσκοπος όσο και στο συγγραφικό του έργο, με σημαντικές πτυχές της θεολογίας. Έδειξε ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την εκπαίδευση. Έχοντας σπουδάσει στα μεγάλα εκπαιδευτικά και πνευματικά κέντρα της αυτοκρατορίας, στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη, θα ισχυριστεί σχετικά με την εκπαίδευση¹⁶²:

«Πιστεύω ότι όλοι οι λογικοί άνθρωποι θα αναγνωρίσουν ότι μεταξύ των γήινων αγαθών, η εκπαίδευση προέχει και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία, αλλά και ο βέβηλος».

Ο Μ. Βασίλειος ήταν ένας άνθρωπος ο οποίος έδινε πολύ μεγάλη βάση και βαρύτητα στην πολυδιάστατη αξία της εκπαίδευσης. Κατά τον ίδιο, ο παιδαγωγικός λόγος πρέπει να συνδέεται με την πράξη, ενώ στίγμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι η σοφία και η παιδεία. Θεωρούσε πολύ σημαντικό να χρησιμοποιείται η Αγία Γραφή και τα κείμενά της στην εκπαιδευτική διαδικασία με σκοπό οι μαθητές να παίρνουν πραγματικά σημαντικά διδάγματα από το έργο αυτό¹⁶³.

Επιπλέον, πίστευε ότι πρέπει να διερευνηθούν οι πτυχές εκείνες που αφορούν στην οξυδέρκεια των ατόμων, στην όξυνση του πνεύματος και της μνήμης. Ο ίδιος θεωρούσε ότι η μνήμη είναι ένα στοιχείο πολύ σημαντικό για τη μαθησιακή διαδικασία και γι' αυτό πρέπει να δουλεύεται και να εξελίσσεται όσο το δυνατόν περισσότερο.¹⁶⁴

Ακόμη, θεωρούσε πραγματικά όσον αφορά τις παιδαγωγικές πρακτικές και αντιλήψεις ότι οι άνθρωποι πρέπει να μπαίνουν στη διαδικασία της μάθησης από μικρή ηλικία. Επιπλέον, τονίζει τον ρόλο των προτύπων για την πορεία όχι μόνο της εκπαιδευτικής διαδικασίας αλλά και της ζωής τους εν συνόλω¹⁶⁵. Το κλίμα, όπου

¹⁶² Α., Μαυρίδη, *Θεολογικές και παιδαγωγικές απόψεις στη διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου. Μια θεωρητική ανάλυση*, {Καινοτομίες στην Εκπαίδευση 21}, εκδ: Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2005, σ.31-42.

¹⁶³ Ν., Ι., Ζέρβη, *Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, όπ.π. σσ.25-32.

¹⁶⁴ Ο., Πεκτεσίδου, *Οι εννέα λόγοι του Μεγάλου Βασιλείου στην εξαήμερο: ανάλυση-παιδαγωγική προσέγγιση*, 2015.

¹⁶⁵ Α., Ιωσηφίδου, *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, 2017.

παρέχεται η μαθησιακή διαδικασία πρέπει να είναι ευχάριστο και να κεντρίζει το ενδιαφέρον των μαθητών.¹⁶⁶

Θεωρούσε επομένως πως η διδασκαλία πρέπει να γίνεται σε ήρεμο περιβάλλον και ο παιδαγωγός είναι σημαντικό να προσπαθεί να ελκύσει την εμπιστοσύνη των μαθητών του. «Άξιοπιστία γὰρ τοῦ διδάσκοντος εὐπαράδεκτον μὲν τὸν λόγον καθίστησι, προσεχστεῖρους δὲ τοὺς διδασκομένους παρασκευάζει» λέγει στην ομιλία του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν παροιμιῶν». ¹⁶⁷

Μερικές φορές οραματιστής, άλλες φορές ακολουθώντας την κλασική αντίληψη, συμβάλλει στην επανάσταση των ιδεών για την εκπαίδευση κατά την εποχή του. Αναγνώρισε τη σημασία του κλασικού πολιτισμού, υποστηρίζοντας τη συναισθητική διάσταση της εκπαίδευσης και επισήμανε τον ηθικό της ρόλο.¹⁶⁸

Πολλές από τις ιδέες που επικράτησαν τον 4ο αιώνα μ.Χ. όπως είναι η σημασία του ήρεμου περιβάλλοντος διεξαγωγής της μάθησης αλλά και η ύπαρξη υγιών προτύπων με επίκεντρο το παιδί ισχύουν ακόμη και σήμερα. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει τη πολυμάθεια του Αγίου, τις ιδιότητές του ως οραματιστή, αλλά και την αρμοδιότητά του σε θέματα χριστιανικής παιδαγωγικής.

4.3. Η σκιαγράφηση του παιδαγωγού κατά τον Μέγα Βασίλειο

Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί πως, όσο πιο νωρίς εξασκείται ο άνθρωπος στην ανάβαση του δρόμου της αρετής θα μπορέσει να τον ακολουθήσει και στη μετέπειτα ζωή του. Έτσι, ο σύγχρονος παιδαγωγός αν έχει αυτό στον νου του, θα διδάξει καινοτόμα ωφελώντας την καλλιέργεια της ψυχής των μαθητών του. Εκτιμούσε πως, όποιος θέλει να παιδαγωγήσει σωστά τα παιδιά πρέπει να παιδαγωγήσει πρώτα τον ίδιο του τον εαυτό. Ο εκπαιδευτικός αποτελεί πρότυπο μίμησης για τα παιδιά και τους μεταφέρει τις αξίες της εποχής όπου διαβιών. Τονίζει ακόμη τη σημασία των ηθικών αμοιβών, δίνοντας θάρρος στον αγώνα των νέων. Ο Μέγας Βασίλειος εξάγει το καλό παράδειγμα που πρέπει να δίνει ο παιδαγωγός στους μαθητές ώστε να μπορούν να

¹⁶⁶ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής», όπ.π. σσ. 35-41.

¹⁶⁷ Μεγάλου Βασιλείου, «Όροι κατά Πλάτος», ερώτησις ΙΕ παράγραφος 3, ΒΕΠ 53, σσ. 952-956.

¹⁶⁸ Μ., Aghiorgoussis, «Applications of the Theme Eikon Theou' (Image of God) according to Saint Basil the Great». *Greek Orthodox Theological Review*, 21(3), 1976, 265-288.

ξεχωρίζουν τι είναι χρήσιμο γι' αυτούς ενώ συνάμα πρέπει να κατανοεί την ψυχοσύνθεση των μαθητών του.¹⁶⁹

Σύμφωνα με την ψυχοπαιδαγωγική των τριών Ιεραρχών, οι υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις μαθητών και δασκάλων είναι προϋπόθεση για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων. Ο μαθητής πρέπει να συμμετέχει ενεργά στη μάθηση και να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες. Η διαχρονικότητα των λόγων των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας μας, έθεσαν τη βάση για μια προσωποκεντρική θεώρηση της διδασκαλίας. Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί ότι ο πνευματικός οδηγός πρέπει να λειτουργεί ως σύμβουλος και όχι ως εξουσιαστής. Πρέπει να συμβουλεύει με πραότητα και να αποφεύγει το επιτακτικό/αυστηρό, το ύφος της αυθεντίας/ ανωτερότητας ύφος γιατί εξαργιώνει τον μαθητή, οδηγώντας στο αντίθετο αποτέλεσμα.¹⁷⁰

Τονίζει ακόμη μια σημαντική παράμετρο της διδασκαλίας που είναι το χαρούμενο ύφος του εκπαιδευτικού. Η βία και ο εξαναγκασμός έχει παροδικό αποτέλεσμα κατά τον Καππαδόκη Ιεράρχη ενώ η τέρψη συμβάλλει στο να φωλιάσουν μόνιμα οι γνώσεις στην ψυχή του παιδιού. Η αγωγή του νέου έχει ως προϋπόθεση τον σεβασμό της ελευθερίας του, γεγονός που είναι πολύ δύσκολο έως ακατόρθωτο.¹⁷¹

Για τον χριστιανό παιδαγωγό η αγωγή του ανθρώπου έχει ως προϋπόθεση τη γνώση του ανθρώπου και αυτή προϋποθέτει τη γνώση του Θεού.¹⁷²

Η μαθησιακή διαδικασία βασίζεται στη συνεργασία δασκάλου και μαθητή. Ο δάσκαλος πρέπει να παρουσιάζει τις γνώσεις στον μαθητή με τρόπο που να του διεγείρει το ενδιαφέρον του για συνέχιση της έρευνας προς την αναζήτηση της

¹⁶⁹ Ν., Σ., Κόλλια, «Ο παιδαγωγικός λόγος του Μεγάλου Βασιλείου. Η αξιοποίησή του στη σύγχρονη αγωγή», σσ.15-17.

¹⁷⁰ Σ., Χατζηγεωργίου, Κ., Σαΐτη, «Διδασκαλία και Παιδαγωγική σχέση. Η συμβουλευτική των Τριών Ιεραρχών και η Παιδαγωγική του Προσώπου», *Τα εκπαιδευτικά*, τ.103-104, σσ. 270-275.

¹⁷¹ Φ., Σχοινιά, Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών (<https://alopsis.gr/%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BB%CE%AE%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%84%CF%81%CE%B9%CF%8E%CE%BD-%CE%B9%CE%B5/>) (09/01/22)

¹⁷² Ν., Ι., Ζέρβη, όπ.π, σ.126.

αλήθειας. Διαφαίνεται έτσι από τα παραπάνω πως η παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου είναι συνισταμένη δύο μεθόδων που συνήθως παρατηρούνται χωριστά στην αγωγή. Έλξη και δύναμη είναι δύο διαφορετικές αλλά όχι αντίθετες κατευθύνσεις. Πηγή ελκτικής παιδαγωγικής του Μεγάλου Βασιλείου είναι η Αγία Γραφή. Ωστόσο, θεωρούσε πως ο παιδαγωγός καλείται να εφαρμόσει στην εκπαίδευση τακτικές όπως είναι η επιτήρηση, ο έλεγχος και η επίπληξη. Μ' αυτόν τον τρόπο διεισδύει ως βάλσαμο στην καρδιά του μαθητή η αγάπη του δασκάλου που τον τελειοποιεί.¹⁷³

Θεωρεί πως η αρχή της εξατομίκευσης πρέπει να εφαρμόζεται κατά την αγωγή τόσο του σώματος όσο και της ψυχής. Έδωσε έτσι ουσιαστικό νόημα στον σεβασμό της ιδιαιτερότητας κάθε μαθητή. Πολλές αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής μεθόδου είναι ριζωμένες στην παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου. Για παράδειγμα το περιεχόμενο κάθε γνωστικού αντικειμένου πρέπει να συμφωνεί με τις δυνάμεις του μαθητή, η διδασκαλία πρέπει να είναι σαφής ενώ κρίνεται αναγκαία η ύπαρξη της εποπτείας. Κατά τον ίδιο, η ανάπτυξη πρέπει να κινείται από το απλό στο σύνθετο. Η αρχή της αυτενέργειας είναι βασική ενώ το μάθημα πρέπει να προσαρμόζεται στις υπάρχουσες γνώσεις της τάξης. Τέλος, οι αισθήσεις είναι σημαντικές για την κατάκτηση σταθερών γνώσεων ενώ η ακριβής γνώση χρειάζεται την ενεργό συμμετοχή του πνεύματος.¹⁷⁴

Ο Μ. Βασίλειος υποστηρίζει ότι δεν είμαστε όλοι οι άνθρωποι όμοιοι στο σώμα κατά την πορεία της ζωής μας. Το νεογέννητο βρέφος διαφέρει από το παιδί της σχολικής ηλικίας που έχει την ικανότητα να μάθει τέχνες και γράμματα. Είναι επίσης διαφορετικό από το παιδί της εφηβείας που μπορεί να κάνει έργα της νεότητας αλλά και ο ώριμος άνδρας διαφοροποιείται από τον νέο στη σταθερότητα του χαρακτήρα και της λογικής.¹⁷⁵

Οι παιδαγωγοί του 4ου αιώνα επισημαίνουν την ύπαρξη ατομικών διαφορών τόσο ανάμεσα σε άτομα ίδιας ηλικίας όσο και ανάμεσα σε άτομα που διανύουν τα ίδια στάδια ανάπτυξης.¹⁷⁶

Ο αληθινός δάσκαλος κατά τον Μέγα Βασίλειο είναι αυτός που επιμένει και χρησιμοποιεί ακριβείς λόγους και επεξηγεί την αλήθεια. Ο λόγος της διδασκαλίας

¹⁷³ Όπ.π. σσ. 225-227..

¹⁷⁴ Όπ.π. σσ. 223-225.

¹⁷⁵ Εις 44 Ψαλμόν, 1 P.G. 29, 588 A.

¹⁷⁶ Α., Β., Γιαννικοπούλου, *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αιώνα*, Αθήνα, 1983, όπ.π. σ.51.

φωτίζει και καθαρίζει τα «αγκάθια» της ψυχής. Η αγωγή ολοκληρώνεται μέσω του τρόπου ζωής του παιδαγωγού που τρέφει την ψυχή των μαθητών. Ο ορθός τρόπος ζωής που αποτελεί την ηθική ελευθερία είναι πράξη γενναιότητας.¹⁷⁷ Ο δάσκαλος πρέπει να είναι παραστατικός και να χρησιμοποιεί παραδείγματα στη διδασκαλία του αλλά και τη μέθοδο της επανάληψης. Οφείλει να είναι σπλαχνικός σε όσους δεν έχουν πείρα και παραλείπουν κάποιο από τα καθήκοντά τους χωρίς όμως να σκεπάζει τα λάθη τους.¹⁷⁸

Ο Μ. Βασίλειος συνιστά τα παιδιά να γυμνάζονται και ο δάσκαλος να φροντίζει να απαλλάσσει την ψυχή από τα πάθη. Το χαρακτηριστικό του χριστιανού δασκάλου που αγαπά τον Κύριο είναι να αγαπά και να φροντίζει με κάθε τρόπο τους διδασκόμενους. Τονίζει τέλος πως είναι σημαντικό να παιδαγωγούν οι δάσκαλοι όπως οι πατέρες και οι μητέρες τα παιδιά τους, μεταδίδοντάς τους τη χριστιανική αγάπη.¹⁷⁹

4.4. Τα μέσα αγωγής κατά τον Μ. Βασίλειο

Τα μέσα αγωγής κατά τον Μέγα Βασίλειο είναι η οικογένεια, το σχολείο και η Εκκλησία. Ο μεγάλος Ιεράρχης θεωρούσε πως το οικογενειακό περιβάλλον πρέπει να στηρίζεται στη χριστιανική παιδεία προκειμένου να είναι σωστή η ανατροφή των παιδιών. Πίστευε πως η προσωπικότητα του παιδιού και ο τρόπος θέασης της ζωής οφείλονται στην επιρροή των γονέων του. Υποστήριζε πως οι γονείς δεν μπορούν να ζητούν από τα παιδιά τους ό, τι δεν μπορούν να κάνουν οι ίδιοι.¹⁸⁰

Ο ίδιος έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην οικογένεια, θεωρώντας πως είναι βασικό μέσο αγωγής. Ένα υγιές οικογενειακό περιβάλλον είναι σημαντικό να έχει τα θεμέλιά του στη χριστιανική αγάπη. Οι γονείς θα πρέπει να λειτουργούν ως πρότυπα μίμησης για τα παιδιά τους.¹⁸¹

¹⁷⁷ Γ., Κωτσάκη, «Παιδαγωγικές Ιδέες Στις Επιστολές του Μ. Βασιλείου», *Παιδαγωγικά*, 2017, 1-3.

¹⁷⁸ Β., Δ., Χαρόνη, *όπ.π.*, σ.108-113.

¹⁷⁹ Σ., Χατζηγεωργίου, Κ., Σαϊτης, *Διδασκαλία και Παιδαγωγική σχέση. Η συμβουλευτική των Τριών Ιεραρχών και η Παιδαγωγική του Προσώπου*, Τα εκπαιδευτικά, τ.103-104, 263-276.

¹⁸⁰ Α., Ιωσηφίδου, *όπ.π.*, σσ.52-53.

¹⁸¹ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, *όπ.π.*, σ.5.

Η έμφαση που δίνεται στην εκπαίδευση που λαμβάνει ένας νέος στην οικογένεια, αργότερα θα βρει τη θέση της στις απόψεις των παιδαγωγών με τη φράση «*καλή οικογενειακή ανατροφή κατά την πρώιμη παιδική ηλικία*», αποδεικνύοντας πόσο οραματικός χαρακτήρας ήταν αλλά και τα προσόντα που διέθετε ως παιδαγωγός.¹⁸²

Ως δεύτερο μέσο αγωγής θεωρούσε το σχολείο που συνιστούσε τον πρώτο χώρο έλευσης του παιδιού μετά την οικογένεια. Ο δάσκαλος έπρεπε να μεριμνά για την ψυχή του ανθρώπου μέσω της Αγίας Γραφής ώστε να οδηγείται στην αλήθεια.¹⁸³

Πολλά παιδιά απροστάτευτα αναζητούσαν φροντίδα στα μοναστήρια που πρόσφεραν χριστιανική παιδεία και ζεστασιά. Η ανάγκη αγωγής γι' αυτά οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου μοντέλο σχολείων, τα μοναστηριακά σχολεία. Τα σχολεία αυτά παρείχαν στοιχειώδη εκπαίδευση ενώ δεν υπήρχαν δίδακτρα σ' αυτά.¹⁸⁴

Η Εκκλησία αποτελούσε ένα άλλο μέσο αγωγής, θεωρώντας ότι ο ρόλος της ήταν βαρυσήμαντος αφού αποσκοπούσε στη λύτρωση κάθε ανθρώπινης ψυχής. Τα ιερά κείμενα μεταλαμπάδευαν γνώσεις θρησκευτικού και ηθικού υποβάθρου και μέσα από τη σύζευξη σχολείου και οικογένειας επιτυγχανόταν η πορεία του παιδιού στη θρησκευτική ζωή.¹⁸⁵

¹⁸² M., Ławreszuk, «Interpolation in the Epiclesis of Byzantine Anaphoras of Saint John Chrysostom and Saint Basil the Great». *Elpis*, 16, 2014, σσ.33-41.

¹⁸³ Α., Ιωσηφίδου, *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, όπ.π. σσ.53.

¹⁸⁴ Β., Δ., Χαρώνη, *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, όπ.π. σ147.

¹⁸⁵ Α., Ιωσηφίδου, όπ.π, σσ.52-53.

4.4.1. Οι άξονες αγωγής κατά τον Μ. Βασίλειο

Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο οι άξονες της αγωγής είναι δύο. Ο πρώτος είναι ο θεοκεντρικός που υπηρετεί τη μελλοντική κατάσταση με όπλο τη χριστιανική παιδεία και ο δεύτερος, ο κοσμοκεντρικός που υπηρετεί την ενθάδε ζωή με εφόδιο την κοσμική παιδεία. Έτσι, λοιπόν η ελληνική παιδεία καθίσταται αναγκαία για τη μόρφωση γιατί προετοιμάζει τους νέους για τη σοφία και την αιώνια ζωή.¹⁸⁶

Ο θεοκεντρικός άξονας αναφέρεται σε μια πορεία πνευματικού βίου και άσκησης που βασίζεται στην πίστη ότι η τελείωση του ανθρώπου είναι δώρο Θεού. Προκειμένου ο άνθρωπος να φτάσει στην ανώτατη βαθμίδα τελείωσης απαιτείται η νηστεία, η άσκηση, η προσευχή και η εφαρμογή των εντολών του Θεού. Με τα εφόδια αυτά ο άνθρωπος οδηγείται στην κοινωνία με τον Δημιουργό Του.¹⁸⁷

Ο άνθρωπος καλεί τον Θεό να τον βοηθήσει μέσω της προσευχής, η οποία έχει θεραπευτική αξία και λειτουργεί ως αντίδοτο για τα ανθρώπινα πάθη όπως είναι ο τρόμος. Η θεραπεία του φόβου έχει ως βασική προϋπόθεση τη μετάνοια και την ταπεινότητα από την πλευρά του ανθρώπου. Έτσι, ο άνθρωπος μπορεί, αποδεχόμενος την ανεπάρκειά του να λάβει δύναμη μέσω της ένωσής του με τον Θεό. Η αγάπη προς τον Θεό έχει τη δύναμη να κατακεραυνώνει τον φόβο για τον θάνατο. Ο «φόβος Θεού» λειτουργεί θεραπευτικά αφαιρώντας από την ψυχή κάθε μορφή γήινης φροντίδας και συντελεί στην κατάκτηση της τέλει αγάπης.¹⁸⁸

Ως αντίδοτο για τον φόβο παρουσιάζεται η πίστη καθώς με αυτό το εφόδιο ο άνθρωπος οδηγείται στην αναγνώριση της θείας δόξας.¹⁸⁹ Η επιδίωξη του Θεού είναι να αποκαλύψει στον άνθρωπο τα πάθη του βοηθώντας τον να συνειδητοποιήσει πως μόνο με την ταπεινοφροσύνη και την υπακοή στις εντολές Του μπορεί να αποκτήσει γνώση της σοφίας Του.

¹⁸⁶ N., I., Ζέρβη, *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, όπ.π., σσ.217-218.

¹⁸⁷ A., Παπαδοπούλου, *Αγιολογία*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναράς), 1985, σσ.30-41.

¹⁸⁸ J. C., Larchet, Η θεραπευτική του φόβου: Ο φόβος του Θεού. <https://alopsis.gr>. (15/2/22).

¹⁸⁹ J. C., Larchet, Η θεραπευτική του φόβου: Ο φόβος του Θεού. <https://alopsis.gr>. (15/2/22).

Όταν ο άνθρωπος κατανοεί τον Θεό ως αυστηρό τιμωρό τότε αποστασιοποιείται απ' Αυτόν.¹⁹⁰ Η αγάπη μέσα από τη λατρεία με «φόβο Θεού» αποκαλύπτει την εγγύτητα που έχει ο Θεός στον άνθρωπο. Ο φόβος αυτός στοχεύει στην καθ' ομοίωση και την ανιδιοτελή αγάπη.¹⁹¹

Ο κοσμοκεντρικός άξονας υπηρετούσε τους στόχους του επίγειου πολίτη. Η εκμάθηση της ελληνικής παιδείας αλλά και δεξιοτήτων ανάγνωσης και γραφής ήταν κυρίαρχη στα μοναστηριακά σχολεία. Το υλικό που χρησιμοποιούταν προερχόταν από τα βιβλικά κείμενα και όχι από την ελληνική φιλοσοφία. Πέρα από αυτά τα μαθήματα διδάσκονταν η αστρονομία, η μουσική αγωγή και τα τεχνικά μαθήματα που ήταν ενσωματωμένα στη μοναστηριακή εκπαίδευση. Με λίγα λόγια, ο κοσμοκεντρικός άξονας στοχεύει στην καλλιέργεια της ψυχής του ανθρώπου. Για τον Βασίλειο, υπέρτατος στόχος της αγωγής αποτελεί η μόρφωση πολιτών με ηθική και η διάπλαση τέλειων χριστιανών. Ο κοσμοκεντρικός άξονας τονίζει τη σχέση με τον συνάνθρωπο και περιορίζεται στην εγκοσμιότητα. Ενδιαφέρεται για τον πλησίον του και ταυτόχρονα τον σέβεται θεωρώντας τον ισάξιο με αυτόν. Η απόκτηση υγιούς παιδείας και η καλλιέργεια δεξιοτήτων μέσω της εκπαίδευσης συμβάλλουν στην επίτευξη του σκοπού αυτού.¹⁹²

Η διαλεκτική σύμπραξη αυτών των δύο αξόνων συνιστά τον ουσιώδη και απώτερο σκοπό της χριστιανικής παιδείας που δεν είναι άλλος από την τελείωση του ανθρώπου μέσα από την κατ' εικόνα και την καθ' ομοίωση του με τον Θεό. Στον λόγο του Βασιλείου συναντά κανείς δύο σχέσεις: τη σχέση με τον Θεό και τη σχέση με τον άλλον. Η ένωση του ανθρώπου με τον Θεό είναι ο απώτερος στόχος που όμως δε δύναται να επιτευχθεί εάν πρώτα δεν έχει πραγματοποιηθεί η σχέση του ανθρώπου με τον πλησίον του.¹⁹³

¹⁹⁰ Μ., Αρβανίτη, *Διαλεκτική φόβου και αγάπης. Βιβλικές απαρχές και κοινωνικές Προεκτάσεις*. Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σσ.26-29.

¹⁹¹ Γ., Χ., Καραγιάννης, *ο «Φόβος Θεού» στην Παλαιά Διαθήκη*, Έννοια: Αθήνα: Εύνοια, 2018, σσ.126-127.

¹⁹² Μ., Μαραθεύτη, *Προσωπικός και παιδεία, Μελέτες και Δοκίμια*, Λευκωσία: Όμιλος Πνευματικής Ανανεώσεως, 2011, σσ.113-114.

¹⁹³ Ν., Ι., Ζέρβη, *όπ.π.* σ.51.

5. Ο Μέγας Βασίλειος και η ψυχολογία των παιδιών

5.1. Ο άνθρωπος ως ενιαίο ψυχοσωματικό όν

Ο Μέγας Βασίλειος ασχολήθηκε με ζητήματα ψυχολογίας με συστηματικό τρόπο. Ο άνθρωπος ως πνευματικό ον απασχόλησε τον ίδιο και πολλούς λόγιους της εποχής του. Ο ίδιος λοιπόν, ενδιαφέρθηκε για το βάθος της ψυχής και της συμπεριφοράς του ανθρώπου.¹⁹⁴

Ο μεγάλος Πατέρας της Εκκλησίας μελέτησε με λεπτομέρεια την ψυχή του ανθρώπου. Θεωρούσε ότι ο άνθρωπος συνίσταται από δύο στοιχεία: ενός υλικού, του σώματος και ενός άυλου και αόρατου που είναι η ψυχή. Ο άνθρωπος από την εμβρυική ηλικία μέχρι και την τελική αποκατάσταση (έσχατα) είναι μια ενιαία ψυχοσωματική προσωπική ύπαρξη.¹⁹⁵

Επισημαίνει δε, ότι ο άνθρωπος από όλη τη δημιουργία πλάστηκε κατ' εικόνα και ομοίωση Θεού. «Μόνος ἐξ' ὅλης τῆς δημιουργίας ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη «κατ' εικόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν καὶ τῆς ἐαυτοῦ γνῶσεως ἠξιώθη, καὶ λόγῳ παρά πάντα τὰ ζῶα κατεκοσμήθη».¹⁹⁶

Ο Μ. Βασίλειος παρουσιάζει τον άνθρωπο ως μια ψυχοσωματική οντότητα τονίζοντας την υπεροχή της ψυχής, γεγονός που καταδεικνύεται όταν λέει: «Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ γήινου πλάσματος καὶ ἐκ τῆς ἐνοικοῦσης ψυχῆς τῶν σώματι».¹⁹⁷

Κατά τον ίδιο η ψυχή δημιουργεί έννοιες αφού δεχθεί πληροφορίες από τις αισθήσεις. Τις δυνάμεις της ψυχής θεωρεί πως συνιστούν ο νους, η φαντασία και η μνήμη.

¹⁹⁴ Γ., Ξ., Τσαμπή, *Η Παιδεία στο Χριστιανικό Βυζάντιο*, Αθήνα, 1999, σσ.118-119.

¹⁹⁵ Ανδ., Φυτράκη, *Η αξία της ανθρώπινης προσωπικότητας κατά τους Τρεις Ιεράρχες*, Αθήνα, 1985, σ.13.

¹⁹⁶ Μεγάλου Βασιλείου, «Όροι κατά Πλάτος», Ερώτηση 'Β P.G., 31, 150.

¹⁹⁷ Γ., Χ., Σωτηροπούλου, *Η Αγωγή των νέων κατά τους Τρεις Ιεράρχες, Κοινωνία*, (1), 2005, σ. 33-41.

Σύμφωνα με τον σοφό Ιεράρχη, έργο του σώματος είναι να επιτελεί κάτι με σωματικές δυνάμεις και έργο της ψυχής είναι να πλάθει τις φανταστικές εικόνες που επιθυμεί. Στο λογικό μέρος της ψυχής υπάρχει το τέλειο.¹⁹⁸

Ο Βασίλειος Καισαρείας μην υποτιμώντας τις διανοητικές δυνατότητες του ανθρώπου κατανοεί την επίνοια ως τη νοητική λειτουργία μέσω της οποίας γνωρίζουμε πραγματικά το πράγμα μέσω των αισθήσεων.¹⁹⁹

Κατά τον Μ. Βασίλειο, η παιδεία αποβλέπει στην καλλιέργεια της ψυχής που χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως «αγωγή τις ωφέλιμος τη ψυχή». «ἐπιπόνως πολλάκις τῶν ἀπό κακίας κηλίδων αὐτήν ἀποκαθαίρουσα, ἥτις Πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσιν εἰς σωτηρίαν».²⁰⁰

Ο ίδιος έχοντας στο μυαλό του τη σημαντικότητα της ψυχής, συμβουλεύει τους νέους να μην είναι δούλοι στο σώμα αλλά να εφοδιάζουν την ψυχή τους με τα καλύτερα ηθικά και πνευματικά στοιχεία ελευθερώνοντάς τη μέσω της φιλοσοφίας. «Οὐ δὴ οὖν τῷ σώματι δουλευτέον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη· ἀλλὰ τῇ ψυχῇ τὰ βέλτιστα ποριστέον, ὥσπερ ἐκ δεσμοτηρίου τῆς πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη κοινωνίας αὐτήν διὰ φιλοσοφίας λύοντας».²⁰¹

Μάλιστα επισημαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να προσέχει τον εαυτό του στην περίπτωση που εμφανιστεί κάποιος απόκρυφος λογισμός της ψυχής του που γεννήσει την αμαρτία. Επειδή ο άνθρωπος εύκολα οδηγείται στην αμαρτία, πρέπει να έχει ως κύριο μέλημα φροντίδας του την καθαρότητα του νου που ηγείται του ψυχικού του κόσμου. Η ψυχή είναι αόρατη όπως και ο Θεός. Δεν έχει χρώμα ούτε σχήμα για να τη

¹⁹⁸ Ι., Δ., Γιαννακοπούλου, «Το δόγμα της δημιουργίας κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2010, σ.32-45.

¹⁹⁹ Α., Μαρά, Η., Τεμπέλη, Χ., Τερέζη, Σ., Τριαντάρη, *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομία. Θεολογία και Φιλοσοφία στην εποχή των Πατέρων*, τόμος Γ., ΕΑΠ: Πάτρα, 2008, σσ.47-48.

²⁰⁰ Μεγάλου Βασιλείου, «Ομιλία Ι' Β εις την αρχήν των Παροιμιών» P.G., 31, 119-120.

²⁰¹ Ν., Εμμ., Τζιράκη, *Μέγας Βασίλειος και Ελληνισμός*, σ.153.

προσδιορίσει ο άνθρωπος αλλά μόνο από τις δυνάμεις της μπορεί να καταστεί γνωστή.²⁰²

Έτσι, στο έργο του «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», παροτρύνει τους νέους να ασχολούνται με τα έργα των Ελλήνων φιλοσόφων και ποιητών καθώς σ' αυτά υπάρχουν υψηλές ηθικές αλήθειες και αρχές. Πολλά έργα από αυτά προβάλλουν την αρετή και καταδικάζουν τις φαύλες πράξεις.²⁰³

Ταυτόχρονα, στο έργο του «Όροι κατά πλάτος» αναγράφει ότι οι αρετές ως η «σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία και φρόνησις εἶναι οικειότερα τῇ ψυχῇ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι ἢ ὑγείᾳ».²⁰⁴

Ο άνθρωπος κατά τον ίδιο, αποτελεί ένα όν που πρόεκυψε από τον συγκερασμό ψυχής και σώματος. Ο Μ. Βασίλειος οδηγείται σε παραλληλισμό των πιστών με τους αθλητές. Ο ίδιος όπως και ο Απόστολος Παύλος σέβεται τη σάρκα που κατά τον ίδιο λογίζεται ως ναός του σώματος. Το σώμα αποτελεί το εφόδιο μέσω του οποίου ο άνθρωπος θα διάγει μια ζωή εμπλουτισμένη με χριστιανικά νοήματα. Η ζωή αυτή θα είναι ένας αέναος αγώνας όπως αυτός των αθλητών που κατά την ημέρα της Τελικής Κρίσης θα αποτελέσει το κλειδί για τη σωτηρία της ψυχής του. Παρομοίωσε λοιπόν τη χριστιανική ζωή με τον αθλητισμό για να καταδείξει τον δύσκολο δρόμο που διανύει ο πιστός ώστε να κερδίσει τη σωτηρία του αλλά και να υπογραμμίσει τη ψυχική δύναμη που χρειάζεται να διαθέτει ο πιστός.²⁰⁵

²⁰² Αγίου Βασιλείου του Μεγάλου, Αγίου Βασιλείου του Μεγάλου, «πρόσεχε σεαυτώ», P.G., 31, 197 – 210.

²⁰³ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, όπ.π. σσ.4-5.

²⁰⁴ Μεγάλου Βασιλείου, «Εἰς τὴν Εξαήμερον», Ομιλία Θ, P.G. 31, 267.

²⁰⁵ «Το ανθρώπινο σώμα ως μέσο για μια ζωή αγιασμού». (<https://www.pemptousia.gr/2018/07/to-anthropino-soma-os-meso-gia-mia-zoi-agiasmou/>) (13/02/22)

Φαίνεται λοιπόν με σαφήνεια πως ο σοφός Πατέρας της Εκκλησίας μας είδε τον άνθρωπο ως συμμετρική σύνθεση ψυχής και σώματος.

5.2. Η ψυχοσύνθεση και η διάπλαση της ψυχής των παιδιών κατά τον Μ. Βασίλειο

Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών για τους Τρεις Ιεράρχες πρέπει να ξεκινά από την πρώτη κιόλας στιγμή της ζωής τους. Ο Μέγας Βασίλειος αναφέρει ότι από τη βρεφική ηλικία διδάχθηκε την Αγία Γραφή που οδηγεί στη γνώση της αλήθειας. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία αλλά και την ιατρική και την αναπτυξιακή ψυχολογία η αγωγή του παιδιού ξεκινάει πριν από τη γέννηση του και την επαφή με το περιβάλλον του. Το έμβρυο δεν αποτελεί μια απλή βιολογική ύπαρξη αλλά αποκτά ψυχή ήδη από τη σύλληψη του. Ο Μέγας Βασίλειος παρατηρεί ότι η εκπαίδευση του παιδιού στις αξίες της αρετής από την πρώτη νεαρή ηλικία είναι σημαντικό γεγονός. Θεωρούσε έτσι πως χαράζονται βαθιά μέσα του τα διδάγματα αυτά που το ακολουθούν στη μετέπειτα ζωή του. Σύμφωνα με τον άγιο Γρηγόριο οι επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος πρέπει να γίνονται από την πρώτη ημέρα ζωής του παιδιού ώστε το ίδιο να διαπαιδαγωγείται ηθικά. Επομένως, τα πρώτα χρόνια του βίου του παιδιού είναι θεμελιώδη για τη μετέπειτα εξέλιξη της ζωής του.²⁰⁶

Ο Μ. Βασίλειος χαρακτηρίζεται από τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο ως «παιδαγωγός της νεότητας».²⁰⁷ Ο Πατήρ έδωσε μεγάλη σημασία στην χριστιανική παιδεία και συνέδεσε το δόγμα με τη ζωή. Θεωρούσε ότι η ψυχή πρέπει να διαθέτει δικαιοσύνη και να μη διαφθείρεται από χρήματα ή άλλα πάθη. Στο έργο του «Εις την αρχήν των παροιμιών» αναφέρει ότι «Ὁ δὲ τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην μὴ ἔχων

²⁰⁶ Α., Πασχαλίδη, *Ο δάσκαλος ως παιδαγωγός και μεταλαμπαδευτής αξιών κατά τους Τρεις Ιεράρχες*, διπλωματική εργασία, ΕΑΠ: Πάτρα, 2021, σσ.23-25.

²⁰⁷ Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, του Ναζιανζηνού, Λόγος μγ'. Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας., P.G. 36, 604.

προεναποκειμένην αὐτοῦ τῇ ψυχῇ, ἀλλ' ἢ χρήμασι διεφθαρμένος, ἢ φιλία χαριζόμενος, ἢ ἔχθραν ἀμυνόμενος, ἢ δυναστείαν δυσωπούμενος, τὸ κρῖμα κατευθύνειν οὐ δύναται...Ἐλεγχος γὰρ τῆς τοῦ δικαίου διαθέσεως ἢ περὶ τὸ κρίνειν ὀρθότης»²⁰⁸

Κατὰ τον Βασίλειο, ἡ αγωγή του παιδιού διαβαθμίζεται με βάση την ηλικία του. Είναι έκδηλο ὅτι τὴν πρώτη παιδαγωγική δουλειά τὴν ἔχει ὁ γονιός ὁ ὁποῖος διαθέτει στα χέρια του μια ἀγραφή νηπιακή ψυχὴ που καλεῖται νὰ τὴ στολίσει με ὅ, τι ὠφελιμότερο ὑπάρχει στη ζωὴ προκειμένου νὰ καταστεί αὐτὸ ὄν σκεπτόμενο καὶ με κριτική σκέψη. Ἡ σπουδαιότητα τῶν πρώτων πέντε ἐτῶν τῆς ζωῆς του παιδιού εἶναι ἀναμφισβήτητη. Σύμφωνα με τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες ἓνα ἀρνητικό στοιχεῖο συνιστᾷ ἡ ἀμέλεια τῶν γονιῶν στη διαχείριση τῶν σφαλμάτων που ἔχουν γίνει. Ὄταν κατὰ τὴ νεότητα δὲν ἀφαιρεῖται ἐγκαιρὰ κάποιο επικίνδυνο στοιχεῖο που μολύνει τὴν ψυχὴ του παιδιού καὶ ἀλλοιώνει τὴν προσωπικότητά του, δημιουργοῦνται ἀγκάθια στὴν ψυχὴ του.²⁰⁹

Ὁ Μ. Βασίλειος ὑποστηρίζει πὼς τὸ παιδί δὲν εἶναι μικρογραφία του ἐνήλικα ἀλλὰ ἓνας ἐξελισσόμενος ὁργανισμὸς που ἐμφανίζει κατὰ τὴν ἀνάπτυξη του νέες ἀνάγκες καὶ ἐνδιαφέροντα. Ὁ Μ. Βασίλειος πρεσβεύει πὼς κάθε ἄνθρωπος συνιστᾷ ξεχωριστὴ προσωπικότητα καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ αγωγή τῶν παιδιῶν πρέπει νὰ συνυφαίνεται με τὶς ἀντίστοιχες σωματικές καὶ πνευματικές δυνάμεις. Ὁ ἴδιος τονίζει ἔτσι τὴν ἀρχὴ τῆς ἐξατομικευμένης μάθησης που πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται τόσο στὴν αγωγή του σώματος ὅσο καὶ τῆς ψυχῆς.²¹⁰

Ἡ αγωγή του παιδιού κατὰ τὴν προσχολικὴ ηλικία ἦταν ἔργο μόνο τῆς οἰκογένειας του. Ἡ ὁργάνωση τῆς προσχολικῆς ἐκπαίδευσης ἐκείνη τὴν ἐποχὴ που ἔζησε ὁ Μ. Βασίλειος ἦταν παντελῶς ἀγνωστὴ. Ἡ διαπαιδαγώγηση του παιδιού ἦταν καθήκον τῆς μητέρας με τὴν ἐποπτεία του πατέρα. Το παιδί σύμφωνα με τὸν Μ. Βασίλειο πρέπει νὰ ζεῖ σ' ἓνα περιβάλλον ὅπου ἐπικρατεῖ ἀρμονία στὶς σχέσεις τῶν γονιῶν. Ὁι πρώτες ἐμπειρίες τῶν παιδιῶν ἀφήνουν ἰσχυρὰ ἴχνη στὸν ψυχικὸ κόσμο του καὶ

²⁰⁸ Μεγάλου Βασιλείου, «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» Ομιλία Γ'Β, Ρ.Γ., 31, 404-406.

²⁰⁹ Γ., Χ., Σωτηροπούλου, «Ἡ αγωγή τῶν νέων κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες», *Κοινωνία*, (1), 2005, σσ.33-46.

²¹⁰ Ν., Ι., Ζέρβη, ὅπ.π. σ.136.

δύσκολα διαγράφονται από αυτήν. «Τοῦτο τὸ κάλλος σαρκίνους μὲν ὀφθαλμοῖς ἀθεώρητον, ψυχῇ δὲ μόνῃ καὶ διανοίᾳ καταληπτὸν». ²¹¹

Ο Μ. Βασίλειος που ήταν πρωτοπόρος για τα δεδομένα της εποχής του, γνώριζε ότι η οικογένεια κατέχει εξέχοντα ρόλο στην ανάπτυξη του νηπίου. Έτσι, υποστηρίζει τη σχέση σχολείου-οικογένειας θεωρώντας πως οι γονεῖς και ο εκπαιδευτικός πρέπει να αποτελούν θετικά πρότυπα για το παιδί και με το παράδειγμά τους να επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. ²¹²

Επίσης, ο σοφός Ιεράρχης θεωρούσε πως μόνο όταν επικρατεί ένας ευχάριστος και ήρεμος τρόπος διδασκαλίας, τότε μόνον οι διδασκόμενες γνώσεις εισέρχονται στην ψυχή του παιδιού και εδράζονται σ' αυτήν. Η αγωγή που δίδασκε ο ίδιος όπως και οι άλλοι Ιεράρχες είναι χριστιανική με πρωταρχικό γνώρισμα τη μη παραμέληση της αγωγής της ψυχής. Το σώμα κατά τον ίδιο θα λάβει τη φροντίδα που ζητά αφού το επιβάλλει η φύση. Η παραμέληση όμως της φροντίδας της ψυχής με βάση τα χριστιανικά μηνύματα είναι επιζήμια ενέργεια. Η αγωγή των παιδιών λοιπόν πρέπει αφενός να αναφέρεται στον Θεό και αφετέρου να μιλά στην ψυχή τους. Είναι αναγκαίο έτσι ταυτόχρονα με τη διάνοια των παιδιών να φροντίζουν οι γονεῖς για τη χριστιανική τους παιδεία. ²¹³

Ο Μ. Βασίλειος μιλώντας με νοσταλγικό τρόπο για όσα του πρόσφεραν οι γονεῖς του χαρακτηρίζει την παρακαταθήκη των γονέων ως σπόρο που ριζώνει στο ενδόμυχο τμήμα της ψυχής των παιδιών όπου και καρποφορεί. Αναφέρει έτσι χαρακτηριστικά: «Ὅπως ἕνας σπόρος, ὅταν φυτευτεῖ στὴ γῆ, μεγαλώνει καὶ βγάζει περισσότερους καρπούς, ἔτσι κι ἐγὼ τὶς ἀλήθειες ποὺ μοῦ παρέδωσαν οἱ γονεῖς μου τὶς αὐξήσα μέσα μου, χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλοιώσω τὸ παραμικρόν». Ο Μ. Βασίλειος αντλεί την παιδαγωγική του από τη διδασκαλία του Χριστού. Επομένως, στο ζήτημα των ποινών πιστεύει ότι η χρήση τους είναι σημαντικό να γίνεται μόνο με κίνητρο την αγάπη για το παιδί. Δεν πρέπει λοιπόν να είναι σωματική ούτε να επιδρά επιζήμια στην ψυχολογία του παιδιού. ²¹⁴

²¹¹ Μεγάλου Βασιλείου, «Ὅροι Κατὰ Πλάτος, κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν» P.G., 31, 902-912.

²¹² Ὁπ.π. σσ. 54-55.

²¹³ Ὁπ.π. σσ.32-45.

²¹⁴ Α., Πασχαλίδη, «Ο δάσκαλος ως παιδαγωγός και μεταλαμπαδευτής αξιών κατά τους Τρεις Ιεράρχες», ΕΑΠ: Πάτρα, 2021, σσ.42-50.

Ο ίδιος συμβουλεύει τους νέους πως είναι σημαντικό να ασχολούνται με την προγύμναση της ψυχής μέσα από τη μελέτη της θύραθεν παιδείας. Τους καλεί λοιπόν να θυμηθούν τι κάνουν τα βαφεία. Αφού πρώτα ετοιμάσουν το ύφασμα που θα βάψουν και εφόσον κάνουν αυτή την προεργασία, τότε παίρνουν το χρώμα για να το βάψουν. Το ίδιο συμβουλεύει πρέπει να κάνουμε κι εμείς. Πρώτα θα προετοιμάσουμε τη συνείδησή μας με τα κλασικά γράμματα και μετά θα γνωρίσουμε τα βαθιά νοήματα του χριστιανισμού.²¹⁵

Τονίζει δε ότι πρέπει να μεριμνήσουμε για την ψυχή και να της παρέχουμε ό, τι πιο καλό, μέσα από τη χρήση της σωστής σκέψης και λύνοντας τα δεσμά του σώματος. Η ψυχή καθίσταται καθαρή όταν περιφρονούμε τις σωματικές απολαύσεις. Με άλλα λόγια, η όραση καλείται να μην τρέφεται με άτοπα ζητήματα όπως και η ακοή να μην εγκλωβίζεται σε μεθυστικά τραγούδια που παραπλανούν την ψυχή.²¹⁶

5.3. Σύγκλιση απόψεων του Μ. Βασιλείου με αντιλήψεις της σύγχρονης παιδοψυχολογίας για την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού

Έχοντας εξετάσει τις απόψεις του Βασιλείου σχετικά με την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού ας έρθουμε τώρα να δούμε τις αντιλήψεις της σύγχρονης παιδοψυχολογίας ως προς το ζήτημα αυτό. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία το πρώτο και σημαντικότερο περιβάλλον του παιδιού είναι η οικογένεια. Η ποιότητα των σχέσεων των γονέων επηρεάζει το αίσθημα ασφάλειας που βιώνουν τα παιδιά και τη συμμόρφωσή τους με τις αρχές αγωγής που λαμβάνουν. Επομένως, ο παιδαγωγικός ρόλος των γονέων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός.²¹⁷

Οι γονείς συνιστούν τους πρώτους παιδαγωγούς του παιδιού και είναι αυτοί που διδάσκουν γνώσεις και αξίες χωρίς μάλιστα και οι ίδιοι να το αντιλαμβάνονται. Σύμφωνα με τον καθηγητή ψυχολογίας Albert Bandura και τη

²¹⁵ Μεγάλου Βασιλείου, «Προς τους νέους. Όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων», P.G. 31, 566.

²¹⁶ Όπ.π. σσ.581-584.

²¹⁷ Γ., Ε., Κρασανάκη, *Ψυχολογία παιδιού και εφήβου, Θέματα ψυχολογίας της ανθρώπινης ανάπτυξης*, Ηράκλειο, 2003.

θεωρία της κοινωνικής μάθησης²¹⁸, τα παιδιά μαθαίνουν μέσω της παρατήρησης και της μίμησης προτύπων που έχουν στα πρώτα χρόνια της ζωής τους, όπως είναι ο πατέρας και η μητέρα τους. Το οικογενειακό περιβάλλον επιδρά καθοριστικά στην ψυχική ανάπτυξη των παιδιών. Ο Μέγας Βασίλειος, γνωρίζοντας την αρχαία ελληνική γραμματεία αναφέρει τη φράση του συγγραφέα Μενάνδρου για να καταδείξει τη σημασία της επίδρασης του περιβάλλοντος του παιδιού στην αγωγή. "Φθείρουσιν ἦθη χρηστά ὀμιλίας κακαί".²¹⁹ Χρησιμοποιεί επίσης μία μεταφορά για να δείξει την επίδραση του περιβάλλοντος στις ψυχές των νέων. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως όπως η ασθένεια μεταδίδεται μέσω της αναπνοῆς ασυναίσθητα στον άνθρωπο, με τον ίδιο τρόπο οι αρρώστιες της ψυχῆς μεταδίδονται από το περιβάλλον.

220

Έτσι και ο Μ. Βασίλειος θεωρούσε πως οι γονεῖς πρέπει να σέβονται τη ζωή των παιδιών τους και να λειτουργούν ως ηθικά πρότυπα για τα ίδια. Εξαιρεί τη σημασία ενός γάμου που θεμελιώνεται στις αρχές της αγάπης ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την ύπαρξη ενός κατάλληλου κλίματος αγωγῆς των παιδιών. Η ηθική ζωή των γονιών είναι βασική παράμετρος για τη διασφάλιση της υγιούς ψυχικῆς πορείας του παιδιού.

221

Οι δυνάμεις που οικοδομούν τον ψυχικό κόσμο του ατόμου είναι σύνθετες. Είναι εκείνες που συνοδεύουν το άτομο από τη στιγμή της σύλληψης και εκείνες που προέρχονται από τον χώρο όπου αναπτύσσεται το ίδιο. Οι πρώτοι είναι γνωστοί με τον όρο κληρονομικότητα και οι δεύτεροι με τον όρο περιβάλλον. Η συνεργασία αυτών των παραγόντων είναι διαφορετική και ποικίλει σε κάθε άνθρωπο.²²²

Η οικογένεια επιδρά στη διαμόρφωση της ψυχικῆς ανάπτυξης του παιδιού. Το έργο αυτό επηρεάζεται κυρίως από δύο πρόσωπα, τον πατέρα και τη μητέρα. Η αγάπη της μητέρας προς το παιδί συνιστά στοιχείο αναγκαίο για την ομαλή ψυχική ανάπτυξη και πρόοδό του. Πολλές ψυχολογικές μελέτες έδειξαν ότι η απουσία της μητέρας κατά τα πρώτα χρόνια της ζωῆς του παιδιού έχει επιβλαβεῖς επιπτώσεις στην πορεία

²¹⁸ Η κοινωνική μάθηση είναι «μιμητική» μάθηση και πραγματοποιείται μέσα από την παρατήρηση των ενεργειών και των επιπτώσεων ενός προτύπου. Μπορείτε να ανατρέξετε στο: A., Bandura. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall, Inc, 1986.

²¹⁹ Α' προς Κορινθίους Επιστολή (15,33).

²²⁰ Α., Πασχαλίδη, *Ο δάσκαλος ως παιδαγωγός και μεταλαμπαδευτής αξιών κατά τους Τρεις Ιεράρχες*, διπλωματική εργασία, ΕΑΠ: Πάτρα, 2021, σσ.25-26.

²²¹ Γ., Χ., Σωτηροπούλου, όπ.π. σσ.32-46.

²²² Γ., Ε., Κρασανάκη, *Ψυχολογία παιδιού και εφήβου*, όπ.π. σ.77.

της ψυχικής του υγείας. Έτσι, η απουσία της μπορεί να καταστεί πρόξενος φόβων και ανασφάλειας που δύσκολα μπορεί να αποβάλλει η παιδική ψυχή.²²³

Επομένως, η κληρονομικότητα και το περιβάλλον διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Οι προδιαθέσεις που συνοδεύουν κάθε άτομο τροποποιούνται με την επιρροή του περιβάλλοντος ώστε προκύπτει μια νέα δύναμη με στοιχεία επίκτητα και κληρονομικά. Η δύναμη αυτή είναι μοναδική σε κάθε άνθρωπο και έτσι ενώ οι επιδράσεις του περιβάλλοντος μπορεί να είναι ίδιες το αρχικό έδαφος όπου δρουν διαφέρει από άτομο σε άτομο.²²⁴

Έτσι και ο Μ. Βασίλειος υποστήριξε ότι κάθε παιδί έχει τα δικά του ιδιαίτερα γνωρίσματα. Οι ψυχολογικές διαφορές που εμφανίζουν τα άτομα κέντρισε το ενδιαφέρον του ίδιου καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως κάθε παιδί χρειάζεται μια διαφορετική κατά περίπτωση αγωγή.²²⁵

Ο Μ. Βασίλειος θεωρούσε πως ο άνθρωπος δύναται να γίνει τέλειος και το ημερότερο από όλα τα κτιστά όντα αν τύχει καλής παιδείας, διαφορετικά θα καταστεί το αγριότερο ζώο της γης. Τονίζει τη δύναμη της κληρονομικότητας θεωρώντας πως η καλοσύνη είναι φυσική κατάσταση ψυχής και υπάρχει μια έμφυτη τάση του ανθρώπου να αποφεύγει το κακό. «Η κακία είναι της ψυχής ασθένεια, ενώ η αρετή, η υγιεινή κατάσταση της».²²⁶

Προσθέτει επίσης ότι το περιβάλλον είναι σημαντικός παράγοντας αγωγής. Τα έμβια όντα κατά τον ίδιο ασκούν καθοριστική επίδραση στην εξέλιξη του ψυχικού κόσμου του παιδιού. Ακόμη και το άψυχο περιβάλλον ασκεί επιρροή στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και του ψυχικού του κόσμου.²²⁷

Η νοηθεσία του Μ. Βασιλείου στους γονείς και στους παιδαγωγούς αποκαλύπτει τη σημασία που ο ίδιος έδινε στο περιβάλλον και στην κληρονομικότητα ως καθοριστικής σημασίας παράγοντες ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού.

²²³ Όπ.π. σσ.109-112.

²²⁴ Όπ.π. σσ.125-127.

²²⁵ Γ., Π., Σωτηρίου, *Παιδαγωγικά μηνύματα των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα, 1974.

²²⁶ Μεγάλου Βασιλείου, «Εις Εξαήμερον» 9, P.G., 29, 196 C.

²²⁷ Η., Μουτσούλα, *Ο Μ. Βασίλειος ως παιδαγωγός*, Αθήνα, 1979, σ.9.

6. Οι σύγχρονες παιδαγωγικές προκλήσεις

6.1. Η σύγχρονη παιδεία και οι προκλήσεις της

Σκοπός του δημόσιου σχολείου και της παιδείας δεν είναι υποχρεωτικά η χριστιανική ή θεολογική διαπαιδαγώγηση. Αν σκεφτεί κανείς ότι στη μετανεωτερική εποχή όπου κυριαρχεί ο πλουραλισμός, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των άλλων και η Εκκλησία δεν είναι η αποκλειστική φωνή στο δημόσιο χώρο αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό. Τέτοιου είδους διαπαιδαγώγηση μπορεί να γίνει στα εκκλησιαστικά σχολεία. Τα παραπάνω δεν πρέπει να συγχέονται καθώς δεν ζούμε πλέον σε ένα θεοκεντρικό κοσμοείδωλο αλλά σε ένα κοσμικό με άλλες προϋποθέσεις και στόχους.

Οι ραγδαίες εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης επέφεραν ριζικές αλλαγές στα εκπαιδευτικά συστήματα. Μέσα στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού που χαρακτηρίζει τη μετανεωτερική εποχή, διαπιστώνουμε τις μεταρρυθμίσεις της εκπαίδευσης. Παρατηρείται λοιπόν ένας συνεχής μετασχηματισμός και μια σειρά από επανακκινήσεις όπου στοιχεία του θρησκευτικού βίου χάνονται και στη θέση τους ξεπροβάλλουν καινούργια. Στο σημερινό κόσμο βλέπουμε ότι δεν απουσιάζει η θρησκεία, αν και σε ορισμένες κοινωνίες έχει εγκαταλειφθεί, αλλά γεννιούνται νέες θρησκευτικές και πνευματικές επιλογές τις οποίες ενστερνίζονται άτομα για να νοηματοδοτήσουν τη ζωή τους και τις ανησυχίες τους.²²⁸

Στο σύγχρονο κόσμο κυριαρχούν αξίες που στηρίζονται στην παγκοσμιοποίηση και είναι οργανωμένες γύρω από τη γνώση σε οικουμενικό επίπεδο που λαμβάνει σάρκα και οστά όταν γίνεται με οικονομικό αντίκρισμα. Προωθείται έτσι, ένα σχολείο που επικροτεί την ανάγκη σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, την επαγγελματική αποκατάσταση των νέων και την επιδίωξη οικονομικών απολαβών.²²⁹

Η εκπαίδευση καλείται να εκμεταλλευτεί τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης και να βρίσκεται σε επαγρύπνηση για την αναζήτηση καινοτόμων ιδεών ώστε να

²²⁸ M., C., Taylor, *Μια κοσμική εποχή*, Αθήνα: εκδόσεις: Ίνδικτος, 2015, σ.15-20.

²²⁹ E., Διερωνίτου, K., Ιωαννίδου, «Ο Ρόλος της εκπαίδευσης στη σχέση Δημοκρατίας και Παγκοσμιοποίησης» όπ.π., 27-38.

διαχειρίζεται κριτικά τις αλλαγές παγκόσμιας εμβέλειας. Σε χώρες όπως στην Αγγλία και την Ελλάδα επιχειρείται στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής η προαγωγή της βιομηχανικής μάθησης και της ομαδοσυνεργατικότητας για τη δημιουργία μιας σχολικής κοινότητας με χαρακτηριστικά δημοκρατικής κοινωνίας. Το σχολείο επηρεάζεται από τη μετεξέλιξη της βιομηχανικής κοινωνίας σε κοινωνία γνώσης,²³⁰ από την παγκοσμιοποίηση και από την ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης.²³¹

Οι στόχοι απευθύνονται σε μια εκπαίδευση που θα αφογκράζεται τις απαιτήσεις της βιομηχανίας, της αγοράς εργασίας, της τεχνολογικής ανάπτυξης και θα προσαρμόζεται σ' αυτές.²³²

Οι σύγχρονες προκλήσεις της παιδαγωγικής οι οποίες προκύπτουν από τη μετανεωτερικότητα είναι μεταξύ άλλων οι φυλετικές διακρίσεις και ο θρησκευτικός πλουραλισμός. Η μετανεωτερικότητα αποτελεί ένα ρεύμα ιδεών που εκφράζει μία διαφορετική προσέγγιση του κόσμου. Χαρακτηρίζεται από τη μεταπήδηση από τη κοινωνία της βιομηχανίας στην κοινωνία της γνώσης και από την εθνικιστική στην πλουραλιστική κοινωνία. Ο νέος ρόλος της εκπαίδευσης καλείται να καταδικάζει τις φυλετικές ανισότητες, τη βία και να υποστηρίζεται σθεναρά η ύπαρξη αμοιβαίου σεβασμού όλων των θρησκευτικών και εθνικών ταυτοτήτων. Το σχολείο έχει βασικό καθήκον να προάγει την πολιτισμική ποικιλομορφία προκειμένου να περιορίζεται ο ρατσισμός. Η εκπαίδευση καλείται να προσαρμοστεί στην αποδοχή των πολιτισμικά διαφορετικών ομάδων ώστε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Η ανάδυση του θρησκευτικού φανατισμού και του ρατσισμού υποσκάπτουν την παγκόσμια ειρήνη. Ύπαρξη φυλετικών διακρίσεων και απουσία της ισότητας ευκαιριών διαπιστώνεται συχνά στην εκπαιδευτική διαδικασία.²³³

²³⁰ Στον χώρο των επιστημών αγωγής επικράτησε ο όρος κοινωνία της γνώσης που δείχνει ότι η κοινωνική ανάπτυξη βασίζεται στη γνώση.

²³¹ Ε., Διερωνίτου, Κ., Ιωαννίδου, «Ο Ρόλος της εκπαίδευσης στη σχέση Δημοκρατίας και Παγκοσμιοποίησης» ό.π. σσ.27-36.

²³² Α, Θ., Ζάχου, Η Παιδαγωγική Απέναντι στις Προκλήσεις της Σύγχρονης Εκπαίδευσης. Στα «Πρακτικά του 5^{ου} Συνεδρίου: Νέος Παιδαγωγός» Β τόμος, επιμέλεια τόμου: Φ. Γιούσας, 2018, σ.3487.

²³³ Ο., Ευαγγέλου, Ν., Κάντζου, *Πολυπολιτισμικότητα και Εκπαιδευτικός Ρατσισμός*. Αθήνα: Δίπτυχο, 2005, σσ.220-241.

Το σχολείο φαίνεται να αναπαράγει τις φυλετικές αδικίες με αποτέλεσμα οι μη γηγενείς μαθητές να αποκλείονται από την εκπαιδευτική πράξη. Παρατηρείται περιθωριοποίηση και στιγματισμός των μειονοτήτων ενώ πολύ συχνά υποδαυλίζονται προκαταλήψεις μέσα στο σχολείο όταν απουσιάζει ο αγώνας για τη μετάδοση ανθρωπίνων αξιών που διέπουν όλους τους πολιτισμούς. Η συμπεριφορά του εκπαιδευτικού προς το μαθητικό δυναμικό επηρεάζεται από το θρήσκευμα και την κοινωνική τους καταγωγή. Οι εκπαιδευτικοί έτσι, καλούνται να δημιουργήσουν ένα κλίμα αλληλεπίδρασης σε πλαίσιο πολυπολιτισμικότητας ενώ το σχολείο καλείται σήμερα να μετέχει στη μεταλαμπάδευση των αξιών του σεβασμού και της αλληλεγγύης.²³⁴

Στις μέρες μας οι αλλαγές της κοινωνίας όπως είναι η εξάρτηση των ανθρώπων από τα υλικά στοιχεία και τον καταναλωτισμό έχουν τραυματίσει την ηθική των ανθρώπων με συνέπεια την ύπαρξη ανασφάλειας στη ζωή τους. Το έργο της χριστιανικής αγωγής αλλά και κάθε μορφής αγωγής υποχρεώνει να μην υπάρχουν κάποιες γενικές αρχές παιδαγωγικής αλλά να υπάρχει ανταπόκριση στις ανάγκες κάθε παιδιού.²³⁵

Το σύγχρονο σχολείο προσπαθεί να δώσει έμφαση στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή με σκοπό την ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο, τα κριτήρια της κοινωνίας αλλάζουν συνεχώς με βάση τις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κάθε συγκείμενου. Τα εκπαιδευτικά συστήματα καλούνται να υπηρετήσουν πάγια ιδανικά που κυριαρχούν.²³⁶

Στη σύγχρονη εποχή της τεχνολογικής επανάστασης και του ορθολογισμού οι αξίες της κοινωνίας αντιπροσωπεύουν επίγεια ιδανικά. Σήμερα, ο σχεδιασμός των νέων προγραμμάτων στην παιδεία βασίζεται στην ισότητα, την ελευθερία και στον σεβασμό της ετερότητας που συμφωνούν πλήρως με τη χριστιανική αγωγή. Η ισότητα όλων των παιδιών ανεξαρτήτως θρησκείας, πολιτισμικής ταυτότητας και φυλής και ο σεβασμός της αξιοπρέπειάς του πρέπει να εφαρμόζεται αρχικά από τον

²³⁴ Όπ.π. σσ. 245-250.

²³⁵ Χ., Γ., Σωτηροπούλου, *Η Αγωγή των νέων κατά τους Τρεις Ιεράρχες*, Περιοδικό Κοινωνία, έτος ΜΗ΄ Ιανουάριος – Μάρτιος 2005, Τεύχος 1, σ. 34-36.

²³⁶ Όπ.π. σ.33-36.

εκπαιδευτικό της τάξης και έπειτα από τους μαθητές αφού στην πολυπολιτισμική τάξη έχει μεγάλη σημασία η αντιμετώπιση του διαφορετικού ως ίσου.²³⁷

Τις τελευταίες δεκαετίες η σύγχρονη παιδεία αδυνατεί να ανταποκριθεί στα σύγχρονα εκπαιδευτικά δρώμενα. Αναφορικά με την παιδεία διαπιστώνεται η συρρίκνωση των εννοιών με τη μορφή στυγνών γνώσεων σε ένα κενό νοητικό πεδίο. Δίνεται προτεραιότητα στον επαγγελματικό τομέα και την προσαρμογή στις οικονομικές απαιτήσεις του νέου κόσμου εντός της παγκοσμιοποίησης. Ένα ερώτημα που τίθεται είναι το ακόλουθο: Μπορεί η παιδεία σήμερα να ανταποκριθεί στις σύγχρονες προκλήσεις με τρόπο ώστε να μην προσβάλλει την αυτονομία του λόγου και να μην ενθαρρύνει την αδράνεια της εκπαίδευσης;²³⁸

Το σχολείο βρίσκεται στις μέρες μας αντιμέτωπο με τις προκλήσεις μιας νέας εποχής που δυσκολεύεται να διασφαλίσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για αυτοανάπτυξη. Χαρακτηρίζεται από την αποστήθιση, τη βαθμοθηρία και την απουσία ηθικής διάπλασης.²³⁹

Ο Μέγας Βασίλειος δίνει ιδιαίτερη σημασία στην παιδαγωγική των νέων με κέντρο τη θεολογία. Το σφάλμα των δασκάλων σήμερα είναι πως αντιμετωπίζουν τα παιδιά ως άτομα και όχι ως εικόνες Θεού. Στη σύγχρονη παιδαγωγική έχει επικρατήσει το μαθητοκεντρικό μοντέλο ενώ ο Μέγας Βασίλειος προτείνει το χριστοκεντρικό για να τελεσφορήσει η αγωγή των παιδιών.²⁴⁰

Στη μαθητοκεντρική προσέγγιση ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού υλικού και η επιλογή της κατάλληλης διδακτικής μεθόδου υλοποιείται με επίκεντρο τα ενδιαφέροντα και τα βιώματα του μαθητή. Έτσι, διασφαλίζεται η ενεργός εμπλοκή

²³⁷ Β., Πανταζή, «Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. «Αξιοποίηση» Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στην εκπαιδευτική πρακτική», *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 14, 2008, 107-122.

²³⁸ Β., Καραβάκου, «Οι προκλήσεις της παιδείας και η φιλοσοφία της: Η σημασία της Κριτικής σκέψης για την εκπαίδευση», Θεσσαλονίκη, 1-9.

²³⁹ Όπ.π. σσ.8-10.

²⁴⁰ Ν., Σ., Κολλιά, «Ο παιδαγωγικός λόγος του Μεγάλου Βασιλείου. Η αξιοποίησή του στη σύγχρονη αγωγή», *Θεολογία 4*, 2016, σσ.15-22.

του στη μαθησιακή διαδικασία με αποτέλεσμα να διευκολύνεται η αναπτυξιακή του πορεία.²⁴¹

Η μεγαλύτερη πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει το σημερινό σχολείο είναι η αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο οργανώνεται η γνώση ώστε με βάση την ευελιξία και την κατάλληλη στόχευση να εξασφαλιστούν οι προϋποθέσεις για να αντιμετωπίσουν οι νέοι την ταχύτητα των αλλαγών και την πολυπλοκότητα τους.²⁴²

Τα σημερινά εκπαιδευτικά συστήματα υπηρετούν τη διδασκαλία με κοσμικά και όχι θεοκεντρικά κριτήρια. Αποτελούν μοχλούς της κοινωνίας δίχως τον θεολογικό προσανατολισμό αλλά τον επηρεασμό από κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια. Η εκπαίδευση λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί ως μοχλός εφαρμογής των μαζικών πολιτικών αποφάσεων. Η ίδια στοχεύει στη δημιουργία αξιών χωρίς τη χριστιανική αλήθεια και στην απόκτηση γνώσεων που θα κάνουν τους μαθητές να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της πολιτείας και όχι γνώσεων που θα εξασφαλίσουν τη σοφία της ψυχής.²⁴³

Υπάρχουν εκπαιδευτικά συστήματα που αναγκάζουν τον μαθητή να γνωρίσει ζητήματα που επιθυμούν οι δημιουργοί των σχολικών προγραμμάτων οι οποίοι περιφρονούν ότι ο άνθρωπος είναι κατ' εικόνα Θεού με προορισμό την καθ' ομοίωση του. Καλείται λοιπόν να υπάρξει μια αναπροσαρμογή της παιδείας προς τα χριστιανικά ιδεώδη που θα συνδεθούν μέσω του ομφάλιου λώρου με την παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου.²⁴⁴

Οι προσπάθειες των αναπτυσσόμενων χωρών να παρέχουν δημόσια εκπαίδευση συνάντησε το εμπόδιο της χρηματοδότησης των προσφερόμενων υπηρεσιών. Έτσι, προέκυψε η ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης που εξαπλώθηκε στις ανεπτυγμένες χώρες προκειμένου να μειωθεί το κόστος της εκπαίδευσης για τα κράτη. Η δωρεάν εκπαίδευση ωστόσο ως κοινωνικό δικαίωμα μοιάζει σήμερα με αστικό μύθο αφού δεν

²⁴¹ Β., Παπαβασιλείου, *Η Περιβαλλοντική εκπαίδευση στις επιστήμες της αγωγής*. Αθήνα: Πεδίο, σ.25-34.

²⁴² Δ., Βλάχου, *Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και οι σύγχρονες απαιτήσεις από την εκπαίδευση*, Αθήνα: εκδόσεις Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2008, σ.22.

²⁴³ Ν., Ι., Ζέρβη, *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, Διδακτορική Διατριβή, Σύδνεϋ, 2001, σσ. 226-229.

²⁴⁴ Όπ.π. σσ.225-229.

είναι δωρεάν σε αρκετές χώρες του κόσμου ενώ παράλληλα υποβόσκουν πίσω από τον δωρεάν χαρακτήρα της σημαντικές επιβαρύνσεις για τις οικογένειες των μαθητών.²⁴⁵

Δυστυχώς στη σημερινή κοινωνία εμφανίζεται μια προσπάθεια αντιστροφής των αξιών. Κάποιες αρνητικές συμπεριφορές εξιδανικεύονται. Για παράδειγμα, η ταπείνωση αξιολογείται ως αδυναμία. Κρίνεται επομένως αναγκαίος ο επανακαθορισμός των προτύπων στην εκπαίδευση. Για να αλλάξει αυτή η εικόνα του σύγχρονου σχολείου πρέπει να αλλάξει και ο τρόπος θέασης των μαθητών. Είναι αναγκαίο λοιπόν, να προσεγγιστούν ως ξεχωριστές προσωπικότητες που πρέπει να καλλιεργηθούν ώστε να δημιουργήσουν και να βοηθήσουν το κοινωνικό γίγνεσθαι.

Στο πέρασμα του 19^{ου} αιώνα προς τον 20^ο αιώνα ενσαρκώθηκε το εκπαιδευτικό κίνημα της Μεταρρυθμιστικής Παιδαγωγικής που εξαπλώθηκε σε όλον τον κόσμο διαμορφώνοντας το «νέο σχολείο» συμβάλλοντας στην πρόοδο της παιδαγωγικής. Κατά τον ίδιο τρόπο και η εποχή μας έχει ανάγκη από τη στροφή στην εκπαίδευση που θα την καταστήσει στήριγμα των παιδιών. Βασική προϋπόθεση γι' αυτό συνιστά η εξοικείωση των εκπαιδευτικών με σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις που προωθούν μηνύματα για την ισότητα, την ειρήνη και τις μειονοτικές ομάδες στο πλαίσιο μιας διαπολιτισμικής προοπτικής.²⁴⁶

Πρέπει να εξασφαλιστεί ότι η μάθηση και η γνώση δεν είναι ιδιωτική υπόθεση ενώ πρέπει να αποδεχτούμε την ύπαρξη διαφορετικών προοπτικών παιδαγωγικής. Επιβάλλεται λοιπόν να εντάξουμε στη φιλοσοφία της παιδείας τις μορφές αυτοκατανόησης αναγνωρίζοντας τον εαυτό μας ως κοινωνικοπολιτικά όντα με δικαιώματα έκφρασης και επιλογής.²⁴⁷

Δίχως να λησμονούμε το χρονικό διάστημα που χωρίζει την εποχή του Μ. Βασιλείου με τη σημερινή εποχή φαίνεται ξεκάθαρα η σημαντική διαφορά που επικρατούσε σχετικά με την αντιμετώπιση του παιδιού από την κοινωνία. Ωστόσο, οι παιδαγωγικές

²⁴⁵ Γ., Καμαριανού, Α., Κυρίδη, Ν., Φωτοπούλου, Δ., Χαλκιάτη, «Το δημόσιο σχολείο στην Ελλάδα. Όψεις και τάσεις μιας αναδυόμενης ιδιωτικοποίησης», σ.20-21.

²⁴⁶ Α., Σωτηριάδου, «Οι σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών», Δράμα, 2018, 1-8.

²⁴⁷ Όπ.π. σσ.9-10.

αρχές του, δύναται να αποτελέσουν τη βάση όπου θα οικοδομηθεί η αγωγή των νέων.

248

6.2. Παιδαγωγική επιστήμη και Ορθοδοξία

Πριν αναλύσουμε τη σχέση της παιδαγωγικής επιστήμης με την Ορθοδοξία κρίνεται σημαντικό να καταστεί σαφές το γεγονός πως η χριστιανική παιδαγωγική διακρίνεται από την κατήχηση. Έτσι, η θρησκευτική εκπαίδευση στο δημόσιο σχολείο του ορθόδοξου αλλά μη ομολογιακού μαθήματος διαφοροποιείται από την κατήχηση που λαμβάνει χώρα στην Εκκλησία.

Σύμφωνα με τον Jaeger²⁴⁹ (1961) η Ελλάδα συνιστά την παιδεία της ανθρωπότητας. Η Παιδαγωγική επιστήμη όταν καρπωθεί τον ορθόδοξο πατερικό πλούτο αποκτά μεγάλη δύναμη. Η Παιδαγωγική μέσα στο ορθόδοξο πλαίσιο της διατηρεί την αυτοτέλειά της. Ο ορθόδοξος παιδαγωγός δε θεολογεί αλλά, παιδαγωγεί θεολογικά. Ο Meylan υποστήριξε ότι μόνο το σχολείο δύναται να δημιουργήσει αυθεντικές προσωπικότητες αφού γνωρίζει ακριβώς ποιον άνθρωπο στοχεύει να μορφώσει. Ο παιδαγωγός που λειτουργεί με υπευθυνότητα γνωρίζει πως δεν πρέπει να αναλώνεται σε πειραματισμούς σχετικά με τον πνευματικό προσανατολισμό του παιδιού.²⁵⁰

Η Ορθόδοξη Χριστιανική Παιδαγωγική χαρακτηρίζεται από την καλλιέργεια του παιδιού σε βάθος και του δίνει ως πνευματική τροφή στοιχεία όχι θανάτου αλλά ζωής και σωτηρίας. Δεν αρκείται μόνο στις στείρες γνώσεις. Σύμφωνα με τον Zenkovsky, η εμπάθυνση και η διαφώτιση του πνευματικού βίου συνιστούν το βασικό πρόβλημα της αγωγής.²⁵¹ Ο ορθόδοξος παιδαγωγός μεταλαμπαδεύει στα παιδιά αξίες που θα τα οδηγήσει στην κατάκτηση μιας ζωής που είναι η αρχή της αιωνιότητας. Όσο ο

²⁴⁸ Χ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, όπ.π. σ.89.

²⁴⁹ W., Jaeger *Παιδεία* (μετάφραση: Βέρροϊου Γ.Π), Αθήνα: εκδόσεις Παιδεία, Τόμος Α', 1959.

²⁵⁰ Α., Β., Κοσμόπουλου, Ορθόδοξη Παιδαγωγική, Πεμπτούσια
<https://www.pemptousia.gr/2021/09/orthodoxi-pedagogiki/> (28/01/22).

²⁵¹ Β., Zenkovsky *Προσπάθεια Ορθόδοξου θεωρήσεως της αγωγής*, (Εισαγωγή – μετάφραση Αλεξ. Κοσμόπουλου), Αθήνα 1972, σ.23-31.

άνθρωπος έπαυε να πιστεύει στον Θεό, τόσο δεν θεωρούσε και τον εαυτό του ως πρόσωπο και έφτασε στο σημείο να τον θεωρεί απλό αριθμό. Όσο τέλειες κι αν είναι οι επιστημονικές περιγραφές του ανθρώπου περιορίζονται στην ανθρώπινη φύση του. Δεν μπορούν να φτάσουν στην ανεπανάληπτη πραγματικότητα που ονομάζεται ανθρώπινο πρόσωπο. Ο παιδαγωγός πέρα από την παιδαγωγική του κατάρτιση διακρίνεται και από την πνευματική τάση για την ανανέωσή του.²⁵²

Η αγνότητα του δασκάλου δρα ευεργετικά στο παιδί ενώ η ηθική του διάβρωση εμποδίζει το παιδαγωγικό έργο. Η πορεία του δασκάλου μοιάζει με αυτήν του χριστιανού και πρέπει να έχει ως βάση της τον Θεό. Τα παιδιά αισθάνονται την πορεία του παιδαγωγού τους, ανακαλύπτοντας την αξία της ατομικής προσπάθειας του. Ο Μ. Βασίλειος αναφέρει ότι ο σκοπός της άσκησης στην Παιδαγωγική είναι η προσωπική προσπάθεια του παιδιού για μόρφωσή του. Το παιδαγωγικό πλαίσιο της Χριστιανικής Παιδαγωγικής είναι η Εκκλησία. Εκεί, βλέπει όλους τους άλλους σαν αδελφούς του και αντιλαμβάνεται ότι η ανθρωπότητα είναι ζωή εν Χριστώ. Η μυστηριακή ζωή του παιδιού το πείθει πως η ζωή έχει μια διαφορετική όψη. Η στάση του γίνεται ευχαριστιακή. Ο Zenkovsky θεωρεί ότι η ορθόδοξη πίστη μπορεί να επηρεάσει τη σύγχρονη Παιδαγωγική που η τελευταία αποτελεί σήμερα πρόβλημα. Αν οι παιδαγωγοί έχουν ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση τότε υπάρχει ελπίδα για ευεργετική παιδαγωγική επίδραση του ορθόδοξου πλούτου.²⁵³

Ενώ η Παιδαγωγική αποτελεί ανθρώπινο φαινόμενο, η Κατήχηση νοείται ως ειδικό φαινόμενο ενέργειας που εφαρμόζεται στη χριστιανική ομάδα χάρη στα νέα μέλη. Καθίσταται σαφές έτσι, πως η Κατηχητική ζήτησε βοήθεια από την Παιδαγωγική Επιστήμη ερχόμενη σε συζητήσεις αλλά και σε αντιπαραθέσεις αναφορικά με τις θεωρίες μάθησης αλλά και το περιεχόμενο μάθησης. Η Παιδαγωγική διερευνά τα προβλήματα της αγωγής που έχει ανθρωπολογικό υπόβαθρο και είναι κοινωνικά προσανατολισμένη. Με βάση τα κοινωνικά δεδομένα αναζητά την αναπροσαρμογή των σκοπών και των μεθόδων της αγωγής στις κοινωνικές ανάγκες. Με γνώμονα τα παραπάνω προκύπτει η αλληλοπεριχώρηση της Παιδαγωγικής Επιστήμης στον ελληνοορθόδοξο χώρο με την Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική. Ο Τρεμπέλας ισχυρίζεται πως η Κατηχητική πρέπει σαφώς να διακρίνεται από τη Θύραθεν Παιδαγωγική. Στο σημείο αυτό φωλιάζει ο κίνδυνος να ταυτιστεί η

²⁵² Όπ.π.

²⁵³ Όπ.π.

Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική με την Παιδαγωγική σαν επιστήμη ως μια ειδικότητα που ασχολείται με την επεξεργασία τέτοιων ανθρωπιστικών γνώσεων. Αυτό, βέβαια οφείλει να διεξάγεται στο πλαίσιο ενός ανοιχτού διαλόγου χωρίς προσπάθεια κηδεμονίας από καμία ανθρωπιστική επιστήμη.²⁵⁴

Η Πατερική Παράδοση υποστηρίζει πως η επιστήμη αποτελεί δωρεά του Θεού και αποσκοπεί στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών.²⁵⁵ Ας μη λησμονούμε εξάλλου πως τόσο η Γραφή όσο και οι Πατέρες της Εκκλησίας όχι μόνον επαινούν το έργο των γιατρών ως θεόθεν αλλά και οι ίδιοι είχαν σπουδάσει και την ιατρική της εποχής, ενώ ήταν ιατροί των ψυχών. Συγκεκριμένα, ο Βασίλειος Επίσκοπος Καισαρείας έκανε πράξη τις γνώσεις του στην ιατρική επιστήμη εφαρμόζοντάς τες σε ασθενείς που νοσούσαν από μεταδοτικές ασθένειες.²⁵⁶

Συμπεραίνει λοιπόν κανείς με βάση τα παραπάνω πως οι σύγχρονες παιδαγωγικές μέθοδοι μπορούν να βελτιωθούν μέσα από τη χριστιανική παράδοση. Η παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου δύναται να βοηθήσει την παιδεία να μην είναι κυνήγι απλών στείρων γνώσεων αλλά συνολική καλλιέργεια του ανθρώπου και τελικά αγωγή χαρακτήρα, ήθους και προσωπικότητας.

²⁵⁴ I., B., Κογκούλη, *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Κυριακίδη, 2016, σσ.89-91.

²⁵⁵ A., B., Νικολαΐδη, *Παιδεία Και Εκπαίδευση Κατά Τους Τρεις Ιεράρχες*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, σσ.18-20.

²⁵⁶ E., Αρτέμης, «Οι Πατέρες της Εκκλησίας και η ανάπτυξη της ιατρικής μέσα από τα εγχειρίδιά τους», *Πάπυροι*, Τόμος 6, 2017, σ.24

6.3. Το μάθημα των Θρησκευτικών στις βαθμίδες της σύγχρονης εκπαίδευσης

Χωρίς αμφιβολία, η θρησκευτική εκπαίδευση έχει θεμελιώδες νόημα για τη ζωή του παιδιού και του ενήλικα. Ο όρος θρησκευτική αγωγή μας παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο υποδεικνύουμε στο παιδί πώς να καλύψει το θρησκευτικό του συναίσθημα.²⁵⁷ Η θρησκευτική εκπαίδευση δίνει θρησκευτικό νόημα στην εμπειρία των παιδιών και δεν καθίσταται κοινωνιολογία.²⁵⁸

Οι στόχοι της θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι η συνεισφορά της στην πληρέστερη κατανόηση του θρησκευτικού πλουραλισμού σε διεθνή κλίμακα αλλά και η ενδυνάμωση της ώστε να καταστεί ορατή η θρησκεία στη δημόσια σφαίρα. Η θρησκευτική εκπαίδευση παρέχει στους μαθητές πληροφορίες για τις διάφορες θρησκείες που υπάρχουν χωρίς να τους αναγκάζει να τις ασπαστούν. Η θρησκευτική εκπαίδευση αποτελεί μέρος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αφού διασφαλίζει την κατανόηση του θρησκευτικά διαφορετικού μέσα από τους κόλπους του διαπολιτισμικού διαλόγου.²⁵⁹ Η ίδια στοχεύει στη θρησκευτική νοηματοδότηση της πραγματικότητας μέσω της διερεύνησης. Συνεισφέρει ουσιαστικά στον εγγραμμιασμό των μαθητών/τριών και στη συνολική τους ανάπτυξη. Τα Θρησκευτικά στις βαθμίδες εκπαίδευσης συνιστούν ένα μάθημα γλώσσας και ιστορίας. Η εκπαίδευση έχει ως πρωταρχικό της ρόλο να συντελεί στην ολόπλευρη ανάπτυξη του προσώπου και μέσα από τη θρησκευτική εκπαίδευση κάθε μαθητής να

²⁵⁷ Μ., Κουκουνάρα-Λιαγκή, *Αλλαγές στη διδακτική μεθοδολογία της θρησκευτικής εκπαίδευσης: Παρατηρώντας την εφαρμογή των Προγραμμάτων Σπουδών των Θρησκευτικών (2017) στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Μια μελέτη περίπτωσης*, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2020.

²⁵⁸ Μ., Κουκουνάρα-Λιαγκή, *Τι Θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα; Μια πολυδιάστατη έρευνα σε ελληνικό περιβάλλον*, Αθήνα: Gutenberg, 2019.

²⁵⁹ A., Gottfried, & L., Rainer, «Reasons for Religious Education in Public Schools». In M. Rothgangel, T. Schlag & F. Schweitzer (eds.), *Basics of religious education* (pp. 131–144). Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, σ.15-18.

διαμορφώσει απρόσκοπτα και ελεύθερα το θρησκευτικό του είναι. Η θρησκευτική εκπαίδευση στο σχολείο είναι ένα ζήτημα που αφορά την πολιτεία και την Εκκλησία σε κάποιες χώρες της Ευρώπης όπως συμβαίνει και στην Ελλάδα. Βασικοί στόχοι του μαθήματος των Θρησκευτικών είναι η καλλιέργεια του θρησκευτικού βιώματος και η γνωριμία με άλλες θρησκείες και πολιτισμούς.²⁶⁰

Από την άλλη πλευρά, οι στόχοι της ορθόδοξης εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη της ορθόδοξης θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών αφού η Ορθοδοξία παρουσιάζεται στο μάθημα αυτό ως ένα κλειστό σύνολο αξιών που δεν αφήνει περιθώρια στους μαθητές να επιλέξουν τη γενικότερη στάση τους προς το θείο. Η πορεία εξέλιξης των Αναλυτικών Προγραμμάτων στην Ευρώπη ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1960 με τις πρώτες αμφισβητήσεις του Μαθήματος των Θρησκευτικών ως ομολογιακό. Τη δεκαετία του 1970 παρουσιάζεται μια νέα μορφή θρησκευτικής εκπαίδευσης που στηρίζεται στη φαινομενολογική προσέγγιση του μαθήματος. Στην Ελλάδα, τα παλαιότερα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών στόχευαν στο να γνωρίσουν οι μαθητές την Ορθοδοξία μέσω της Αγίας Γραφής και της εκκλησιαστικής παράδοσης. Ακόμη, στόχευαν στο να αντιληφθούν οι μαθητές τη σύγχρονη δομή της κοινωνίας αλλά και συνάμα να κατανοήσουν την ανάγκη της διαθρησκειακής επικοινωνίας. Το νέο ΠΣ (ΦΕΚ 2929, 2016), ορίζει τα Μάθημα των Θρησκευτικών ως μάθημα που εναντιώνεται στην προκατάληψη ενάντια στη θρησκευτική ετερότητα και βασίζεται στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι τόσο στις αξίες της Ορθοδοξίας. Ξεφεύγει έτσι από τη θρησκευτική παράδοση και επιδιώκει να πετύχει την ειρήνη χρησιμοποιώντας πολιτισμικά στοιχεία θρησκειών και όχι πνευματικές αξίες τους.²⁶¹

Τα Νέα Προγράμματα Σπουδών του 2021 για το Μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο επικεντρώνονται στη διαμόρφωση ελεύθερων πολιτών με κριτική σκέψη και λειτουργούν με βάση τις οικουμενικές αξίες. Στοχεύουν στη μελέτη της

²⁶⁰ Μ., Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ», *Ζητήματα της Διδακτικής των Θρησκευτικών-Πρακτική του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων*, Τόμος, Θεσσαλονίκη, 2017, σσ.10-11.

²⁶¹ Δ., Ισπυρίδη, «Τα νέα προγράμματα σπουδών του μαθήματος των θρησκευτικών στο Γυμνάσιο. Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση». *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών* Τομ. 1 – Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, 69-76.

θρησκείας με βάση τον διεπιστημονικό προσανατολισμό της γνώσης και στη γνωριμία με θρησκευτικές κοσμοθεωρίες αποβλέποντας στην καλλιέργεια του διαλόγου και του σεβασμού στη διαφορετικότητα.²⁶²

Η θρησκευτική εκπαίδευση που παρέχεται στο ελληνικό σχολείο μέσω του μαθήματος των Θρησκευτικών έχει αλλάξει. Έχουν γίνει μεγάλες μεταβολές των Προγραμμάτων Σπουδών όπως αυτών του 2016 και 2021. Το μάθημα των Θρησκευτικών υφίσταται την επίδραση της θρησκευτικής παράδοσης ενός τόπου, του θρησκευτικού πλουραλισμού της κοινωνίας και των πορισμάτων των επιστημονικών θεματικών. Το μάθημα των Θρησκευτικών οδηγεί όχι μόνο στη γνώση αλλά και σε ένα ξεχωριστό βίωμα ζωής. Ο μαθητής έτσι, μέσω της διδασκαλίας γνωρίζει το απόλυτο, το υπερβατικό και τον τρόπο ζωής του Χριστού. Δεν έχει ουσία για το παιδί να δίνονται στερεότυπα και θεολογικές γνώσεις δίχως να έχουν τη διάστασή τους στις σημερινές ανάγκες τους.²⁶³

Η θρησκευτική εκπαίδευση σκοπεύει λοιπόν να επιτύχει το θρησκευτικό γραμματισμό των νέων με βάση τη θρησκεία τους προκειμένου οι ίδιοι να αποκομίσουν τις απαραίτητες γνώσεις και να διαμορφώσουν τη θρησκευτική τους ταυτότητα στηριζόμενοι στον διάλογο και τον σεβασμό του άλλου. Παράλληλα, επιδιώκει οι μαθητές να αφομοιώσουν και να δημιουργήσουν ένα δικό τους σύστημα πεποιθήσεων και αξιών.²⁶⁴

Η αλλαγή της παιδαγωγικής και της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών που επιφέρουν τα νέα Προγράμματα Σπουδών 2021²⁶⁵ είναι ριζική. Πρόκειται για μια «μετασχηματιστική θρησκευτική εκπαίδευση». Το μάθημα των Θρησκευτικών τα τελευταία έτη έχει υποβιβαστεί τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια

²⁶² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (ημερομηνία ανάκτησης 11/11/21).

²⁶³ Δ., Ισπυρίδη, *Οι ορθόδοξοι χριστιανικοί παιδαγωγικοί προσανατολισμοί και οι περί του μαθήματος των Θρησκευτικών σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στην Α/θμια εκπαίδευση*, Διδακτορική διατριβή, Φλώρινα, 2007, σ.174.

²⁶⁴ Μ., Κουκουνάρα- Λιάγκη, Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο. Μία άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος. *Νέα Παιδεία*, τόμος 146, 2013, 123-135.

²⁶⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (ημερομηνία ανάκτησης 11/11/21).

εκπαίδευση κάτι που οφείλεται στο περιεχόμενο και τη μεθοδολογία της διδασκαλίας του. Αυτό έχει ως συνέπεια τη μη ανταπόκριση του στα σύγχρονα εκπαιδευτικά δεδομένα.²⁶⁶

Το μάθημα των Θρησκευτικών εντάσσεται στην υποχρεωτική εκπαίδευση που παρέχεται από την Πολιτεία και υπηρετεί τους σκοπούς της παιδείας. Όπως και τα άλλα μαθήματα έχει στόχο να διαμορφώσει πολίτες με κριτική σκέψη και να συμβάλλει στη γνωριμία τους με τον ορθόδοξο χριστιανισμό αλλά και τα ανά τον κόσμο θρησκευόμενα και θρησκευτικές κοσμοθεωρίες. Το μάθημα των Θρησκευτικών έτσι ανταποκρίνεται σε μια ελεύθερη πλουραλιστική κοινωνία.²⁶⁷

Το θρησκευτικό μάθημα που παρέχεται στο ελληνικό σχολείο έχει περάσει σε μια νέα φάση και έχει διαμορφωθεί έτσι τα τελευταία χρόνια ένα νέο πλαίσιο για τον σκοπό και το περιεχόμενο του.²⁶⁸ Σχετίζεται με τη φιλοσοφία της εκπαίδευσης κάθε χώρας και τις σχέσεις πολιτείας και θρησκείας που επηρεάζουν ανάλογα τη θρησκευτική εκπαίδευση. Στις πλουραλιστικές κοινωνίες μας, η μόρφωση για τη θρησκεία του νέου ανθρώπου είναι αναγκαία. Στο ελληνικό σχολείο το μάθημα των Θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό αν και υπάρχει δυνατότητα απαλλαγής για όποιον μαθητή δεν επιθυμεί την παρακολούθησή του. Το ίδιο επηρεάζεται από τη θρησκευτική παράδοση του τόπου και τον πλουραλισμό των θρησκειών που συναντάμε στην κοινωνία.²⁶⁹

Σήμερα το υφιστάμενο μάθημα των Θρησκευτικών είναι ένα μάθημα ανοικτό, πλουραλιστικό και αποδέχεται τις άλλες θρησκείες με παιδαγωγικό χαρακτήρα. Δίνοντας έμφαση στην ιστορία και τον πολιτισμό είναι ανοικτό σε ζητήματα που θέτει ο σύγχρονος κόσμος. Θρησκευτική κατήχηση στο δημόσιο σχολείο δεν μπορεί να υπάρξει μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Αυτό θα επιφέρει πληγή σε ένα

²⁶⁶ Α., Κόπτη, «Το νέο πρόγραμμα σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης», *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τ. 1, Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, 2017, 1-7.

²⁶⁷ Στ., Γιαγκάζογλου, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση Φυσιогνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική», *θεολογία της ετερότητας*, 1-5.

²⁶⁸ Μ., Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Αλλαγές στη διδακτική μεθοδολογία της θρησκευτικής εκπαίδευσης», *όπ.π.*, σσ. 1-2.

²⁶⁹ Όπ.π.

διαπολιτισμικό και ανοικτό στην ετερότητα θρησκευτικό μάθημα που απευθύνεται σε όλους.²⁷⁰

Ιδιαίτερες δυσκολίες αντιμετωπίζει το μάθημα των Θρησκευτικών που επιδιώκει να δώσει απαντήσεις στα σύγχρονα προβλήματα των παιδιών μέσα από την ορθόδοξη πίστη. Αυτό συμβαίνει γιατί τα ενδιαφέροντα των παιδιών αλλάζουν με ραγδαίους ρυθμούς καθώς η κοινωνία μεταβάλλεται συνεχώς. Το μάθημα αυτό στο σχολείο βοηθά τον μαθητή να προσεγγίσει το χριστιανικό βίωμα και να δεχτεί τις ευεργετικές επιδράσεις του. Μέσω αυτού του μαθήματος το παιδί λύνει τις απορίες του για το καλό, το κακό, τον άνθρωπο και τον κόσμο. Έτσι, θέτει τα θεμέλια για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και για μια θρησκευτική στάση απέναντι στην ύπαρξή του. Ωστόσο, η σημερινή εποχή απαιτεί από το σχολείο αλλαγές στο μάθημα των Θρησκευτικών που αφορούν τα ενδιαφέροντα των μαθητών.²⁷¹

Σήμερα στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2021²⁷² αναφορικά με το μάθημα των Θρησκευτικών στο δημοτικό, τονίζεται ότι πρέπει να είναι κοντά στα ενδιαφέροντα των παιδιών και να απαντά στα προβλήματα τους μέσα από τους κόλπους της ορθόδοξης παράδοσης.²⁷³ Έτσι, αποσκοπεί στην ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών δυνάμεων των παιδιών ώστε να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν με αγάπη προς τον άνθρωπο. Επίσης, στοχεύει στην ανάδειξη της σημασίας που έχει η θρησκευτική αγωγή για τη διάπλαση μαθητών που θα είναι ικανοί να επικοινωνούν με τον εαυτό τους και τον κόσμο. Ταυτόχρονα, ένας άλλος βασικός στόχος του ΜΘ όπως περιγράφεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2021 είναι η γνωριμία με άλλες θρησκείες και θρησκευτικές κοσμοθεωρίες αποβλέποντας στην καλλιέργεια του σεβασμού απέναντι στην ετερότητα του άλλου και την αρμονική συνύπαρξη μαζί του.

²⁷⁰ Στ., Γιαγκάζογλου, Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο. http://thriskeftika.blogspot.com/2009/05/blog-post_1780.html (28/01/22)

²⁷¹ Δ., Ισπυρίδη, *Οι ορθόδοξοι χριστιανικοί παιδαγωγικοί προσανατολισμοί και οι περί του μαθήματος των Θρησκευτικών σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στην Α/θμια εκπαίδευση*, όπ.π. σσ.71-74.

²⁷² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΠΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (ημερομηνία ανάκτησης 24/03/22).

²⁷³ Δ., Ισπυρίδη, όπ.π, σσ.70-75.

Τέλος, η θρησκευτική αγωγή στην προσχολική εκπαίδευση διαπιστώθηκε ότι συνιστά μέρος όλων των Αναλυτικών Προγραμμάτων από το 1895 έως και σήμερα. Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του νηπιαγωγείου παρατίθενται οι στόχοι που επιδιώκουν οι εκπαιδευτικοί να αναπτύξουν τα παιδιά και ανάλογες δραστηριότητες για την επίτευξή τους. Στόχος του ΔΕΠΠΣ συνιστά η κοινωνικοποίηση του νηπίου που επιφέρει τη σωματική και ψυχική του ανάπτυξη. Επιδιώκεται έτσι να έρθει το παιδί σε επαφή με τις θρησκευτικές παραδόσεις του και να αναπτύξει συναισθήματα αγάπης και αδελφοσύνης για όλα τα πλάσματα της γης.²⁷⁴

Φαίνεται λοιπόν από τα παραπάνω πως το μάθημα των Θρησκευτικών ιδιαίτερα στη βαθμίδα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του δημοτικού έχει αλλάξει ριζικά λόγω της αναθεώρησης των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και παρουσιάζεται ως μάθημα ενταγμένο οργανικά στην ελληνική εκπαίδευση λαμβάνοντας θεμελιώδη παιδαγωγικό και ανθρωπολογικό προσανατολισμό. Εκτιμάται έτσι, ως μάθημα παιδείας και πολιτισμού αλλά και ταυτότητας προσώπου.

6.4. Προτάσεις για την ορθή αξιοποίηση των μηνυμάτων του θρησκευτικού μαθήματος

Μέσα από τις τελευταίες αναθεωρήσεις των Αναλυτικών Προγραμμάτων του 2021 διακρίνουμε μια προσπάθεια αναβάθμισης της θρησκευτικής αγωγής που δεν έχει ωστόσο αποδώσει τους αναμενόμενους καρπούς της. Στην πραγματικότητα όμως το Μάθημα των Θρησκευτικών έχει τη δυνατότητα να φέρει κοντά τους ανθρώπους όλων των θρησκειών, να εμπνεύσει σεβασμό απέναντι στην ετερότητα και να διασφαλίσει την αρμονική συνύπαρξη μεταξύ τους.²⁷⁵

Το έτος 2002 διεξήχθη εμπειρική έρευνα από τον θεολόγο Δήμο Ισχυρίδη με δειγματοληψία μέσω της χρήσης σταθμισμένου τεστ για κάθε τάξη του δημοτικού σχολείου στοχεύοντας στη βελτίωση της διδασκαλίας του μαθήματος των

²⁷⁴ Α., Ιωσηφίδου, όπ.π. σσ. 54-55.

²⁷⁵ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ -ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β'6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (ημερομηνία ανάκτησης 24/03/22).

Θρησκευτικών.²⁷⁶ Αν και έχουν περάσει αρκετά χρόνια από αυτήν την έρευνα αξίζει να αναφερθεί αφού επισημαίνει την ανάγκη αναβάθμισης της διδασκαλίας του ΜΘ. Έτσι, μέσω αυτής διαπιστώθηκε ότι οι λειτουργικές δομές της διδασκαλίας του ΜΘ χρειάζονται ριζικές βελτιώσεις. Για να γίνει αυτό πρέπει να διδάσκονται τα Θρησκευτικά σήμερα στο δημοτικό σχολείο από εκπαιδευτικό που έχει σπουδάσει τη θεολογική επιστήμη.²⁷⁷

Απαιτείται λοιπόν επανεξέταση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των διδακτικών εγχειριδίων και να οριστούν οι πλέον ειδικοί για τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση που είναι οι απόφοιτοι των Θεολογικών σχολών.²⁷⁸

Στη σημερινή πραγματικότητα είναι σημαντικό να συνδέεται η αγωγή του ΜΘ με τις εμπειρίες των μαθητών. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την εφαρμογή της βιωματικής μάθησης. Μ' αυτόν τον τρόπο το παιδί θα αγαπήσει το θρησκευτικό μάθημα, θα το νιώσει πιο κοντά του και θα ενστερνιστεί την αλήθεια του.²⁷⁹

Το σχολείο έχει αλλάξει ριζικά. Η μεταλαμπάδευση των αξιών δε συνιστά εκπαιδευτικό αντικείμενο. Δεν εφαρμόζεται διδασκαλία καθημερινών κοινωνικών δεξιοτήτων και βιωματικών δράσεων. Είναι επιτακτική ανάγκη η αγωγή να καταστεί από μάθημα και κανόνες συμπεριφοράς δημιουργική διαδικασία. Η μόνη παιδεία που αξίζει στον άνθρωπο και η μόνη απαραίτητη για τις ψυχές των παιδιών αγωγή είναι αυτή που αναζητά την αξία της στο πρόσωπο του Χριστού και που προβάλλει την τελειότητά Του.²⁸⁰

Απαιτείται αλλαγή του θεσμικού πλαισίου του μαθήματος των Θρησκευτικών ώστε να λογίζεται ως ένα μάθημα με πλουραλιστικό και γνωσιολογικό υπόβαθρο. Οι μαθητές οφείλουν να το προσεγγίζουν μέσα από μια ιστορική και πολιτισμική σκοπιά προκειμένου να γνωρίζουν πληρέστερα τόσο τη δική τους θρησκεία όσο και τη θρησκεία των άλλων ανθρώπων με τους οποίους συνυπάρχουν σε μια

²⁷⁶ Όπ.π. σ.278.

²⁷⁷ Όπ.π. σσ.358-359.

²⁷⁸ Όπ.π. σ.366.

²⁷⁹ Α., Κόπτη, όπ.π., σ.2-5.

²⁸⁰ Ε., Αυγουστίνου, όπ.π.

πολυπολιτισμική κοινωνία. Έτσι, το μάθημα των Θρησκευτικών θα απευθύνεται σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως θρησκεύματος.²⁸¹

Η διαθεματική προσέγγιση της σχολικής γνώσης δύναται να προσφέρει στα θρησκευτικά νέους ορίζοντες στη διδασκαλία του.²⁸² Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών καθίσταται αναγκαία και επιτακτική για το μάθημα των Θρησκευτικών καθώς η σημερινή παιδαγωγική τους κατάρτιση είναι ανεπαρκής. Ο εκπαιδευτικός λειτουργώντας ως εμπνευστής κατά τη διδασκαλία του ΜΘ πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα συμπεράσματα της αναπτυξιακής ψυχολογίας σε σχέση με τη θρησκευτική ωρίμανση των παιδιών και τις προϋπάρχουσες εμπειρίες τους.

Ο δάσκαλος καλείται έχοντας γνώση της σκέψης των παιδιών, να διευκολύνει τη συζήτηση στην τάξη και να θέτει τις διαφωνίες των παιδιών ως ζητήματα που τα ίδια καλούνται να λύσουν. Η διαθεματικότητα και διεπιστημονικότητα του μαθήματος των Θρησκευτικών είναι έκδηλη. Η κοινωνικοποίηση των μαθητών που συνιστά στόχο της διαθεματικής διδασκαλίας δεν είναι πραγματοποιήσιμη όταν τύχουν επεξεργασίας ζητήματα όπως είναι η αγάπη, η ελευθερία, ο πόνος και ο θάνατος. Μέσω της διαθεματικής και βιωματικής προσέγγισης οι αφηρημένες έννοιες παρουσιάζονται μέσα από τα βιώματα της καθημερινής ζωής των παιδιών και έτσι τα ίδια δύνανται να αντιληφθούν αξίες που μπορούν να νοηματοδοτήσουν τη ζωή τους. Έτσι με βάση τα Νέα Προγράμματα Σπουδών του 2021 οι μαθητές μέσω της θρησκευτικής τους εκπαίδευσης γνωρίζουν καλύτερα τον εαυτό τους και μαθαίνουν να επικοινωνούν με τους ανθρώπους γύρω τους αφογκραζόμενοι της προκλήσεις των Νέων Χρόνων. Παράλληλα, αντιλαμβάνονται τον θρησκευτικό πλουραλισμό που υπάρχει στη σύγχρονη κοινωνία και μαθαίνουν να πορεύονται με βάση τον σεβασμό και την αρχή της αποδοχής της ετερότητας του άλλου.²⁸³

²⁸¹ Στ., Γιαγκάζογλου, Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο. (http://thriskeftika.blogspot.com/2009/05/blog-post_1780.html) (27/02/22)

²⁸² Μ., Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο, Μια άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος», *Νέα Παιδεία*, τ.146, 2013, σ123-125.

²⁸³ Νέο Σχολείο, Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου, Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2011, 264-266.

Ο δάσκαλος βρίσκεται δίπλα στα παιδιά ως βοηθός τους στην ανεύρεση της ζωής. Γεννά ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης και ενθαρρύνει την ενεργό συμμετοχή των παιδιών. Κάνει διάλογο μαζί τους με σεβασμό στις θέσεις τους αφήνοντάς τα ελεύθερα να ανακαλύψουν τα ίδια την αλήθεια. Σέβεται την κριτική τους σκέψη και τη διανοητική τους ικανότητα.²⁸⁴

Μέσα από το μάθημα των Θρησκευτικών οι μαθητές αντιλαμβάνονται την αξία των συμβόλων της θρησκευτικής γλώσσας του πολιτισμού μας. Έτσι, κατανοούν το βαθύτερο περιεχόμενο των λέξεων που κάνουν χρήση κάτι που τους βοηθά να καταλάβουν τα μορφωτικά αγαθά που το ίδιο προσφέρει. Το μάθημα των Θρησκευτικών στις πλουραλιστικές κοινωνίες πρέπει να στοχεύει στην ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης του μαθητή και έπειτα στην καλλιέργεια του διαλόγου και της συνεργασίας πέρα από τον διαχωρισμό των πολιτισμών και των θρησκειών. Οι νέοι προκειμένου να ζήσουν στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες πρέπει να έχουν αποκτήσει σαφή θρησκευτική ταυτότητα.

Το ζητούμενο σήμερα είναι πως το θρησκευτικό μάθημα δε δύναται να είναι ένα μάθημα θρησκευσιολογίας και παροχής γνώσεων για τις άλλες θρησκείες αλλά ένα μάθημα στη βάση μιας βιωμένης θρησκείας. Μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας της σύγχρονης εκπαίδευσης, η θρησκευτική αγωγή πρέπει να λειτουργήσει ως φορέας για τη μεταλαμπάδευση ενός «πολιτισμού του προσώπου» στον παιδαγωγικό χώρο με την καλλιέργεια της αντίστασης απέναντι στην υποταγή της εκπαίδευσης στις επιταγές της τεχνολογίας, δίνοντας έμφαση στην ανθρώπινη ελευθερία και αξιοπρέπεια. Το μάθημα των Θρησκευτικών συνιστά καθρέπτη για την ποιότητα της παιδείας για το αν αυτή συνδράμει ή όχι το έργο του ανθρώπινου προσώπου.²⁸⁵

Στη σημερινή εποχή όπου η πολιτισμική κρίση είναι κοινή εμπειρία, το παιδί πρέπει να βλέπει τη θρησκεία ως πηγή νοήματος και ηθικής. Το ίδιο παιδαγωγεί τον μαθητή στην ανάπτυξη της ταπεινοφροσύνης και της υπομονής για την υπερπήδηση δυσκολιών της ζωής. Η θρησκευτική αγωγή έχοντας μορφωτική διάσταση συμβάλλει

²⁸⁴ Οπ.π. σ.267.

²⁸⁵ Δ., Α., Χατζηλέεκα, Η αναγκαιότητα της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών(<https://www.pemptousia.gr/2021/02/i-anagkeotita-tis-didaskalias-tou-mathimatos-ton-thriskeftikon/>) (29/01/22).

στη διαμόρφωση της διαπολιτισμικής συνείδησης. Έτσι, είναι αναγκαία για την παιδεία σήμερα που στερείται ηθικών προτύπων ετερότητας.²⁸⁶

Η διδασκαλία πρέπει να προσαρμόζεται στη διαφορετικότητα του κάθε μαθητή. Αυτό επιτυγχάνεται με τα εποπτικά μέσα όπου κάθε μαθητής σχηματίζει τις αντίστοιχες παραστάσεις με βάση τις ατομικές του ικανότητες. Μέσα από τα κατάλληλα εποπτικά μέσα τα παιδιά μπορούν να αποκτήσουν θρησκευτικές εμπειρίες και να οδηγηθούν στον χριστιανικό βίο.²⁸⁷

Ακόμη, η χριστιανική προσευχή απελευθερώνει τον άνθρωπο, τον απαγκιστρώνει από την εξωτερική του φύση και διατηρεί την ψυχή του ανοιχτή προς το πρόσωπο του Θεού.²⁸⁸ Η πατερική παράδοση τονίζει ότι ολόκληρη η ζωή του ανθρώπου «προσευχής καιρός έστω».²⁸⁹

Τέλος, η ταυτόχρονη μελέτη των χριστιανικών και αρχαιοελληνικών προσευχών δίνουν τη δυνατότητα να «βλέπει» ο μαθητής τα διάφορα θρησκευόμενα με βάση τον χριστιανικό προσανατολισμό. Σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία η ικανότητα να γνωρίζει κάποιος τη θρησκεία μέσα από τα μάτια της αλλά και μέσα από τα μάτια των άλλων, συμβάλλει στην αρμονική συνύπαρξη όλων των θρησκευτικών ομάδων. Μέσα από τη χριστολογική προοπτική αναδύονται ανθρωπολογικές προεκτάσεις αφού γεννάται ο αλληλοσεβασμός και ανανεώνεται η κοινωνία των προσώπων.²⁹⁰

²⁸⁶ Όπ.π.

²⁸⁷ Δ., Ισπυρίδη, όπ.π. σ.145.

²⁸⁸ Δ., Στανιλοάε, *Προσευχή και Ελευθερία. Υπερβαίνοντας τη φύση και τον θάνατο*/μτφρ. Β. Αργυριάδης, Κ. Μαργιόλης, Σ. Κακαλή. Αθήνα: Εν πλω, 2009, σ.69.

²⁸⁹ Μεγάλου Βασιλείου, «Λόγος Ασκητικός» P.G., 31, 877A.

²⁹⁰ Μ., Κούντη, Αι., Λαλαγιάννη, «Η προσευχή σε μια διαθεματική προσέγγιση», *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τ.2, Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, σσ.262-267.

7. Η σπουδαιότητα της παιδαγωγικής του Μεγάλου Βασιλείου για την εποχή μας

7.1. Η σημαντικότητα του έργου του Μ. Βασιλείου στη σημερινή αγωγή

Ο Μέγας Βασίλειος κατόρθωσε να ενώσει το αρχαίο ελληνικό πνεύμα με το χριστιανικό μήνυμα της αγάπης. Η συμβολή του έργου του Βασιλείου στην αγωγή είναι θεμελιώδης. Ο ίδιος είχε τεράστια πίστη στη δύναμη που ασκεί η παιδεία. Υπήρχε μια διαφορετική αντιμετώπιση του παιδιού από την κοινωνία την εποχή που έδρασαν οι τρεις Ιεράρχες από τη σημερινή μας εποχή δεδομένου ότι το ίδιο δεν είχε καθόλου δικαιώματα. Ο σοφός Ιεράρχης συνέβαλε μέσω του έργου του στα ακόλουθα: 1) στην ανάδειξη της προσωποκεντρικής διδασκαλίας και της αγάπης για τα παιδιά, 2) στην περιγραφή του καλού δασκάλου και στη φροντίδα του ώστε να διαμορφώνει υγιείς σχέσεις με τους μαθητές του, 3) στη σημασία της πολύπλευρης μάθησης με έμφαση στην όξυνση του πνεύματος, 4) στη σημαντικότητα της παιδείας που καλλιεργεί τον ψυχικό κόσμο του παιδιού και 5) στις μεθόδους διδασκαλίας που προτείνονται για υιοθέτηση από μέρους του εκπαιδευτικού.

Οι απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου καθίστανται ρηξικέλευθες και πρωτοποριακές για την αγωγή των παιδιών. Οι απόψεις του αυτές σχετικά με την εκπαίδευση θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση όπου θα στηριχθεί η παιδεία των νέων σήμερα. Η προσωποκεντρική διδασκαλία που τονίζεται από τον Μέγα Βασίλειο αλλά και η αγάπη για τα παιδιά και τη διδασκαλία είναι διαχρονικές.²⁹¹

²⁹¹ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης* (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 2014, σσ.1-9.

Το συνολικό έργο του μεγάλου Βασιλείου στη σύγχρονη αγωγή είναι θεμελιώδες. Ο ίδιος είχε μεγάλη εμπιστοσύνη στη δύναμη της παιδείας. Οι παιδαγωγικές του απόψεις είναι ριζοσπαστικές και απαντώνται στην εποχή μας σχετικά με ποικίλες εκφάνσεις της αγωγής των παιδιών. Επίσης, η σκιαγράφηση του ιδανικού δασκάλου και οι σχέσεις με τους μαθητές του, αποτελούν προϋπόθεση για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών στόχων της μάθησης. Αρετές της αγάπης και του σεβασμού για τα παιδιά και τη διδασκαλία παραμένουν πάντα επίκαιρες και διαχρονικές.²⁹²

Ο Μέγας Βασίλειος άφησε ως κληρονομιά το βαρυσήμαντο παιδαγωγικό έργο του που τον τοποθετεί ανάμεσα στους φωστήρες της εποχής του. Η διερεύνηση θεμάτων σχετικών με την παιδεία και η εστίαση του ενδιαφέροντός του στην εκπαίδευση των νέων μπορούν να διαφωτίσουν σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα. Η αξία της αγάπης του παιδαγωγού προς τον μαθητή του έχουν διαχρονικό νόημα και δύναμη. Η διαχρονική εμβέλεια του παιδαγωγικού έργου του Μεγάλου Βασιλείου και ο τρόπος που ασκεί επιρροή στην αγωγή του 21^{ου} αιώνα είναι στοιχεία έκδηλα. Μέσα από το παιδαγωγικό του έργο διαμόρφωσε την αντίληψη για τα παιδιά εξαιρώντας την αρετή της παιδείας.²⁹³

Οι θεμελιώδεις αρχές της ανθρωπιστικής παιδείας των κλασικών χρόνων κρίνονται σημαντικές σήμερα όπου υπερισχύει η μεταβιομηχανική κοινωνία που καλλιεργεί τον πλούτο ενάντια στην καλλιέργεια της ψυχής. Οι παιδαγωγικές αρχές του Μ. Βασιλείου αναφέρονται στην πολύπλευρη και όχι στη μονοδιάστατη αγωγή με έμφαση στην ανθρωπιστική προσέγγιση της παιδείας και την καλλιέργεια του πνεύματος και όχι μόνο την απόκτηση στείων γνώσεων. Ποιος λοιπόν μπορεί να αρνηθεί την παιδαγωγική αξία των έργων του Μεγάλου Βασιλείου; Η παιδεία στην οποία αποβλέπει ο ίδιος είναι παιδεία με υγιή πρότυπα και βοηθά στην ιεράρχηση των ανθρώπινων πραγμάτων.²⁹⁴

²⁹² Α., Ιωσηφίδου, *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας, Παιδαγωγικό τμήμα νηπιαγωγών, 2017, σ.55.

²⁹³ Όπ.π. σσ.52-56.

²⁹⁴ Α., Νικολαΐδη, *Η κρίση υπό το φως της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης, 2015.

Αναμφίβολα, πολλές αρχές της σύγχρονης διδακτικής προσέγγισης είναι ριζωμένες στην παιδαγωγική του Μ. Βασιλείου. Τα μηνύματα του έχουν διαχρονική εμβέλεια και αιώνια επίδραση. Αυτή η πατερική κληρονομιά μας προσκαλεί να τη μεταλαμπαδεύσουμε στις επόμενες γενιές. Ο Μέγας Βασίλειος υποστηρίζει πως η παιδεία αποβλέπει στην καλλιέργεια του ψυχικού κόσμου του παιδιού. Ο ίδιος μας προσφέρει την προσωποκεντρική παιδεία της αγάπης και της ελευθερίας και του σεβασμού του ανθρώπινου προσώπου.²⁹⁵

Ο Μ. Βασίλειος δύναται να σταθεί ως οδηγός του ανθρώπου σήμερα. Ο ίδιος είδε τον άνθρωπο με έναν τρόπο ακριβή. Τον θεώρησε ως ον πλασμένο από τον Θεό για να γίνει Θεός. Τον είδε ως σύνολο με αξίες του την παιδεία, την τέχνη και την οικογένεια. Αγάπησε ιδιαίτερος τον νέο άνθρωπο, το παιδί. Γι' αυτόν τον λόγο η διδασκαλία του Μ. Βασιλείου είναι ανεκτίμητη για τον σύγχρονο νέο άνθρωπο. Σκοπός της αγωγής σύμφωνα με τον ίδιο είναι να κάνει τον άνθρωπο αντάξιο για το θείο προορισμό του. Η ομοίωση του προς τον Θεό πρέπει να είναι η βασική επιδίωξη της αγωγής του. Ο μικρός μαθητής είναι το τιμιότερο όν μετά τους αγγέλους. Τα μαθήματα αξιών και αρετής που θα του εντυπωθούν στην παιδική του ηλικία είναι ανεξάλειπτα.²⁹⁶

Η σύγχρονη παιδεία πρέπει να στηρίζεται στις παιδαγωγικές αρχές του Μεγάλου Βασιλείου ώστε να διαπλαστούν αγνές ψυχές με δυνατό πνεύμα.²⁹⁷

Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου ανέδειξαν τη σημασία της αγωγής στην πνευματική ωρίμανση του ανθρώπου. Ο ίδιος προσέδωσε στην παιδεία χριστοκεντρικό ρόλο και θεώρησε ότι ο σκοπός της είναι να υπηρετεί τον άνθρωπο και την προσπάθειά του να ομοιάσει με τον Δημιουργό του.

Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός είναι σημαντικό η αγωγή να ξεκινά από την πρώτη στιγμή γέννησης του ανθρώπου. Οι γονείς λοιπόν και το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σ' αυτό. Επίσης και ο δάσκαλος

²⁹⁵ Έ., Αυγουστίνου, όπ.π.

²⁹⁶ Αρχιμανδρίτη, Κ., Μαυρολέον, Αν οι Τρεις Ιεράρχες ήταν σήμερα δάσκαλοι

https://proskynitis.blogspot.com/2015/01/blog-post_860.html (26/01/22)

²⁹⁷ Ν., Σ., Κολλιιά, σσ.15-22.

επηρεάζει σημαντικά την αγωγή του παιδιού ενώ παράλληλα τονίζεται η σχέση που πρέπει να έχει ο παιδαγωγός με τον παιδαγωγούμενο.

Εκτός από τα χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα, είναι σημαντικές οι μέθοδοι διδασκαλίας που προτείνει. Έτσι σημαντική παράμετρος συνιστά η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών και η μάθηση ως αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης δίχως εξαναγκασμό. Τονίζει δε ότι η γνώση πρέπει να πορεύεται από τα πιο απλά στα πιο σύνθετα με κλιμακωτό τρόπο. Η παρακαταθήκη του Μεγάλου Βασιλείου αποτελεί έναν ανεκτίμητο θησαυρό που μας κάνει να αντιληφθούμε ότι η αληθινή παιδεία βρίσκεται στην πατερική διδασκαλία της εκκλησίας μας.²⁹⁸

Μέσα από τη μελέτη των απόψεων σύγχρονων παιδαγωγών για ζητήματα διαπαιδαγώγησης και εκπαίδευσης νέων, διαπιστώνεται η μεγάλη συμβολή του Πατέρα της Εκκλησίας μας στη σύγχρονη παιδαγωγική πραγματικότητα. Το παιδαγωγικό έργο του Μ. Βασιλείου συνιστά ανεκτίμητης αξίας θησαυρό που μπορεί να συμβάλλει στην εκπαίδευση δίνοντας προτεραιότητα στις βασικές αξίες που οδηγούν στην πνευματική αναγέννηση του παιδιού. Η διδασκαλία του λοιπόν είναι σπουδαία καθώς παιδαγωγικές θέσεις του έχουν κυρίαρχο ρόλο στη σημερινή παιδαγωγική.

7.2. Η αληθινή εκπαίδευση κατά τον Μ. Βασίλειο

Ο Μ. Βασίλειος ασχολήθηκε με τον άνθρωπο και όχι με κάποιο εκπαιδευτικό σύστημα που δεν τον υπολογίζει. Προσπάθησε να διαπλάσει την παιδεία με τρόπο που η γνώση να συνυφαίνεται με το ήθος γιατί μόνο έτσι η γνώση και η επιστήμη δύνανται να είναι χρήσιμες. Ο Μ. Βασίλειος ισχυρίζεται πως όποιος συνδυάζει και τα δύο έχει και αυτή τη ζωή και τη μελλοντική. Υπογραμμίζει δε πως η παιδεία είναι από τα σημαντικότερα αγαθά που κατέχουμε και γι' αυτό τον λόγο το λειτούργημα του εκπαιδευτικού δεν δύναται να παραλληλιστεί με κανένα άλλο. Δεν εννοεί μόνο τη

²⁹⁸ Α., Πασχαλίδη, «Ο δάσκαλος ως παιδαγωγός και μεταλαμπαδευτής αξιών κατά τους Τρεις Ιεράρχες», όπ.π. σσ.86-88.

χριστιανική παιδεία αλλά και την εξωχριστιανική, που από πολλούς δέχεται περιφρόνηση διότι τάχα ζημιώνει τον Θεό.²⁹⁹

Ο ίδιος σημειώνει πως η παιδεία ανοίγει τα αυτιά επειδή νουθετεί τον άτακτο μαθητή. «*Ἐπεὶ οὖν ἡ παιδεία νουθετεῖ τὸν ἄτακτον*». ³⁰⁰

Το ζητούμενο λοιπόν του Μ. Βασιλείου δεν είναι να απορριφθεί η εκπαίδευση και συνάμα η επιστήμη αλλά να συνδεθεί με το ήθος. Η εκπαίδευση χωρίς την παιδεία καθίσταται δυσλειτουργική. Παράγει γνώση για τη γνώση και δίνει βάρος μόνο στην υψηλή βαθμολογική επίδοση και στην ικανοποίηση των φιλοδοξιών της επιστήμης χωρίς να στοχεύει στο πώς θα γίνει χρήσιμο εργαλείο για τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Η γνώση χωρίς το ήθος οδηγεί στην έπαρση και τον εγωκεντρισμό. Αποσκοπεί μόνο στην ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και την απόκτηση της καλύτερης αμοιβής. Αυτή η γνώση γεννά ανισότητες και αδικίες όταν συνοδεύεται από ένα σύστημα αναξιοκρατίας. Η απώλεια του ήθους από τη γνωστική διαδικασία επιφέρει τον ανταγωνισμό που περιγράφεται ως η πρόκριση του εγώ έναντι των άλλων. Η γνώση χωρίς ήθος στρέφεται ενάντια στον ίδιο τον άνθρωπο. Συνιστά όπλο και εξαρτάται από αυτόν που το κρατά.³⁰¹

Η γνώση γίνεται καταστροφική έτσι και σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Αντί να συμβάλλει στην προστασία των ειδών συμβάλλει στον αφανισμό τους. Όταν η εκπαίδευση συνοδεύεται από την ασέβεια στα θρησκευτικά ιδανικά κάνει χειρότερα τα πράγματα. Η γνώση δίχως την ευσέβεια οδηγεί στην ανατροφή. Σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο³⁰² η ασέβεια και η αθεΐα που υπάρχει στα σχολεία γεμίζουν τον νου των μαθητών με το κακό μαθαίνοντάς τα να περιφρονούν τους κόπους και την κατάκτηση της αρετής. Αυτοί οι μαθητές αργότερα κυριεύονται από εγωισμό. Όλα αυτά οφείλονται στην κακή παιδαγωγία. Αν δεν υπάρχει πίστη στον Θεό, δεν υπάρχει αληθινή σοφία και μόρφωση. Η γνώση δίχως την αγάπη οδηγεί στην

²⁹⁹ Α., Β., Νικολαΐδη, *Παιδεία Και Εκπαίδευση Κατά Τους Τρεις Ιεράρχες*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2016, σσ.20-24.

³⁰⁰ Μεγάλου Βασιλείου, «Εις την αρχή των παροιμιών», Ομιλία ΙΒ, J. Migne, επιμ. εκδ., Τόμ. 31, σ.398.

³⁰¹ Όπ.π. σ.22-24.

³⁰² Ιωάννου Χρυσοστόμου, «Υπόμνημα εις την προς Γαλάτας επιστολήν» εις ομιλίας 6, κεφ., Α, PG 61, 623ζ.

απογοήτευση και την αλαζονεία. Χρησιμοποιείται για να βλάπτει ο ένας τον άλλον και όχι για να υπηρετούνται οι ανάγκες του ανθρώπου.³⁰³

Η παιδεία ορίζεται ως η διαδικασία και το αποτέλεσμα της ελεύθερης ανάπτυξης των δυνατοτήτων του ατόμου με βάση το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο. Ενώ η εκπαίδευση αναφέρεται στην τυπική και προγραμματισμένη διαδικασία μάθησης. Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο η παιδεία εξαγνίζει την ψυχή από το κακό. Στην αρχή προκαλεί λύπη αγωνία και διακαή προσπάθεια, όμως στο τέλος επιφέρει χαρά γεμίζοντας τις ψυχές των ανθρώπων με ειρήνη και συντελώντας στη σωτηρία τους.³⁰⁴

Η εκπαίδευση συνιστά το σύστημα απόκτησης της γνώσης και υπηρετεί την παιδεία. Αφορά τα εκπαιδευτικά προγράμματα που προσφέρονται για την παιδεία και την υλικοτεχνική υποδομή. Είναι αυτή που θα εξασφαλίσει στον νέο, γνώσεις και δεξιότητες για την επαγγελματική του πορεία. Παρατηρείται μια διαδικασία ριζικής υποχώρησης της παιδείας. Μια εκπαίδευση δίχως παιδεία που παράγει καταρτισμένα άτομα με τεχνοκρατικές δεξιότητες οι οποίοι έχουν ωστόσο νεκρή βούληση μπορεί να αποτελέσει κίνδυνο.³⁰⁵

Οι Τρεις Ιεράρχες μεταξύ των οποίων ο Μ. Βασίλειος αναγνωρίζουν την αξία της αγωγής και κατέταξαν την παιδεία στις πρώτες αξίες της ανθρώπινης ζωής. Θεωρούν την εκπαίδευση ως μέγιστο αγαθό. Η εκπαίδευση μπορεί να ανυψώσει και να καταστήσει ελεύθερο το ανθρώπινο πνεύμα. Όχι όμως οποιαδήποτε παιδεία αλλά η ωφέλιμη. Το εκπαιδευτικό ιδανικό του ήταν συγκεκριμένο και σταθερό. Για τον ίδιο η μόρφωση του ανθρώπου δεν έγκειται στην απόκτηση γνώσεων και πτυχίων. Απέβλεπε στη δημιουργία ανθρώπου με αρετές και στη διάπλαση του χαρακτήρα του με πνευματικές αξίες οι οποίες ρυθμίζουν τη ζωή και τη δράση του στην κοινωνία. Τα γνωρίσματα του πεπαιδευμένου είναι να μπορεί να κρίνει με ψυχραιμία και να έχει πίστη σε αξίες. Ο μορφωμένος άνθρωπος χαρακτηρίζεται από μετριοφροσύνη και επιδιώκει να καλλιεργείται συνεχώς αλλά δε θεωρεί τον εαυτό του στο επίκεντρο της κοινωνίας όπου ζει. Η εκπαίδευση του ανθρώπου δεν πρέπει να στοχεύει στο να

³⁰³ Όπ.π. σσ.27-30.

³⁰⁴ Σ., Μ. Νικολάου, *Θεωρητικά ζητήματα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης* Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2009, σσ.87-88.

³⁰⁵ Τριών Ιεραρχών: Παιδεία και Εκπαίδευση κατά τους Τρεις Ιεράρχες. (<https://www.ekklisiaonline.gr/nea/trion-ierarchon-pedia-ke-ekpedefsi-kata-tous-tris-ierarches/>)

(27/01/22).

καλυτερεύσει ο άνθρωπος στη ζωή του αλλά το σημαντικότερο είναι να αποκτήσει φτερά για να πετάξει προς τον Δημιουργό. Επομένως, το παιδαγωγικό ιδεώδες του ήταν η θέωση του ανθρώπου. Η κατάκτηση του αγαθού της παιδείας συνιστά ένα έργο που απαιτεί κόπο και επαγρύπνηση. Η δυνατότητα να ομοιάσει ο άνθρωπος με το αρχέτυπό του αποτελεί έργο συνεχούς παιδείας με την οποία η θέωση ξεκινά από το ενθάδε και ολοκληρώνεται στο επέκεινα.³⁰⁶

7.3. Πτυχές της παιδαγωγικής του Μ. Βασιλείου στη σημερινή εκπαίδευση

Ο Μέγας Βασίλειος έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό έστω έμμεσα και χωρίς απαραίτητα να ομολογείται, τις απόψεις του 21^{ου} αιώνα. Πολλές από τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις συναντώνται σήμερα στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος συνιστούσε την αποφυγή της σωματικής ποινής. Η θέση αυτή έχει υιοθετηθεί και από όλους τους σύγχρονους παιδαγωγούς.³⁰⁷

Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο οι σωματικές ποινές επιβάλλονται για τη βελτίωση του μαθητή και της συμπεριφοράς του εάν δεν τηρούνται τα παιδονομικά μέσα που καλείται να χρησιμοποιεί ο δάσκαλος, όπως είναι ο έλεγχος των μαθητών, η τιμωρία, η επιτήρηση και «η προσοχή της διάνοιας».³⁰⁸

Ο Μέγας Βασίλειος γράφει: «Καὶ ἡ προσοχή δὲ τῆς διανοίας, καὶ ὁ τοῦ μὴ μετεωρίζεσθαι ἐθισμὸς, εὐκόλως ἂν διὰ τῆς ὀρθῆς ἀγωγῆς τοῖς τοιούτοις ἐγγένοιτο, εἰ παρὰ τῶν ἐπιστατούντων συνεχῶς ἀνακρίνοιτο, ποῦ ἔχουσι τὴν διάνοιαν, καὶ τί στρέφουσιν ἐν τοῖς λογισμοῖς.»³⁰⁹

Η σωματική ποινή έβρισκε ομόφωνους τους παιδαγωγούς της περιόδου του Μεγάλου Βασιλείου αλλά και του πρόσφατου παρελθόντος. Η αντίληψη αυτή ίσχυε κυρίως

³⁰⁶ Μητροπολίτου Καισαριανῆς Βύρωνος καὶ Ὑμηττοῦ Δανιήλ, Ἡ ιδεώδης παιδεία κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες καὶ μεγάλους παιδαγωγούς Καισαριανῆ, 2012, 1-2.

³⁰⁷ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, ὀπ.π. σ.5

³⁰⁸ Η., Μουτσούλα, Ὁ Μέγας Βασίλειος ὡς παιδαγωγός, (<https://www.pemptousia.gr/2012/01/o-megas-vasilios-os-pedagogos/>) (24/03/22).

³⁰⁹ Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἐρώτησις ΙΕ, 3 Ρ.Γ. 31, 956 Α.

στην αρχαία Ελλάδα και μέχρι το μισό του προηγούμενου αιώνα η τιμωρία θεωρούταν ως αποτελεσματικό μέσο στα χέρια του δασκάλου.³¹⁰

Η τιμωρία κατά τον Βασίλειο θεωρούταν απαραίτητη γιατί αποτελεί φάρμακο της ψυχής. Ωστόσο, συνιστούσε οι δάσκαλοι να προβαίνουν στην επιβολή της, αφού πρώτα γνωρίζουν τα κίνητρα αυτής της παραπτωματικής συμπεριφοράς. Υποστήριζε ακόμη, πως οι ποινές πρέπει να υπάρχουν και να είναι ανάλογες με το παράπτωμα. Οι πράξεις του δασκάλου πρέπει να συμφωνούν με τα λόγια του διαφορετικά ο μαθητής βρίσκεται σε σύγχυση.³¹¹

Χαρακτηριστικά λέει ότι οι θεραπείες πρέπει να είναι «οικείας ἐκάστῳ παισίματι τὰς θεραπειὰς προσάγοντα, ὥστε τὸ αὐτὸ καὶ ἐπι τήμησιν ἔχειν τοῦ ἁμαρτήματος, καὶ γυμνάσιον ἀπαθείας τῇ ψυχῇ γίνεσθαι»³¹²

Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η προσέγγιση του πώς κατανοεί ο Μέγας Βασίλειος τις ποινές. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η γνώση επιβεβαιώνεται μέσα από τη διδασκαλία. Επομένως, ο νους του μαθητή και οι αισθήσεις του πρέπει να ασκούνται διότι όσοι δε δείχνουν την απαιτούμενη προσοχή δε συλλαμβάνουν τον λόγο της αλήθειας. Επίσης, υποστηρίζει ότι ο δάσκαλος επιβάλλει τιμωρία κατόπιν ώριμης σκέψης και όχι θυμού. Αυτός που θα υποστεί τιμωρία έπειτα από πειθαρχημένη σκέψη του δασκάλου θα ωφεληθεί στο μέλλον ώστε να διορθώσει τη συμπεριφορά του αλλά και τη μαθησιακή του πορεία. Σύμφωνα λοιπόν με την προσέγγιση του Μεγάλου Βασιλείου όταν δεν πραγματοποιούνται οι προϋποθέσεις των παιδονομικών κριτηρίων και αποβαίνει άκαρπη κάθε προσπάθεια εφαρμογής τους, μόνο τότε εφαρμόζεται η σωματική ποινή που χαλιναγωγεί τον παρεκτρέποντα μαθητή. Στη συνέχεια, διεισδύει στον μαθητή αυτόν ως βάλσαμο, η αγάπη του δασκάλου.³¹³

Εις την εις την αρχήν των Παροιμιών ομιλία του παρατηρεί ότι οι μαθητές γίνονται πιο προσεκτικοί ύστερα από τη σωματική ποινή. «Ὡσπερ γὰρ τῶν παιδῶν οἱ νήπιοι, κατολιγοροῦντες τῶν μαθημάτων, μετὰ τὰς μάστιγας ἄς οἱ διδάσκαλοι αὐτοῖς ἢ παιδαγωγοὶ προσάγουσι, προσεχέστεροι γενόμενοι, δέχονται τὰ διδάγματα, καὶ ὁ αὐτὸς λόγος πρὸ μὲν τῶν πληγῶν οὐκ ἠκούετο, μετὰ δὲ τὰς ἐκ τῶν μαστίγων ὀδύνας,

³¹⁰ Α., Β., Γιαννικοπούλου, *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*, Αθήνα, 1988, σ.28.

³¹¹ Η., Μουτσούλα, *όπ.π.*

³¹² Όροι κατά Πλάτος Ερώτησις ΙΕ § 2 ΒΕΠ 53, 169.

³¹³ Ν., Ι., Ζέρβη, *όπ.π.* σσ.152-157.

ὡς ἄρτι τῶν ὧτων διανοιγόντων, καὶ παρεδέχθη τῇ ἀκοῇ, καὶ διεφυλάχθη τῇ μνήμῃ».

314

Με τον όρο σωματική ποινή όμως δε σημαίνει πως οι νέοι υποβάλλονταν σε βασανιστήρια αλλά ο Βασίλειος θέλει να δείξει την τιμωρία των αμαρτωλών που δε δέχονται το θείο θέλημα. Πρέπει στο σημείο αυτό να ληφθεί υπόψη το γενικότερο κλίμα της εποχής για την κατανόηση των ποινών. Αξίζει να σημειωθεί πως κανείς παιδαγωγός της εποχής εκείνης δεν τασσόταν ενάντια στη σωματική ποινή καθώς ποινές και κανόνες υπήρχαν στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής. Σύμφωνα με τον Βασίλειο, η σωματική ποινή επιβάλλεται με γνώμονα το λειτουργικό συμφέρον του παιδιού ενώ η επιβολή της δεν είναι εύκολη. Γι' αυτό, το έργο αυτό καλείται να αναλάβει αυτός που έχει παιδαγωγική μόρφωση. Έτσι, η σωματική ποινή είναι μια ενέργεια που προκαλεί πόνο ψυχής στον τιμωρούμενο αλλά που οι ιστοί που τη δημιουργούν βασίζονται στην παιδαγωγική αγάπη και στο ειλικρινές ενδιαφέρον.³¹⁵

Δίνει έτσι ως συμβουλή σε αυτούς που ασκούν το παιδαγωγικό έργο: «πατρικῆ μὲν εὐσπλαγχνία, λόγῳ δὲ ἐπιστημονικῶ τὰ ἀμαρτήματα τῶν νέων ἐπανορθοῦσθαι, οἰκειᾶς ἐκάστῳ παισίματι τὰς θεραπείας προσάγοντα, ὥστε τὸ αὐτὸ καὶ ἐπι τήμησιν ἔχειν τοῦ ἀμαρτήματος, καὶ γυμνάσιον ἀπαθείας τῆ ψυχῆ γίνεσθαι»³¹⁶

Παράλληλα με τις ποινές, ο Βασίλειος τονίζει και τη σημασία των αμοιβών. Πρέπει λέγει «ἄθλα μνήμης ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων» να προτίθενται εις αυτούς «ὥστε μετὰ τερπνότητος καὶ ἀνέσεως ἀλύπως» να επιτυγχάνεται ο σκοπός.³¹⁷

Σύμφωνα με το σύγχρονο παιδαγωγικό σύστημα, η πειθαρχία δε νοείται ως ξυλοδαρμός ή ταπείνωση αλλά ως αυτοέλεγχος από την πλευρά του μαθητή μέσω της καθοδήγησης του δασκάλου. Η χρήση επιπλήξεων και επαίνων εφαρμόζονται και στο σύγχρονο μαθησιακό περιβάλλον. Η τιμωρία λογίζεται ως ένα ξεπερασμένο είδος σωφρονισμού του μαθητή που δεν πειθαρχεί ενώ ο σύγχρονος παιδαγωγός πρέπει να διαπνέεται από ψύχραιμη αντιμετώπιση προβληματικών συνθηκών. Η διδασκαλία

³¹⁴ Μεγάλου Βασιλείου, «Εις την αρχή των Παροιμιών», Ομιλία Γ' Β PG., 31, 385-424.

³¹⁵ N., I., Ζέρβη, όπ.π. σσ.154-159.

³¹⁶ Όροι κατά πλάτος, Ερώτησις ΙΕ, 2 PG., 31 953 Β.

³¹⁷ Όροι και πλάτος. Ερώτησις ΙΕ, 3 PG., 31, 169.

βασίζεται στην επιβράβευση και τον έλεγχο των μαθητών αλλά και στην ενθάρρυνση και επιβράβευση μιας καλής συμπεριφοράς του μαθητή.³¹⁸

Η δημιουργία θετικών δεσμών μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικού προσδίδει στους μαθητές μια αίσθηση ασφάλειας μέσα στο σχολικό πλαίσιο. Αρκετούς αιώνες πριν γίνεται μνεία για ενσυναίσθηση εκπαιδευτικού με τους μαθητές του. Η ταύτιση με την ψυχική κατάσταση ενός άλλου προσώπου αποτελεί προϋπόθεση για τη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη.³¹⁹

Σύγχρονες έρευνες έχουν δείξει ότι το κλίμα της τάξης είναι πιο θετικό όταν ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί στη διδασκαλία του την ομαδοσυνεργατική προσέγγιση διδασκαλίας.³²⁰

Η αναδιαμόρφωση του χώρου της τάξης με γνώμονα τις ανάγκες των παιδιών και στηριζόμενη στην ομαδοσυνεργατική μάθηση έχει θετικό αντίκτυπο στη διδασκαλία. Η υιοθέτηση ενός υγιούς κλίματος στην τάξη δύναται να επηρεάσει θετικά τα επιτεύγματα μάθησης των παιδιών, τη συμπεριφορά και την προσωπική τους ανάπτυξη.³²¹

Η χρήση παραδειγμάτων, εικόνων, ψαλμών κ.λ.π. ως μέσα εποπτικού υλικού από τον αρχαίο παιδαγωγό θεωρείται απαραίτητη, κάτι που σήμερα έχει εξελιχθεί αφού χρησιμοποιούνται σύγχρονες τεχνολογίες. Ακόμη, κι όταν ο δάσκαλος καταφεύγει στη σιωπή, το παράδειγμα μέσω των έργων του αποτελεί διδασκαλία ισχυρότερη από κάθε προφορικό λόγο. Επίσης, η άποψη ότι ο δάσκαλος ασκεί μεγάλη επίδραση στην εύπλαστη παιδική ηλικία ισχύει και στις μέρες μας. Ο σοφός Ιεράρχης έδινε μεγάλη σημασία στην ανάπαυση των παιδιών και στη χρήση διαλειμμάτων. Οι ίδιες απόψεις που υποστηρίζουν να μη φορτώνουμε το παιδί και που τονίζουν τη σημασία του παιχνιδιού και του διαλείμματος εφαρμόζονται από τους σύγχρονους παιδαγωγούς. Σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο η αγωγή των παιδιών από την οικογένεια αποτελεί ένα

³¹⁸ Γ., Σ., Σίσκου, *Η τιμωρία στο σχολείο και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014, σσ.140-149.

³¹⁹ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη,όπ.π. σ.5

³²⁰ Ι., Ευάγγελου, Δ., Μ., Κακανά, «Βελτιώνοντας το κλίμα της τάξης: Μια εκπαιδευτική έρευνα δράσης όπου αναδεικνύονται σύγχρονες εκπαιδευτικές στρατηγικές». *Ερευνώντας τον κόσμο των παιδιών*, τ.13, Θεσσαλονίκη, 2014, σσ.121-122.

³²¹ Όπ.π. σσ. 130-132.

σημαντικό μέσο αγωγής. Οι απόψεις του ταυτίζονται με τις σύγχρονες απόψεις της παιδαγωγικής και της ψυχολογίας. Συνεπώς, μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι μελετώντας κανείς βιβλία παιδαγωγικής μπορεί να δει τη συμβολή του Πατέρα της Εκκλησίας μας στη διαμόρφωση της παιδαγωγικής και ψυχοπαιδαγωγικής μεθοδολογίας.³²²

Ο σοφός Ιεράρχης δίνει έμφαση ταυτόχρονα στην ευχάριστη ατμόσφαιρα διεξαγωγής της διδασκαλίας. Υποστηρίζει πως το μάθημα που γίνεται εξαναγκαστικά δεν εντυπώνεται στη μνήμη του παιδιού ενώ όταν γίνεται με ευχάριστο τρόπο αφομοιώνεται καλύτερα από το παιδί. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Βίαιον μὲν γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν, τὰ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδυόμενα μονιμώτερον πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνίζάνει»³²³

Η αντίληψη ότι το μάθημα δεν πρέπει να γίνεται με το ζόρι αλλά οι γνώσεις που διδάσκονται με ευχάριστο τρόπο μένουν για περισσότερο χρονικό διάστημα στον νου των μαθητών υιοθετείται και σήμερα. Οι απόψεις του Μ. Βασιλείου για τον παιδαγωγό που θα πρέπει να οδηγείται επαγωγικά από τις πιο εύκολες στις πιο σύνθετες γνώσεις είναι αποδεκτές από όλους τους σύγχρονους παιδαγωγούς. Η επαγωγική μέθοδος προχωρά από τα επιμέρους στοιχεία στην ολότητα και παρέχει τη δυνατότητα να συνδέσουν οι μαθητές τις εμπειρίες τους με το γνωστικό αντικείμενο.³²⁴

Η ανακάλυψη της γνώσης εμφανίζεται στο εκπαιδευτικό πλαίσιο έχοντας διαχρονική ισχύ στηριζόμενο στις παραδοχές του Μεγάλου παιδαγωγού της Εκκλησίας. Μετά από το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2017³²⁵ και του 2021³²⁶ το έργο του δασκάλου είναι περισσότερο δημιουργικό αφού αφουγκραζόμενος τις ανάγκες της τάξης, συνθέτει τις κατάλληλες δραστηριότητες μέσω των οποίων οι μαθητές θα

³²² A., Bandura (1986), Social Foundation of Thought and action: A social cognitive theory Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 89-90.

³²³ Μ. Βασιλείου, Ομιλία «Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμὸν», Ε.Π.Ε., Τόμ. 5 (Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις Γρηγόριος Παλαμάς, 1974) σ.16.

³²⁴ Γ., Παπαγεωργίου, Μ., Χανιώτη, ὀπ.π. σ.5-9.

³²⁵ Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ - ΙΕΠ, 2020), ΦΕΚ: 2104/19.06.2017, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: <http://iep.edu.gr/el/component/k2/1048-nea-programmata-spoudon-kai-vivlia-sta-thriskaftika> (24/03/22).

³²⁶ «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου», (Αθήνα: ΥΠΙΑΙΘ - ΙΕΠ, 2021), ΦΕΚ Τεύχος Β΄ 6223/24.12.2021, διαθέσιμο και στον διαδικτυακό τόπο: http://iep.edu.gr/el/index.php?option=com_content&view=article&id=3388 (ημερομηνία ανάκτησης 13/04/22).

ανακαλύψουν τη νέα γνώση και θα αποκτήσουν στάσεις και γνώσεις μέσα από μια διαδικασία διαλόγου. Το παιχνίδι ρόλων ωθεί τους μαθητές στην αλληλεπίδραση έχοντας ενεργό ρόλο στη μάθηση. Οι μαθητές λαμβάνουν ρόλους και αποκτούν νέες προοπτικές. Επίσης, κατά τη βιωματική προσέγγιση, το παιδί εμπλέκεται ενεργά και δεν είναι παθητικός δέκτης. Προκειμένου να κατακτήσει τη γνώση θα πρέπει να μιλά, να γράφει και να συσχετίζει παρελθούσες εμπειρίες εφαρμόζοντας τις στην καθημερινή του ζωή.³²⁷

Η ανακαλυπτική μάθηση αφορά διαδικασίες για την πρόσκτηση και την κωδικοποίηση πληροφοριών. Οι ΤΠΕ ως εργαλείο μάθησης ενισχύουν τη μάθηση μέσα από τον πειραματισμό και συνιστούν ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό μέσο. Οι παιδαγωγικές αυτές προσεγγίσεις έχουν ως κύριο γνώρισμα τη μεταβλητότητά τους. Όσο οι εκπαιδευτικοί εφαρμόζουν νέες μεθόδους διδασκαλίας μαθημάτων προκαλείται θετική ανταπόκριση από τους μαθητές.³²⁸

Στις μέρες μας, η κύρια ιδιότητα του δασκάλου είναι η αγάπη του στο παιδί. Ο ίδιος καλείται να το αντιμετωπίζει ως ένα τρυφερό βλαστό που δεν έχει ακόμη ξεδιπλώσει τα φύλλα του και περιμένει τη φροντίδα του δασκάλου για να αναπτυχθεί και να ανθίσει. Δάσκαλος δεν είναι εκείνος που μαθαίνει απλά στα παιδιά «γράμματα», καλούς τρόπους συμπεριφοράς, μουσική και παιχνίδια. Αυτά όλα είναι επιδερμικά και είναι σαν τα ρούχα που φοράμε και τα αλλάζουμε ή τα πετάμε. Δεν εισχωρούν στην ψυχή μας και δε διαμορφώνουν το πνεύμα, το ήθος και την προσωπικότητά μας. Όταν ο δάσκαλος όμως δεν περιορίζεται στην απλή μετάδοση επιφανειακών γνώσεων και χρησιμοποιεί αυτές τις γνώσεις ως μέσα για να επιτύχει τον σκοπό της αληθινής παιδείας διαμορφώνοντας το ήθος και την ψυχή των παιδιών, δρα ευεργετικά σ' αυτά.³²⁹

Ακόμη, ο Μ. Βασίλειος προτείνει τη μίμηση των οικοδόμων που θέτοντας πρώτα τα θεμέλια, στη συνέχεια τοποθετούν τους λίθους κι αυτό προτρέπει να ακολουθηθεί και για το πνεύμα. Παράλληλα, αναφορικά με τη διαχείριση των αποκλίσεων συμπεριφορών των μαθητών αναφέρει πως κάθε λάθος τους απαιτεί ειδική μεταχείριση. Άλλοτε χρειάζεται έλεγχος, άλλοτε καλοσύνη και άλλοτε παρηγοριά. Δε

³²⁷ Όπ.π. σσ.1-3.

³²⁸ Όπ.π. σσ.1-3.

³²⁹ Ε., Παπανούτσου, *Οι δρόμοι της ζωής*, Αθήνα: Νόηση, 2013.

θα πρέπει να καταδικάζεται ο μαθητής για μικρά σφάλματα. Ούτε η επίπληξη αλλά ούτε και η υπερβολική επιβολή τιμωρίας συστήνεται κατά τον ίδιο. Είναι σημαντικό να δίνεται σημασία στην προσωπικότητα του παιδιού που αποτελεί εικόνα Θεού. Όταν υπάρχει συμπεριφορά που μαρτυρά ρατσισμό προς κάποιους μαθητές από συνομηλίκους τους πρέπει να γίνονται ειδικά μαθήματα εξάλειψης τέτοιων δράσεων. Για τους χριστιανούς συμπληρώνει δεν υπάρχει διάκριση με βάση το φύλο, το χρώμα, τον πλούτο αλλά υπεροχή αποτελεί ο «φόβος προς τον Θεό» που δεν είναι άλλος από τον σεβασμό σ' Αυτόν. Όποιος πλεονεκτεί σ' αυτό έχει ξεχωριστή θέση στα μάτια του Θεού. Κατά, τα άλλα όλα τα παιδιά είναι αδέρφια του ενός Πατέρα, του Θεού.³³⁰

Ο Βασίλειος τονίζει επίσης τη σημασία της αυτενέργειας. Ο μαθητής είναι αναγκαίο να ενδιαφέρεται για τη μελέτη των προβλημάτων και να εμπλέκεται ενεργά στο μάθημα. Ο δάσκαλος καλείται να τον ενθαρρύνει να συνεχίσει μόνος του την έρευνα με σκοπό την ανεύρεση της αλήθειας καθώς ό, τι αποκτά ο μαθητής με κόπο το διαφυλάττει αργότερα. Ταυτόχρονα, η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να είναι ζωντανή και ο δάσκαλος να λειτουργεί ως πνευματικός πατέρας για τους μαθητές του τρέφοντας αγάπη γι' αυτούς.³³¹

Με βάση τις αρχές της προοδευτικής παιδαγωγικής, βασικές προϋποθέσεις είναι η αυτενέργεια και η παρακίνηση του ενδιαφέροντος του μαθητή. Ο Dewey υποστήριξε την αυτενέργεια του παιδιού ως βασικού παράγοντα για τη μάθηση και την ανάπτυξή του. Το παιδί σήμερα μαθαίνει να συνεργάζεται με τους συνομηλίκους του και να αποκτά νέες εμπειρίες που κεντρίζουν το ενδιαφέρον του και το οδηγούν στη λήψη πρωτοβουλιών εντός και εκτός της σχολικής τάξης.³³²

Ο εκπαιδευτικός σήμερα στο σύγχρονο σχολείο δημιουργεί μια παιδαγωγική σχέση και ένα ζεστό περιβάλλον ώστε να επικρατεί στην τάξη αίσθημα συνεργασίας και επικοινωνίας. Χρησιμοποιεί παραδείγματα για την εμπέδωση των διδασκομένων του από τα παιδιά προσαρμοσμένα στις ανάγκες των ίδιων.³³³

³³⁰ Όπ.π.

³³¹ Ν., Ι., Ζέρβη, όπ.π. σσ.222-227.

³³² Π., Κυπριανού, «Αυτενέργεια στη σχολική τάξη και ενεργός πολίτης στις σημερινές πολύπλοκες κοινωνίες». Πάτρα, 2008, 1-7.

³³³ Κ., Γ., Καρρά, «Θέματα της Σύγχρονης Παιδαγωγικής Διδακτικής Θεωρίας και Πράξης», Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2017, σσ.5-9.

Ο μαθητής στους κόλπους της σύγχρονης διδακτικής μεθόδου, μαθαίνει να γίνεται ενεργό κομμάτι της μαθησιακής διαδικασίας και να εμπλέκεται σε μια συνεχή αλληλεπίδραση με τα διδακτικά υλικά, τους συμμαθητές του και τον εκπαιδευτικό. Εξασκείται έτσι, στην αποδοχή μιας αλλαγής ή στην υπεράσπιση της δικής του και μέσα από την ενεργή συμμετοχή του να ανακαλύπτει σταδιακά τη γνώση.³³⁴ Αντίστοιχα και ο Μ. Βασίλειος είχε τονίσει τη σημασία της ενεργούς αναζήτησης της γνώσης από τα ίδια τα παιδιά και όχι της παθητικής γνώσης κάτι που απαντάται και σήμερα.

Επίσης, η σύγχρονη παιδεία στοχεύει στην ανάδυση της κριτικής σκέψης του παιδιού. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης θεωρείται σε διεθνές επίπεδο σήμερα ως ένας από τους σημαντικότερους σκοπούς της εκπαίδευσης. Στο ελληνικό σχολικό σύστημα η διασφάλιση της κριτικής ικανότητας στην εκπαιδευτική διαδικασία συνιστά βασική συνθήκη για να διατηρηθεί ο αναπτυξιακός χαρακτήρας της και να μη μετατραπεί σε ίδρυμα εκδογματισμού που εύκολα αναπτύσσεται στα πλαίσια της εκπαίδευσης.³³⁵

Με τον ίδιο τρόπο αιώνες πριν ο Μέγας Βασίλειος είχε νουθετήσει τους νέους να μη δέχονται άκριτα ό, τι διαβάζουν αλλά να διαχωρίζουν τις ωφέλιμες γι' αυτούς γνώσεις από τις ανούσιες.³³⁶

Επίσης, ο Μ. Βασίλειος είναι πρόδρομος του επαγγελματικού προσανατολισμού και παροτρύνει τους δασκάλους και τους γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στην τέχνη που έχουν κλίση (υφαντική, οικοδομική κλπ) «...ὅτι διὰ τό τινας τῶν τεχνῶν εὐθὺς ἐκ νηπίου ἐπιτηδεύεσθαι δεῖν, ἐπειδὴν ἤδη τινὲς τῶν παίδων ἐπιτηδείως ἔχοντες φανῶσι πρὸς τὴν μάθησιν».³³⁷

Εντύπωση προξενεί το γεγονός πως ο σοφός Πατέρας είχε προβλέψει την ύπαρξη ειδικών σχολών για την εκμάθηση τεχνών στις οποίες τα παιδιά έχουν κλίση. Έτσι

³³⁴ Π., Καριωτόγλου, Εξακολουθούν να είναι επίκαιρες οι ανακαλυπτικές μέθοδοι διδασκαλίας, Θεσσαλονίκη, 1997.

³³⁵ Η., Γ., Μαρσαγγούρα, «Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη: Πειραματική εφαρμογή ενός προτεινόμενου προγράμματος», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 27/98, Αθήνα, 1998, σσ.250-252.

³³⁶ Ν., Εμμ., Τζιράκη, όπ.π. σσ.65-75.

³³⁷ Μεγάλου Βασιλείου, «Όροι κατά Πλάτος», Ερώτηση ΙΕ, Ρ.Γ., 31, 170.

και σήμερα είναι πραγματικότητα η ύπαρξη του Επαγγελματικού Λυκείου όπου τα παιδιά φοιτούν σε αυτό προκειμένου να διδαχθούν μια τέχνη.

Καθίσταται λοιπόν σαφής αλλά και συνάμα εντυπωσιακός ο βαθμός στον οποίο η παιδαγωγική του Μ. Βασιλείου που έδρασε αιώνες πριν προσφέροντας ανεκτίμητης αξίας έργο έχει κατορθώσει να επηρεάσει τον τρόπο λειτουργίας της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο σύγχρονο σχολείο του 21^{ου} αιώνα.

Συμπεράσματα

Ο άγιος Ιεράρχης Καισαρείας συγκαταλέγεται στα μεγάλα πνεύματα της Ορθοδοξίας ενώ άσκησε τεράστια αξίας παιδαγωγικό έργο. Χαρακτηρίζεται ως ιατρός των ψυχών αφού μέσω των λόγων του μπορούσε να μιλάει στις ψυχές των ακροατών του. Προερχόμενος από πλούσια και μορφωμένη οικογένεια σπούδασε την ελληνική παιδεία και τις επιστήμες της εποχής του όπως την ιατρική, τη φιλοσοφία και τη θεολογία. Άσκησε αντιαρειανική δράση και τασσόταν εναντίον των παραφυάδων του αρειανισμού όπως ήταν οι ομοουσιανοί, οι πνευματομάχοι, οι όμοιοι και οι ανόμοιοι που κλόνιζαν την ενότητα του εκκλησιαστικού σώματος.

Στη σύνοδο της Νίκαιας όμως το 325 καταδικάστηκε ο αρειανισμός ως αίρεση και διασφαλίστηκε ότι ο Υιός του Θεού είναι ομοούσιος με τον Πατέρα. Ο Μέγας Βασίλειος υποστήριξε τη θεώρηση των τριών υποστάσεων ενωμένες σε μία ουσία που έγινε αποδεκτή από την Εκκλησία κατά τη Β Οικουμενική σύνοδο. Ο σοφός Ιεράρχης διακήρυξε την ενότητα της Αγίας Τριάδας ως ουσία προχωρώντας στη διάκριση των τριών υποστάσεων της. Στη σκέψη του Αγίου Βασιλείου ο Θεός είναι κοινωνία προσώπων. Ο ίδιος αντιλαμβάνεται τον Θεό Πατέρα ως αρχική πηγή όλων των πραγμάτων. Οι απόψεις του περί Δημιουργίας εκφράζονται στις ομιλίες του στην εξαήμερο όπου διακρίνει τον άνθρωπο ως το τελειότερο δημιούργημα από όλα τα άλλα και παρουσιάζει την ετερότητα Δημιουργού και κόσμου.

Ένα από τα κύρια γνωρίσματα που αντανακλούν την εικόνα του Θεού στα ανθρώπινα όντα είναι η διάνοια που μπορεί να οδηγήσει στη γνώση του Θεού. Η εποχή που σπούδασε και έδρασε ο Μέγας Βασίλειος ήταν πολύ δύσκολη για την Εκκλησία. Στο ανατολικό τμήμα υπήρχαν αιρετικοί ενώ οι ορθόδοξοι ήταν ελάχιστοι. Το 361 ο πρίγκιπας Ιουλιανός, υποστηρικτής του παγανισμού προσπάθησε να αποκαταστήσει τον πολυθεϊσμό λαμβάνοντας τον τίτλο αποστάτης από την Εκκλησία. Ο Ουάλης τότε επιχείρησε να επιβάλει τον αρειανισμό ερχόμενος σε σύγκρουση με τον Βασίλειο. Στύλος της Ορθοδοξίας στάθηκε ο Αθανάσιος που οι χριστιανοί τον ταύτιζαν με την

Ορθοδοξία. Ωστόσο η εμφάνιση του Ευνομίου έδωσε νέα πνοή στον αρειανισμό δημιουργώντας νέα απειλή για την Εκκλησία. Ο Αθανάσιος τότε έδωσε τη σκυτάλη στο Μέγα Βασίλειο προκειμένου αυτός να καταργήσει το νεοαρειανισμό του Ευνομίου.

Ο Μέγας Βασίλειος υπήρξε γεφυροποιός της ελληνικής και της χριστιανικής παιδείας. Η θύραθεν παιδεία συνδέεται με τη χριστιανική παιδεία με βάση τους Καππαδόκες Πατέρες ανάμεσα στους οποίους ανήκει ο Μέγας Βασίλειος. Ο ίδιος χρησιμοποίησε έτσι τον πλούτο του αρχαιοελληνικού κόσμου για να εκφράσει τη σωτηριολογία του χριστιανισμού. Ο Βασίλειος θεωρούσε ότι η θύραθεν παιδεία είναι το προπαρασκευαστικό στάδιο για να γίνουν οι νέοι μέτοχοι της σοφίας του Θεού.

Ο άνθρωπος κατά τον Μέγα Βασίλειο είναι ενιαία ψυχοσωματική οντότητα και συνίσταται από δύο μέρη: ενός υλικού, του σώματος και ενός άυλου, της ψυχής. Ο άνθρωπος κατά τον ίδιο δημιουργήθηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού ο οποίος αποτελεί και τον προορισμό του. Επίσης, δίνει μεγάλη σημασία στη χριστιανική παιδεία και στην ένωση δόγματος και ζωής.

Ο ίδιος τονίζοντας την αγάπη αναφέρει πως ο Κύριος έδωσε στον άνθρωπο τους σπόρους αγάπης και απαιτεί από αυτόν τους καρπούς. Υπογραμμίζει τη σημασία των πραγμάτων που μας προετοιμάζουν για την αιώνια ζωή και καταργεί τη σημασία της φήμης και της δύναμης του σώματος.

Παράλληλα τονίζει ότι η αγωγή οφείλει να έχει ως σημείο αναφοράς τη χριστιανική ανθρωπολογία και τη Δημιουργία του ανθρώπου εν Χριστώ. Η αγωγή κατά τον Πατέρα της Εκκλησίας αποβλέπει όχι μόνο στη μόρφωση αλλά και στη συνολική μεταμόρφωση του ανθρώπου.

Για τον Μέγα Βασίλειο η αγωγή του ανθρώπου προϋποθέτει τη γνώση του ανθρώπου και η τελευταία προϋποθέτει τη θεία γνώση. Φαίνεται λοιπόν ξεκάθαρα πως η παιδαγωγική και η ανθρωπολογία συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους. Όσον αφορά τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις σημειώνει ο σοφός Πατέρας πως υπάρχουν δύο άξονες αγωγής ο θεοκεντρικός και ο κοσμοκεντρικός. Ο πρώτος άξονας υπηρετεί τον μελλοντικό βίο με μέσο τη χριστιανική παιδεία ενώ ο δεύτερος τον επίγειο, με εφόδιο

τη θύραθεν παιδεία. Ωστόσο, ο συνδυασμός και των δύο συμβάλλει στον βαθύτερο σκοπό της χριστιανικής παιδείας που είναι η πνευματική τελείωση του ανθρώπου μέσα από την κοινωνία του με τον Θεό.

Σύμφωνα με τον Βασίλειο, η μελέτη της θύραθεν παιδείας είναι πολύ σημαντική αφού προετοιμάζει τις ψυχές των νέων για τη σοφία του Θεού. Τα συγγραφικά του έργα που χαρακτηρίζονται ως παιδαγωγικά είναι τρία. Το δοκίμιο του ο «πρὸς τοὺς νέους» λόγος του, «ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», η ομιλία του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» και το Ασκητικό έργο του «ὄροι κατὰ πλάτος»

Ο ίδιος στο πρώτο του έργο, υποδεικνύει στους νέους τον δρόμο για την αρετή ο οποίος θεωρείται δύσκολος και τραχύς απαιτώντας μεγάλη προσπάθεια. Ωστόσο, όταν φτάσει ο πιστός στο τέλος της πορείας του φτάνει στη θέωση λαμβάνοντας το αγαθό.

Το πιο αποκαλυπτικό έργο του Μεγάλου Βασιλείου που φανερώνει την ταύτιση θεωρίας και πράξης στην παιδαγωγική του είναι το ασκητικό έργο του «ὄροι κατὰ πλάτος». Εκεί, αναφέρεται στα προβλήματα του μοναχικού βίου και σε βασικές αρχές του μοναχισμού. Περιλαμβάνει παιδαγωγικές σκέψεις για την πνευματική καλλιέργεια των μοναχών, των μαθητών των μοναστηριακών σχολείων ενώ τίγονται ζητήματα σχετικά με τη χριστοκεντρική παιδεία. Στην ομιλία του «Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» προσπαθεί να καταδείξει την υπέροχη της χριστιανικής διδασκαλίας που είναι ανώτερη από την θύραθεν παιδεία. Παρουσιάζεται έτσι η παιδεία ως συνδυασμός μελέτης των ιερών κειμένων της Αγίας γραφής και των ελληνικών γραμμάτων.

Μέσα από τη μελέτη του συγγράμματος του «ὄροι κατὰ πλάτος» αλλά και τα άλλα ασκητικά του έργα φαίνεται πως ο ίδιος ασχολήθηκε με την Επιστήμη της Ψυχολογίας και καταπιάστηκε με θέματα που αφορούν την ψυχή του παιδιού. Ο Μέγας Βασίλειος ισχυρίζεται ότι το παιδί δεν αποτελεί μικρογραφία του ενήλικα αλλά είναι ένα ον εξελισσόμενο το οποίο καθώς αναπτύσσεται παρουσιάζει νέες ανάγκες και ικανότητες.

Ο σοφός Ιεράρχης τονίζει πως η παιδική ηλικία διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο στη ζωή του παιδιού. Αναφέρει πως το παιδί οδηγείται σε καλές πράξεις ήδη από την αρχή της ζωής του που η ψυχή του είναι εύπλαστη σαν κερί. Έτσι, μπορεί να διαπλαστεί με την

πνευματική καθοδήγηση και να βρει μετέπειτα τον ρόλο της. Τα παιδιά από την περίοδο του Μεγάλου Βασιλείου έως και το τέλος του Μεσαίωνα λογίζονταν ως μινιατούρες των ενηλίκων. Η ιδέα ότι τα παιδιά αξίζουν ειδικής μεταχείρισης ήταν άγνωστη για την εποχή εκείνη. Οι γονείς δεν είχαν στενές σχέσεις με τα παιδιά ενώ πολλά ήταν ανεπιθύμητα για αυτούς, με αποτέλεσμα πολλά να κακοποιηθούν και να εγκαταλειφθούν. Το παιδί στην αρχαία Ελλάδα ήταν κοινωνικό ον. Τα δικαιώματα του παιδιού αφορούσαν κυρίως τα αγόρια εννοώ όσοι καταπιάνονταν με την ανατροφή του μπορούσαν να του ασκούν βία.

Ο Μέγας Βασίλειος δεν στέκεται απλά στο επιφανειακό κομμάτι της κλασικής παιδείας αλλά διεισδύει στη βαθύτερη ουσία της. Ο ίδιος συμβουλεύει τους νέους να γυμνάζονται μέσω των ελληνικών γραμμάτων ενώ ταυτόχρονα επιμένει ότι η σχέση του χριστιανού με την ελληνική παιδεία είναι επιλεκτική όπως επιλεκτικές είναι και οι μέλισσες. Δίνει μεγάλη σημασία στην άσκηση της ψυχής και του σώματος τονίζοντας πως στο σώμα πρέπει να δίνει κανείς μόνο τα αναγκαία διότι διαφορετικά γεννιούνται τα πάθη.

Ο ίδιος δίνει έμφαση ακόμη στο συγκερασμό της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Πολλές αρχές και μοντέλα της σύγχρονης διδακτικής μεθοδολογίας βασίζονται στην παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου. Θεωρεί έτσι πως η αρχή της εξατομίκευσης πρέπει να εφαρμόζεται στην αγωγή τόσο του σώματος όσο και της ψυχής.

Μερικές από αυτές τις αρχές της παιδαγωγικής μεθόδου που προτείνει είναι οι ακόλουθες: α) το περιεχόμενο κάθε γνωστικού αντικειμένου πρέπει να συμφωνεί με τις δυνάμεις του μαθητή β) η διδασκαλία πρέπει να είναι σαφής και να υπάρχει η αρχή της εποπτείας γ) η ανάπτυξη πρέπει να κινείται από το απλό στο σύνθετο δ) η αρχή της αυτενέργειας κρίνεται σημαντικό και το μάθημα πρέπει να προσαρμόζεται στις υπάρχουσες γνώσεις των παιδιών ε) οι αισθήσεις είναι σημαντικές για την κατάκτηση παγιωμένων γνώσεων ζ) πρέπει να υπάρχει συνεργασία παιδαγωγού και παιδαγωγούμενου.

Στις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου αναφέρεται και η έννοια των ποιών. Σύμφωνα με το σοφό Ιεράρχη για την επιτυχή διεξαγωγή της μάθησης του παιδιού απαιτείται η ενεργητική εμπλοκή του αλλά και η ύπαρξη ησυχίας. Αν παρόλα

αυτά, δεν εφαρμόζονται τα παραπάνω κριτήρια, τότε επιβάλλεται η εφαρμογή κάποιων παιδονομικών μέσων που είναι η επιτήρηση, ο έλεγχος και η επίπληξη.

Οι ποινές και η σωματική τιμωρία έχουν θέση μόνο όταν τα παραπάνω μέτρα αποβούν άκαρπα. Οι σωματικές αυτές ποινές δεν θεωρούνται βασανιστήρια αλλά χαλιναγωγούν τον μαθητή που παρεκτρέπεται. Έτσι διεισδύει στην ψυχή του η αγάπη και το ενδιαφέρον του δασκάλου του γι' αυτόν.

Επίσης, ο Βασίλειος υπογραμμίζει το γεγονός πως οι ποινές εφαρμόζονται όχι από οποιαδήποτε πρόσωπο αλλά από άτομα με κατάλληλη παιδαγωγική μόρφωση. Είναι σημαντικό δε να εκτιμήσουμε την άποψή του περί ποινών έχοντας επίγνωση του πνεύματος της εποχής εκείνης το οποίο δεχόταν τις ποινές και την εφαρμογή κανόνων.

Η σωστή διδασκαλία του Μαθήματος των Θρησκευτικών όπως εμφανίζεται στα σύγχρονα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, συμβάλλει ώστε τα σύμβολα της θρησκευτικής γλώσσας να παρουσιάζονται μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες των παιδιών και έτσι να μπορούν να κατανοούν αξίες που δίνουν φως στη ζωή τους. Το Μάθημα των Θρησκευτικών σε μια πλουραλιστική κοινωνία στοχεύει στην ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης και στην ύπαρξη διαλόγου ανάμεσα σε μαθητές με διαφορετικό πολιτισμό και θρησκεία.

Σημαντικό είναι να τονιστεί επίσης πως θεμελιώδη γνωρίσματα της παιδαγωγικής του έργου του Μεγάλου Βασιλείου είναι α) η θεώρηση των ανθρώπου ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού β) ο συνδυασμός θεωρίας και πράξης γ) η ιδιαίτερη αξία μελέτης της ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού δ) ο ρόλος του παιδαγωγού και η ύπαρξη αρμονικού κλίματος κατά τη διεξαγωγή της μαθησιακής διαδικασίας.

Ο Μέγας Βασίλειος έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στην αξία της εκπαίδευσης και στη σύνδεση της πράξης με τη θεωρία. Θεωρούσε ακόμη πως η Αγία Γραφή είναι σημαντικό να χρησιμοποιείται στην εκπαιδευτική διαδικασία ώστε οι μαθητές να λαμβάνουν πραγματικά διδάγματα.

Επιπλέον, τονίζει το κλίμα όπου παρέχεται η μάθηση το οποίο πρέπει να είναι ευχάριστο και να κεντρίζει το ενδιαφέρον των μαθητών. Ο Μέγας Βασίλειος σκιαγραφώντας τον ιδανικό παιδαγωγό θεωρούσε ότι ο ίδιος αποτελεί πρότυπο

μίμησης για τα παιδιά. Εξαίρει το καλό παράδειγμα που πρέπει να δίνει ο ίδιος στα παιδιά και να διασφαλίζει διαπροσωπικές σχέσεις μαζί τους. Ο εκπαιδευτικός κατά τον ίδιο οφείλει να έχει χαρούμενο ύφος κατά τη μαθησιακή διαδικασία και να λειτουργεί ως σύμβουλος για τα παιδιά. Θα πρέπει να είναι παραστατικός και να χρησιμοποιεί παραδείγματα στη διδασκαλία του. Ο παιδαγωγός καλείται να προχωρήσει τη διδασκαλία με βάση την επαγωγική μέθοδο ενώ είναι απαραίτητος και ο έλεγχος. Διαπιστώνεται εδώ, πως οι προκλήσεις της σύγχρονης παιδείας που υφίσταται σ' ένα πλαίσιο μετανεωτερικότητας και παγκοσμιοποίησης γεννά τις φυλετικές ανισότητες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που είναι διάσπαρτες και αντικρουόμενες και προωθεί τη στείρα γνώση και τη βαθμοθηρία.

Αξιοποιώντας όμως ο σύγχρονος παιδαγωγός αλλά και το εκπαιδευτικό σύστημα τις παιδαγωγικές αυτές αρχές του Μεγάλου Βασιλείου που έχουν αιώνια και διαχρονική ισχύ μπορεί να συμβάλει σε μία ολόπλευρη και συνολική μάθηση και σε μία τελική αγωγή ήθους και ζωής εν Χριστώ.

Μια ποιοτική εκπαίδευση για όλους τους μαθητές θα πρέπει να ξεκινά από τη χρηματοδότηση όλων των σχολείων ακόμη και αυτών στα οποία φοιτούν μαθητές από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα των σχολείων θα πρέπει να στοχεύει στη μάθηση και όχι στην εκμάθηση τεχνικών για την επιτυχία σε εξετάσεις. Παράλληλα, ένα σύγχρονο σχολείο καλείται να μην τιμωρεί την πρωτοτυπία και τη δημιουργικότητα αλλά να αμφισβητεί τις παγιωμένες αντιλήψεις.

Τέλος, το Αναλυτικό Πρόγραμμα των σχολείων αυτών θα πρέπει να καταπολεμά τη διάκριση και τον ρατσισμό και να ενσωματώνει τους μαθητές των διαφορετικών ομάδων. Τα σχολεία αυτά πρέπει να διαθέτουν εκπαιδευτικούς πρόθυμους να ανταποκριθούν στις δυσκολίες και που θα υποστηρίζονται για να παράσχουν ποιοτικό εκπαιδευτικό έργο σε κάθε παιδί ανεξάρτητα από κοινωνική τάξη, πολιτισμική προέλευση ή θρησκεία.

Η εκπαίδευση έτσι, αξιοποιώντας αυτές τις πτυχές του έργου του Μεγάλου Πατέρα μπορεί και δύναται να προάγει τις θεμελιώδεις αξίες του σεβασμού, της ισότητας, της αλληλεγγύης και της αρμονικής συνύπαρξης με τον άλλον.

Για τον λόγο αυτόν καθίσταται επιτακτική η ανάγκη μιας δυναμικής στροφής προς μία παιδεία που ασπάζεται τους θησαυρούς των χριστιανικών αξιών με σημείο αναφοράς την παιδαγωγική του Μεγάλου Βασιλείου.

Βιβλιογραφία

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Αγίου Βασιλείου του Μεγάλου, «πρόσεχε σεαυτώ», P.G., 31, 197 – 217.
2. Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, του Ναζιανζηνού, Λόγος μγ'. Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας., P.G. 36, 493-605.
3. Γρηγορίου Νύσσης, Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου 4, P.G. 44, 123-256.
4. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν εἰς ομιλίας 6, PG 61, 611-682.
5. Μ. Βασιλείου, Ομιλία «Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν», Ε.Π.Ε., Τόμ. 5 (Θεσσαλονίκη: Πατερικαὶ Εκδόσεις Γρηγόριος Παλαμάς, 1974).
6. Μ. Βασιλείου, Ομιλίαι Θ' εἰς τὴν Εξαήμερον, P.G., 29, 4 – 208.
7. Μ. Βασιλείου, Ὅμιλία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, P.G., 31, 1.429 – 1.437.
8. Μ. Βασιλείου, «Λόγος Ἀσκητικός» P.G., 31, στ.869-881.
9. Μ. Βασιλείου, Κατὰ Εὐνομίου, Λόγοι Ε', P.G., 29, 497-773.
10. Μ. Βασιλείου, Ἑρμην. εἰς Ἀ ψαλμ, 5, ΕΠΕ 5, 28-30-ΒΕΠ 52, 16-PG 29, 209-493.
11. Μ. «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», P.G., 31, σσ.564-589.
12. Μ. Βασιλείου «Ὅροι Κατὰ Πλάτος, κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν» P.G., 31, 889-901.
13. Μ. Βασιλείου «Ομιλία Ι΄Β εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν» P.G., 31, 385-424.

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ**ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

1. Αρβανίτη, Μ., *Διαλεκτική φόβου και αγάπης. Βιβλικές απαρχές και κοινωνικές Προεκτάσεις*, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σ.26-29.
2. Αρχιμανδρίτη, Κ., Μαυρολέων, Αν οι Τρεις Ιεράρχες ήταν σήμερα δάσκαλοι (https://proskynitis.blogspot.com/2015/01/blog-post_860.html) (26/01/22)
3. Αυγουστίνου, Ε., Από τις Παιδαγωγικές Αρχές του Μεγάλου Βασιλείου (<https://www.apolytroxis.gr/index.php/component/k2/item/1387-piadavgiesarxes-mbasileiou>) (25/01/22)
4. Αρτέμη, Ε., «Οι Πατέρες της Εκκλησίας και η ανάπτυξη της ιατρικής μέσα από τα εγχειρίδιά τους», *Πάπυροι*, Τόμος 6, 2017, σσ.22-32.
5. Ασπρούλη, Ν., *Δημιουργία, Ιστορία, Έσχατα στη σύγχρονη ορθόδοξη θεολογική ερμηνευτική: από τον Γεώργιο Φλωρόφσκυ στον Ιωάννη Ζηζιούλα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάτρα, 2016.
6. Ασπρούλη, Ν., «Σοφιολογία vs Νεοπατερική σύνθεση. Σχόλιο για τη σχέση κτιστού και Ακτίστου και τη Δημιουργία στους *Bulgakov* και *Φλωρόφσκυ* και το μεθοδολογικό ερώτημα στην θεολογία» στο Συλλογικό Τόμο: Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία» Τόμος Α, Πάτρα, 2010.
7. Βλάχου, Δ., Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και οι σύγχρονες απαιτήσεις από την εκπαίδευση, Αθήνα, 2008, σσ.7-22.
8. Γαζή, Ε., *Ο Δεύτερος βίος των Τριών Ιεραρχών. Μια γενεαλογία του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»* (Αθήνα: εκδόσεις Νεφέλη, 2004).

9. Γιαγκάζογλου, Στ., Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση Φυσιогνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας, σσ.1-55.
10. Γιαγκάζογλου, Στ., Το μάθημα των Θρησκευτικών μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Εναλλακτικές προσεγγίσεις της θρησκευτικής ετερότητας στο δημόσιο σχολείο. http://thriskeftika.blogspot.com/2009/05/blog-post_1780.html (28/01/22).
11. Γιαννακοπούλου, Ι., Δ., *Το δόγμα της δημιουργίας κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη, 2010, σσ.32-45.
12. Γιαννικοπούλου, Α., Β., *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*, Αθήνα, 1988.
13. Γιαννικοπούλου, Α., Β., *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αιώνα*, Αθήνα, 1983.
14. Διερωνίτου, Ε., Ιωαννίδου, Κ., «Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη σχέση Δημοκρατίας και Παγκοσμιοποίησης» *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 58, Αθήνα, 2014, σσ.27-38.
15. Ευάγγελου, Ι., Κακανά, Δ., Μ., «Βελτιώνοντας το κλίμα της τάξης: Μια εκπαιδευτική έρευνα δράσης όπου αναδεικνύονται σύγχρονες εκπαιδευτικές στρατηγικές». *Ερευνώντας τον κόσμο των παιδιών*, τ.13, Θεσσαλονίκη, 2014, σσ.121-133.
16. Ευαγγέλου, Ο., Κάντζου, Ν. *Πολυπολιτισμικότητα και Εκπαιδευτικός Ρατσισμός*. Αθήνα: Δίπτυχο, 2005.
17. Ζάχου, Α, Θ., Η Παιδαγωγική Απέναντι στις Προκλήσεις της Σύγχρονης Εκπαίδευσης. Στα «Πρακτικά του 5^{ου} Συνεδρίου: Νέος Παιδαγωγός» Β τόμος, επιμέλεια τόμου: Φ. Γιούσας, 2018, σσ.3487-3496.
18. Ζέρβη, Ν., Ι., *Οι παιδαγωγικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001.
19. Θεοδώρου, Ε. *Μαθήματα Κατηχητικής ή Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, 1978.
20. Ιστυρίδη, Δ., *Οι ορθόδοξοι χριστιανικοί παιδαγωγικοί προσανατολισμοί και οι περί του μαθήματος των Θρησκευτικών σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στην Α/θμια εκπαίδευση*, Διδακτορική διατριβή, Φλώρινα, 2007.

21. Ισπυρίδη, Δ., «Τα νέα προγράμματα σπουδών του μαθήματος των θρησκευτικών στο Γυμνάσιο. Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση». *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών* Τομ. 1 – Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, σσ.69-76.
22. Ιωσηφίδου, Α., *Οι εκπαιδευτικές απόψεις του Μεγάλου Βασιλείου και οι επιδράσεις στο ΔΕΠΠΣ*, 2017.
23. Καμαριανού, Γ., Κυρίδη, Α., Φωτόπουλου, Ν., Χαλκιώτη, Δ., «Το δημόσιο σχολείο στην Ελλάδα. Όψεις και τάσεις μιας αναδυόμενης ιδιωτικοποίησης», σσ.1-216.
24. Καραβάκου, Β., «Οι προκλήσεις της παιδείας και η φιλοσοφία της: Η σημασία της Κριτικής σκέψης για την εκπαίδευση», Θεσσαλονίκη, σσ.1-17.
25. Καραγιάννη, Γ., Χ., *ο «Φόβος Θεού» στην Παλαιά Διαθήκη*, Έννοια: Αθήνα: Εύνοια, 2018.
26. Καρρά, Κ., Γ., «Θέματα της Σύγχρονης Παιδαγωγικής Διδακτικής Θεωρίας και Πράξης», Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2017, σσ.1-25.
27. Καριωτόγλου, Π., «Εξακολουθούν να είναι επίκαιρες οι ανακαλυπτικές μέθοδοι διδασκαλίας», Θεσσαλονίκη, 1997, σσ.52-61.
28. Κογκούλη, Ι., Β., *Κατηχητική και χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη : εκδ. Κυριακίδη, 2016.
29. Κολλιά, Ν., Σ., «Ο παιδαγωγικός λόγος του Μεγάλου Βασιλείου. Η αξιοποίησή του στη σύγχρονη αγωγή», *Θεολογία* 4, 2016, σσ.15-22.
30. Κόπτση, Α., «Το νέο πρόγραμμα σπουδών στο μάθημα Θρησκευτικών του Δημοτικού Σχολείου: Από τη μάθηση στη διαδικασία μάθησης», *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τ. 1, Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, 2017, σσ.1-7.
31. Κοσμόπουλου, Αλέξανδρου, Β., Ορθόδοξη Παιδαγωγική, *Πεμπτούσια* <https://www.pemptousia.gr/2021/09/orthodoxi-pedagogiki/> (28/01/22)
32. Κουκουνάρα-Λιάγκη, Μ., «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει: η παιδαγωγική και διδακτική καινοτομία των νέων ΠΣ», *Ζητήματα της Διδακτικής των Θρησκευτικών*, Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, Τόμος 1, Θεσσαλονίκη, 2017, σσ.10-11.
33. Κουκουνάρα-Λιάγκη, Μ., *Τι Θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα; Μια πολυδιάστατη έρευνα σε ελληνικό περιβάλλον*, Αθήνα: Gutenberg, 2019.

34. Κουκουνάρα-Λιάγκη, Μ., «Το Μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα και αύριο, Μια άποψη με κριτήριο την παιδαγωγική και διδακτική του μαθήματος», *Νέα Παιδεία*, τ.146, 2013, σσ.123-135.
35. Κουκουνάρα-Λιάγκη, Μ., Αλλαγές στη διδακτική μεθοδολογία της θρησκευτικής εκπαίδευσης: Παρατηρώντας την εφαρμογή των Προγραμμάτων Σπουδών των Θρησκευτικών (2017) στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Μια μελέτη περίπτωσης, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2020, σσ. 25-54.
36. Μ., Κούντη, Αι., Λαλαγιάννη, «Η προσευχή σε μια διαθεματική προσέγγιση», *Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*, τ.2, Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων, σσ.262-267.
37. Κρασανάκη, Γ., Ε., *Ψυχολογία παιδιού και εφήβου, Θέματα ψυχολογίας της ανθρωπίνης ανάπτυξης*, Ηράκλειο, 2003.
38. Κρουσταλάκη, Γ., «Για μια ορθόδοξη Χριστιανική Παιδαγωγική». «*Ορθοδοξία Ελληνισμός*», πορεία στην τρίτη χιλιετία, τόμ. Β΄, εκδ. Ί. Μ. Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος, 1996, σσ.199-209.
39. Κόττη, Κ., Ο Κοινοβιακός Μοναχισμός του Μεγάλου Βασιλείου (<https://www.pemptousia.gr/2019/01/o-kinoviakos-monachismos-tou-megalou-vasiliou/>) (16/01/22)
40. Κυπριανός, Π., Αυτενέργεια στη σχολική τάξη και ενεργός πολίτης στις σημερινές πολύπλοκες κοινωνίες, Πάτρα, 2008, σσ.1-17.
41. Κωνσταντινίδη, Ν., Γ., *Η Εκπαίδευση Στο Βυζάντιο, Από την πρώιμη περίοδο έως τον 11^ο αιώνα*. Εκδόσεις: Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2011.
42. Κωτσάκη, Γ., «Παιδαγωγικές Ιδέες Στις Επιστολές του Μ. Βασιλείου», *Παιδαγωγικά*, 2017, σσ.1-5.
43. Λαμπάκη, Σ., Κ., Τρωιάνου, Σ., Ν., Σαράντη, Ε., Γ., Λουγγή, Τ., Κ., Βλυσίδου, Β., Ν., Σαββίδη, Α., Γ., Κ., «Η κοινωνία από την αρχαιότητα στον μεσαίωνα», *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία: Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας*. Ηρόδοτος, 2003.
44. Μανακίδου, Ε., Μ., *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανάκτηση από Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και βοηθήματα <http://ikee.lib.auth.gr/record/285811?ln=el>, 2015.

45. Μαραθεύτη, Μ., *Προσωπισμός και παιδεία, Μελέτες και Δοκίμια*, Λευκωσία: Όμιλος Πνευματικής Ανανεώσεως, 2011.
46. Μαρά, Α., Τεμπέλη, Η., Τερέζη, Χ., Τριαντάρη, Σ., «Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά». *Θεολογία και Φιλοσοφία στην εποχή των Πατέρων*, τόμος Γ., ΕΑΠ: Πάτρα, 2008, σσ.47-48.
47. Μαρτζέλου, Γ., *Ουσία και Ένέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τόν Μέγαν Βασίλειον, Συμβολή εἰς τήν ἱστοριοδογματικήν διερεύνησιν τῆς περί οὐσίας καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1993.
48. Μαρσαγγούρα, Η., Γ., «Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη: Πειραματική εφαρμογή ενός προτεινόμενου προγράμματος», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 27/98, Αθήνα, 1998, σσ.250-275.
49. Μαυρίδη, Α., *Θεολογικές και παιδαγωγικές απόψεις στη διδασκαλία του Μεγάλου Βασιλείου. Μια θεωρητική ανάλυση*, {Καινοτομίες στην Εκπαίδευση 21}, εκδ: Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2005.
50. Μητροπολίτου Καισαριανής Βύρωνος και Υμηττού Δανιήλ, «Η ιδεώδης παιδεία κατά τους Τρεις Ιεράρχες και μεγάλους παιδαγωγούς Καισαριανή», 2012, σσ.1-2.
51. Μόσχου Δ., Ράγκου Σ. Η ορθοδοξία ως κληρονομιά. Τόμος Α. Κεφάλαιο 1. τ. Γ. Διδακτικό εγχειρίδιο ΕΑΠ, ΟΡΘ 50. *Η συνάντηση του ελληνισμού με τον χριστιανισμό από τον πρώτο ως τον τέταρτο αιώνα*. Πάτρα 2002.
52. Μουτσούλα, Η., Ο Μέγας Βασίλειος ως παιδαγωγός, (<https://www.pemptousia.gr/2012/01/o-megas-vasilios-os-pedagogos/>) (24/03/22).
53. Νέο Σχολείο, Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου, Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, 2011, σσ.1-277.
54. Νεοφωτίστου, Γ., Μ., *Η κοινωνική θέση του παιδιού στη βυζαντινή κοινωνία κατά τη Μέση και Ύστερη Βυζαντινή περίοδο (οικογένεια-εκπαίδευση-νομοθεσία)*, διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1998, σσ.85-90.
55. Νικολαΐδη, Α., Β., *Παιδεία Και Εκπαίδευση Κατά Τους Τρεις Ιεράρχες*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2016.

56. Νικολαΐδη, Α., *Η κρίση υπό το φως της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη, 2015.
57. Νικολάου, Σ., Μ., *Θεωρητικά ζητήματα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2009, σσ.87-88.
58. Ντρέκου, Σ., Η πορεία και η ιστορία του Μοναχισμού κατά τον Μέγα Βασίλειο- π. Γεώργιος Φλορόφσκι. (<https://www.sophia-ntrekou.gr/2014/02/istoria-monaxismoy-agios-vasilios-kai-monaxismos.html>) (16/01/22)
59. Παπαβασιλείου Β., *Η Περιβαλλοντική εκπαίδευση στις επιστήμες της αγωγής*. Αθήνα: Πεδίο.
60. Παπαδοπούλου, Α., *Αγιολογία*, (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Πουρναράς), 1985.
61. Χατζηγεωργίου, Γ., Χανιώτη, Μ., «Η συμβολή του παιδαγωγικού έργου του Μ. Βασιλείου στις θεωρίες των επιστημών της Αγωγής», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 2014, σσ.43-67.
62. Πανταζή, Β. «Παιδεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. «Αξιοποίηση» Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην εκπαιδευτική πρακτική». *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 14, 2008, σσ.107-122.
63. Πανταζή, Α., *Αντιρατσιστική Εκπαίδευση*, Αθήνα, 2015, σσ. 1-141.
64. Παπαδοπούλου Γ., Στ., *Μέγας Βασίλειος, Βίος Και Θεολογία*, Αθήνα: Ιδιωτική, 1981.
65. Παπαδοπούλου, Στ., Γ., Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τ.Β, Ο Τέταρτος Αιώνας (*Ανατολή και Δύση*) (Αθήνα: Εκδόσεις Παρουσία, 1990).
66. Παπανούτσου, Ε., *Οι δρόμοι της ζωής*, Αθήνα: Νόηση, 2013.

67. Πασχαλίδη, Α., «Ο δάσκαλος ως παιδαγωγός και μεταλαμπαδευτής αξιών κατά τους Τρεις Ιεράρχες», ΕΑΠ: Πάτρα, 2021, σσ.34-58.
68. Πατούρα, Σ., Η διάδοση του Χριστιανισμού στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντινού κράτους (4ος-5ος αι.). *Σύμμεικτα*, 7, 1987, σσ.215-236.
69. Πεκτεσίδου, Ό., *Οι εννέα λόγοι του Μεγάλου Βασιλείου στην εξαήμερο: ανάλυση-παιδαγωγική προσέγγιση*, 2015.
70. Ράλλη Α., *Εξελικτική Ψυχολογία, Αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της προσχολικής ηλικίας* Π. Αθήνα, 2015.
(<http://opencourses.uoa.gr/courses/PPP1>) (1/04/22)
71. Σιδηρά, Ι., Ο Μέγας Βασίλειος ως γεφυροποιός αρχαιοελληνικής και χριστιανικής παιδείας. (<https://www.dogma.gr/dialogos/o-megas-vasileios-os-gefyropoios-archαιοellinikis-kai-christianikis-paideias-3/115015/>)
(15/01/22)
72. Σίσκου, Γ., Σ., *Η τιμωρία στο σχολείο και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2014, σσ.1-472.
73. Στανιλοάε, Δ., *Προσευχή και Ελευθερία. Υπερβαίνοντας τη φύση και τον θάνατο/μτφρ. Β. Αργυριάδης, Κ. Μαργιόλης, Σ. Κακαλή*. Αθήνα: Εν πλω, 2009.
74. Στασινόπουλου, Μ., Δ., *Μορφές από τον τέταρτο αιώνα π.Χ. Ιστορική εισαγωγή στον «Λόγο προς τους Νέους» του Μεγάλου Βασιλείου*, Ψυχικό, 1972.
75. Σχοινά, Φ., *Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών*
(<https://alopsis.gr/%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BB%CE%AE%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%84%CF%81%CE%B9%CF%8E%CE%BD-%CE%B9%CE%B5/>)
(09/01/22)
76. Σωτηριάδου, Α., «Οι σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών», Δράμα, 2018, σσ. 1-8.
77. Σωτηρίου, Γ., Π., *Παιδαγωγικά μηνύματα των Τριών Ιεραρχών*, Αθήνα, 1974.

78. Σωτηροπούλου, Γ., Χ., «Η Αγωγή των νέων κατά τους τρεις Ιεράρχες», *Κοινωνία*, (1) 2005, σσ.33-46.
79. Τζιράκη, Ν., Εμμ., *Μέγας Βασίλειος και ελληνισμός. Κατά την πραγματεία του Μ. Βασιλείου «Προς τους Νέους»*, (Αθήνα: Εκδόσεις: Πατάκη), 2007.
80. Το ανθρώπινο σώμα ως μέσο για μια ζωή αγιασμού. (<https://www.pemptousia.gr/2018/07/to-anthropino-soma-os-meso-gia-mia-zoi-agiasmou/>) (13/02/22)
81. Τούτουζα, Π., Παιίδες Ελλήνων, Η εκπαίδευση στην Αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο. <https://www.pemptousia.gr/2019/07/pedes-ellinon-i-ekpedefsi-stin-archa/> (07/01/22)
82. Τριών Ιεραρχών: Παιδεία και Εκπαίδευση κατά τους Τρεις Ιεράρχες. (<https://www.ekklisiaonline.gr/nea/trion-ierarchon-pedia-ke-ekpedefsi-kata-tous-tris-ierarches/>) (27/01/22).
83. Τσαμπή, Γ., *Η παιδεία εις το Βυζάντιον, Ι. Αι περί αγωγής αντιλήψεις των Βυζαντινών*, Μυτιλήνη, 1963.
84. Τσαμπή, Γ., Ξ., *Η Παιδεία στο Χριστιανικό Βυζάντιο*, Αθήνα, 1999.
85. Φούκα, Α., Β., Παιδική ηλικία και παιδαγωγική θεωρία στην Ελλάδα (18^{ος} αι.-Μεσοπόλεμος): από τη θεωρία του «μικρού ενήλικα» στη διδασκαλία της «ψυχολογίας του παιδιού» *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 2014, σσ.43-58.
86. Φυτράκη, Ανδ., Η αξία της ανθρώπινης προσωπικότητας κατά τους Τρεις Ιεράρχες, *Θεολογία*, 1958, σσ.34-41.
87. Χαρόνη, Β., Δ., *Παιδαγωγική ανθρωπολογία Μεγάλου Βασιλείου*, Τόμος Α, Εισαγωγή-Κείμενα Α-Δ, εκδόσεις: «Το Βυζάντιον», Αθήνα, 2002.
88. Χατζηγεωργίου, Σ., Σαΐτη, Κ., «Διδασκαλία και Παιδαγωγική σχέση. Η συμβουλευτική των Τριών Ιεραρχών και η Παιδαγωγική του Προσώπου», *Τα εκπαιδευτικά*, τ.103-104, σσ.263-276.
89. Χατζηλέλεκας, Δ., Α., «Η αναγκαιότητα της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών» (<https://www.pemptousia.gr/2021/02/i-anagkeotita-tis-didaskalias-tou-mathimatos-ton-thriskeftikon/>) (29/01/22).
90. Χρήστου, Κ., Π., *Ο Μέγας Βασίλειος: Βίος και Πολιτεία, Συγγράμματα, θεολογική σκέψις*, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1979.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Aghiorgoussis, M., «Applications of the Theme Eikon Theou' (Image of God) according to Saint Basil the Great», *Greek Orthodox Theological Review*, 21(3), 1976, 265-288.
2. Albanidis, E., Kasabalis, A., & Kassaris, V., «Saint Basil the Great: Athletic and Agonistic References in his Teaching and his Position on Physical Education», *Stadion*, 37(1), 2011, 1-14.
3. Andreu-Cabrera, E., González, M. C., Rojas Ruiz, F. J. R., & Chinchilla-Mira, J. J, Play and childhood in ancient Greece. *Journal of Human Sport and Exercise*, 5 (3), 2010, 339-347.
4. Angel, J., L., «The length of life in ancient Greece». *Journal of Gerontology*, 2(1), 1947, 18-24.
5. Ariès, P., *Centuries of childhood* (p. 411). Harmondsworth: Penguin, 1962.
6. Bandura A., «Social Foundation of Thought and action: A social cognitive theory Englewood Cliffs», NJ: Prentice Hall, 1986, 89-90.
7. Basil, S., *St. Basil the Great to Students on Greek Literature: With Notes and Vocabulary*. American Book Company, 1901.
8. Bell, R., *The Oxford handbook of childhood and education in the classical world*. Oxford University Press, 2013.
9. Bobou, O., *Children in the Hellenistic World: Statues and Representation*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
10. Bolocan, C. M, «Teaching methods classified according to the logical approach which induces learning, identified in The Hexaemeron of Saint Basil the Great». *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza «din Iași. Teologie Ortodoxă*, (1), 2009, 103-116.
11. Classen, A., *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: the results of a paradigm shift in the history of mentality*. Walter de Gruyter, 2005.
12. Cohen, A., & Rutter, J. B. (Eds.), *Constructions of childhood in ancient Greece and Italy* (Vol. 41). ASCSA, 2007.
13. Deferrari, R. J., «The Classics and the Greek Writers of the Early Church: Saint Basil». *The Classical Journal*, 13(8), 1918, 579-591.

14. Dinan, A., «Manual labor in the life and thought of St. Basil the great». *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, 12(4), 2009, 133-157.
15. Feldman, R., S., *Εξελικτική Ψυχολογία, Δια Βίου Ανάπτυξη*, επιστημονική επιμέλεια: Η., Γ., Μπεξεβέγκης, τομ.Α, Gutenberg, Αθήνα, 2009.
16. Golden, M., *Children and childhood in classical Athens*. JHU Press, 2015.
17. Gottfried, A., & Rainer, L., «Reasons for Religious Education in Public Schools». In M. Rothgangel, T. Schlag & F. Schweitzer (eds.), *Basics of religious education* (pp. 131–144). Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, σ.15-18.
18. Gryson, R., «Word and Spirit. A Monastic Review. T. I: In honor of Saint Basil the Great († 379)». *Revue belge de Philologieet d'Histoire*, 59 (1), 1981, 205-205.
19. Hanawalt, B. A., *Medievalists and the Study of Childhood*. *Speculum*, 77 (2), 2002, 440-460.
20. Holder, A. G., *Saint Basil the great on secular education and Christian virtue*. *Religious Education*, 87(3), 1992, 395-415.
21. Huxley, G., *Saint Basil the Great and Anisa*. *Analecta Bollandiana*, 107(1-2), 1987, 30-32.
22. Jaeger W. *Παιδεία* (μετάφραση: Βέρροιου Γ.Π), Αθήνα: Εκδόσεις Παιδεία, Αθήνα, Τόμος Ά, 1959.
23. Kroll, J., «The concept of childhood in the Middle Ages». *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13(4), 1977, 384-393.
24. Larchet, J. C., *Η θεραπευτική του φόβου: Ο φόβος του Θεού*. <https://alopsis.gr>. (15/2/22).
25. Ławreszuk, M., «Invocation of Holy Spirit in anaphora of Saint John Chrysostom and Saint Basil The Great». *Studia Oecumenica*, (14), 2014, 195-212.
26. Lowther Clarke, W. L., *St Basil the Great: A Study in Monasticism*. Cambridge University Press, 2013.
27. Mada, T., *The political and religious context during the episcopacy of Saint Basil the Great*. *AltarulReîntregirii*, 18(Suppl_2), 2013, 231-244.

28. Marrou, H., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως κατά την Αρχαιότητα*, Έλλ. μετ. Θ. Φωτεινοπούλου, ε έκδοση, Αθήνα, 1961.
29. Martzelos, G., *The significance of the distinction between essence and energies of God according to St. Basil the Great*, 2013.
30. Maurice, L., *The Reception of Ancient Greece and Rome in Children's Literature: Heroes and Eagles*. Brill, 2015.
31. Petcua, L., *Saint Basil the Great on Confessing Sins and the Severity of Penitence*, 2016.
32. Popa, V. C., «Some Interests of Saint Basil the Great in the Old Testament». *Teologia*, 57(4), 2013, 97-106.
33. Taylor, M., C., *Μια κοσμική εποχή*, Αθήνα: εκδόσεις: Ίνδικτος, 2015, σ.15-20.
34. Vankova, A., Because the Divine Grace Brought Us together: Saint Basil the Great and Monastic Terminology. *ISTORIYA*, (3) (77), 2019.
35. Wiles, M., *Archetypal Heresy: Arianism Through the Centuries*, Oxford New York, 1995.
36. Wortlev, J., The Pseudo-Amphilochian Vita Basilii: An Apocryphal Life of Saint Basil the Great. *Florilegium*, 2(1), 1980, 217-239.
37. Wortley, J., An unpublished Legend of an unworthy Priest and Saint Basil the Great (BHG 1449p). *Analecta Bollandiana*, 97(3-4), 1979, 363-371.
38. Zenkovsky B., *Προσπάθεια Ορθοδόξου θεωρήσεως της αγωγής*, (Εισαγωγή – μετάφραση Αλεξ. Κοσμόπουλου), Αθήνα 1972.